

SÜSBD
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sinop University
Journal of Social Sciences

Cilt (Volume): II Sayı (Issue): 1 Yıl (Year): 2018

Sinop Üniversitesinin 19. Bilimsel Yayımıdır.

ISSN 2547-989X

SİNOP ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
SİNOP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt (Volume): II Sayı (Issue): 1 Yıl (Year): 2018

ISSN 2547-989X

Yayın Türü | Puplication Type

Sürelî Yayın | Periodicial

Sahibi | Publisher

Sinop Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on behalf of Sinop University

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Rektör|Rector

Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ

Editör Yardımcısı | Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI - Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARAMAN

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Okutman Işık DAĞDEVİREN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ,

Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI, Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARAMAN,

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARLAK, Dr. Öğr. Üyesi Sezen ÖZEK,

Dr. Öğr. Üyesi Hazar KABA, Dr. Öğr. Üyesi Sevim KARABELA ŞERMET,

Dr. Öğr. Üyesi Vafa SAVAŞKAN, Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem TOPÇU

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Bayram KAYA - Giresun Ünv., Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ -Necmettin Erbakan Ünv., Prof. Dr. Bekir YÜKTAŞIR - Sinop Ünv., Prof. Dr. Dursun DİLEK - Sinop Ünv., Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ - Ondokuz Mayıs Ünv., Prof. Dr. Hanefi PALABIYIK - Atatürk Ünv., Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ - Hitit Ünv., Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER – Ondokuz Mayıs Ünv., Prof. Dr. Saffat KÖSE - İzmir Katip Çelebi Ünv., Prof. Dr. Saffet SARIKAYA - Süleyman Demirel Ünv., Prof. Dr. Savaş BAŞTÜRK - Sinop Ünv., Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ - Kırıkkale Ünv., Prof. Dr. Şenol ÇAVUŞ - Aydın Adnan Menderes Ünv., Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ - İstanbul Ünv., Prof. Dr. Musa KADIOĞLU - Ankara Ünv., Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU - Çanakkale Onsekiz Mart Ünv., Prof. Dr. Servet KARABAĞ - Gazi Ünv., Doç. Dr. Ferhat AKDEMİR - Ondokuz Mayıs Ünv., Doç. Dr. Hakan UŞAKLI - Sinop Ünv., Doç. Dr. İbrahim KESKİN - Bursa Uludağ Ünv., Doç. Dr. Kutay OKTAY - Kastamonu Ünv.

Sayı Hakemleri | Referees on This Issue

Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ, Prof. Dr. Elif Ebru ŞİŞMAN, Prof. Dr. Murat KARABULUT, Prof. Dr. Vedat KELEŞ, Doç. Dr. Ayşe YILDIZ, Doç. Dr. Cem ERGUN, Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE, Doç. Dr. Hakan UŞAKLI, Doç. Dr. Huriye Demet CABAR, Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN, Doç. Dr. Umut BALCI, Doç. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah AKIN, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Nuri DİCLE, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DAĞ, Dr. Öğr. Üyesi Alpay TIRIL, Dr. Öğr. Üyesi Ayça Can KIRGIZ, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İdil KACAR, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ, Dr. Öğr. Üyesi Candaş CAN, Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜNEY, Dr. Öğr. Üyesi Elif AYAN NİZAM, Dr. Öğr. Üyesi Ergün ACAR, Dr. Öğr. Üyesi Esra SOY, Dr. Öğr. Üyesi Esra TURAL BÜYÜK, Dr. Öğr. Üyesi Evren KARATAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Fatih AMAN, Dr. Öğr. Üyesi Filiz ASLAN ÇETİN, Dr. Öğr. Üyesi Halit YEŞİLMEN, Dr. Öğr. Üyesi Hülya SEMİZ TÜRKOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Jülide Gülizar YILDIRIM, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERKOL, Dr. Öğr. Üyesi Nuh DOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIRAN, Dr. Öğr. Üyesi Serdar YENER, Dr. Öğr. Üyesi Sultan SALUR, Dr. Öğr. Üyesi Yağmur SAĞLAM, Dr. Öğr. Üyesi Yahya ÖZDOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi Yasemin BARLAK, Dr. Öğr. Üyesi Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye ACAR ŞENTÜRK, Dr. Bilge Narin GAZİ, Dr. Serter ORAN, Dr. Vesile Albayrak SAK

Redaksiyon | Redaction

Ar. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ

Ar. Gör. İbrahim TOPRAK

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Sinop, Haziran 2018

Baskı/Printing

İkizler Matbaası

Meydankapı Mah. Kıbrıs Cad. No: 12/B Sinop

Sertifika No: 33865

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (SÜSBD), yılda iki kez yayımlanan hakemli, bilimsel ve süreli bir yayın organıdır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

İletişim | Communication

Korucuk Köyü Trafo Mahallesi No: 36 57000 | SİNOP | TÜRKİYE

Tel: +90 (368) 2715757-58-59-60 | Faks: +90 (368) 2715763

e-posta: sbd@sinop.edu.tr | web: <http://dergipark.gov.tr/sinopusd>

İÇİNDEKİLER | CONTENT

Editörden | Editorial

Makaleler | Articles

İsmail ULUTAŞ

Cümlede Özne ve Fail Konusuna Bir Bakış

A View on Subject in Sentence

1–12

Serdar YENER

İktisadi Kuramlar ve Girişimcilik

Economic Theories and Entrepreneurship

13–38

Hazar KABA

Sinop Arkeoloji Müzesi'nden İki Mermer Kap Üzerine Ön Gözlemler

*Preliminary Observations on Two Marble Vases from Sinop Archaeological
Museum*

39–50

Fatih AMAN

Osmanlı Şehri ve Bursa Prototipi Üzerine Bir Bakış Denemesi

A Perspective Experiment on the Ottoman City and Bursa Prototype

51–60

Feridun TEKİN

Hz. Peygamber'in Hediyeleşmeye Verdiği Değer

The Value of the Prophet Muhammed Gave to the Gift

61–86

Muzaffer AYVAZ

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Ahlâk Öğretisinde Mutluluk

Happiness in the Moral Teaching of Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

87–108

Gülbana ÇEKEN Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Geri Dönüşüm İşçileri (Ankara Üniversitesi Ve Bilkent Üniversitesi Örneği) <i>University Students' Views on Recycling Workers</i> (<i>Sample of Ankara University and Bilkent University</i>)	109–125
Meltem KELEŞ & Yasemin ÖZKAN Çevreci Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Sosyal Sorumluluk ve Özgecilik Tutumlarının İncelenmesi: Ankara İli Örneği <i>An Investigation of the Attitudes of Social Responsibility and Altruism of the Employees of the Environmentalist Non-Governmental Organizations: Ankara Province, As A Case</i>	127–160
Fatih İNKAYA & Hikmet ASUTAY Melda Akbaş'ın “Dilediğim Gibi-Cami ve Mini Etek Arasındaki Hayatım” Adlı Eserinde Farklı Göçmen Kuşağı İzlerinin İncelenmesi <i>Different Traces in immigrant Generations in Melda Akbas' Work</i> “ <i>The Way I Want-My Life between Mosque and Miniskirt</i> ”	161–172
Merve ALTAY & Huriye Demet CABAR & Birsen ALTAY Adolesan Döneminde Beslenme ve Okul Sağlığı <i>Nutrition and School Health in Adolescence</i>	173–180
Büşra DALGALI & İbrahim GÜRSES Merhametin Sağlık Hizmetlerindeki Yeri ve Önemi <i>Nature and Importance of Compassion in Health Care</i>	181–204
Döndü Özlem DOLGUNYÜREK İnternet Gazeteciliğinde Ortaya Çıkan İhlâllerin Önlenmesi İçin Çözüm Önerileri ve İnternet Gazetecilerinin Hakları <i>Solution Suggestions to Prevent Violations Emerged with the Internet Journalism and the Rights of the Internet Journalists</i>	205–234

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular!

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (SÜSBD) Ocak-Haziran 2018 dönemi 3. sayısını Edebiyat, Sosyoloji, İlahiyat, İktisat, İşletme, Çevre ve Sağlığa dair birbirinden değerli on iki makale ile çıkarmış olmanın, akademisyen ve okuyucularla buluşturmanın heyecan ve mutluluğunu yaşamaktayız. Öncelikli olarak herkese teşekkür ediyorum.

Geçen sayımızda dergimizin makale kabul ve yayın işlemleriyle ilgili kısa bilgi vermiştik, bu sayımızda da yayınladığımız makalelerin özü hakkında yeterli olmasa da kısa malumat vermek istiyorum. Dergimizde bu sayıda on iki araştırma makalesi yer almaktadır.

Birinci makale İsmail Ulutaş'ın "*Cümlede Özne ve Fail Konusuna Bir Bakış*" adlı çalışmasıdır. Yazar dilde ve bizi ilgilendiren Türkçe dil bilgisinde, anlamla ve analizle ilgili olarak ortaya çıkan belirsizlikleri bertaraf edebilmek için bu çalışmada, fiilin yönetim/görev kümesi (valency), öznenin morfolojik ve söz dizimsel işaretlemeleri problemini ele almakta cümlede konu (topic) terimi ile özne arasındaki ilişki, bunların anlam ve görevle bağlantılı olarak sınırlarını, benzerlik ve farklılıklarını irdelemektedir.

İkinci makale, Serdar Yener'in "*İktisadi Kuramlar ve Girişimcilik*" adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmada literatür taraması yaparak fizyokrasi, klasik ve neoklasik dönem, Amerikan, Alman ve Avusturya okullarında mikro ve makro ekonomi bağlamda girişimciliğe ilişkin düşünce, varsayım ve hipotezleri sistematik bir şekilde ortaya koymakta, modern dönem iktisat teorilerini diyalektik bir ilişki içinde analiz ederek alan yazına katkı sağlamaktadır.

Üçüncü makale Hazar Kaba'nın "*Sinop Arkeoloji Müzesi'nden İki Mermer Kap Üzerine Ön Gözlemler*" adlı çalışmasıdır. Bu makalede de yazar Sinop Müzesi

envanterinde kayıtlı iki adet mermer taş kabı, form, tarih ve kullanım alanları açısından incelemekte, araştırma neticesinde bu iki kabın farklı birer Yunan kap formu örneklemini özelliğine sahip olduğunu, form ve yapısal özellikleri bakımından ölü gömme ile alakalı olarak kullanılmak üzere üretildiği bulgularını bilim dünyasıyla paylaşmaktadır.

Dördüncü makale Fatih Aman'ın "*Prototip Olarak Şehir: Osmanlı Şehri ve Bursa Prototipi Üzerine Bir Bakış Denemesi*" adlı çalışmasıdır. Yazar bu makalede genel olarak, mimari yapı, çevre ve nüfus gibi farklı değişkenlerle Osmanlı şehir yapısının analizini yapmakla kalmamakta, Bursa'nın şehircilikte mimari yapısı, çevre, nüfus vb. alanlarda Anadolu ve Balkanlarda diğer şehirler için öncü ve kurucu bir rol üstlendiğini de irdelemektedir.

Beşinci makale Feridun Tekin'in "*Hz. Peygamber'in Hediyeyeşmeye Verdiği Değer*" adlı çalışmasıdır. Yazar, Hz. Peygamberin şahsi ve siyasi yaşamında hediyeyeşmeye gösterdiği özeni, şahıslara devlet büyüklerine verdiği ve onlardan aldığı hediyeleri irdelemekte, hediyeyeşmede içinde yaşadığı toplumun örf, adet ve geleneklerini sürdürdüğünü okurların dikkatine sunmaktadır.

Altıncı makale Muzaffer Ayvaz'ın "*Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Ahlâk Öğretisinde Mutluluk*" adlı çalışmasıdır. Yazar bu makalede literatür taraması yaparak Mevlânâ'nın mutluluk felsefesinin analizini yapmakta ve Mevlânâ'nın geçici be-densel hazlardan ziyade kalıcı ruhî hazlara dayalı dinî-tasavvufî yönü ağır basan bir "*manevî mutluluk*" anlayışı geliştirdiği, mutluluğu, daha çok insanın Allah ile kurduğu psikolojik bir birlik bilinci hali, "*gönül huzuru*" veya "*sükûn hâli*" olduğu sonucuyla bizleri yüzleştirmektedir.

Yedinci makale Gülbana Çeken'in, "*Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Geri Dönüşüm İşçileri (Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi Örneği)*" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada yazar, Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi özelinde, günümüzde endüstriyel ürünlerin çoğalmasına ve aşırı tüketime bağlı olarak ortaya çıkan atıkların geri dönüşüme kazandırılmasında geri dönüşüm işçileri hak-

kında öğrencilerle yapılan mülakat sonuçlarını değerlendirmekte ve bu işçilerin sağlıklı koşullarda, sosyal güvenceden yoksun ve ekonomik olarak düşük ücretler karşılığında çalışmak durumunda kaldıkları ve sosyal bir grup olarak dışlandıkları bulgularına dikkat çekmektedir.

Sekizinci makale, Meltem Keleş ve Yasemin Özkan'ın “*Çevreci Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Sosyal Sorumluluk ve Özgecilik Tutumlarının İncelenmesi Ankara İli Örneği*” adlı çalışmasıdır. Bu makalede yazar, Ankara ili örneğinde anket araştırması yöntemiyle belli ölçekler kullanılarak çevreci sivil toplum örgütlerinin özgecilik ve sosyal sorumluluk tutumlarının gelir, öğrenim, çalışıyor olup olmamak gibi belli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmekte ve araştırma neticesinde bu tutumların düzeylerinin genelde yüksek olduğu sonucunu bizlerle paylaşmaktadır.

Dokuzuncu çalışma, Fatih İnkaya ve Hikmet Asutay'ın “*Melda Akbaş'ın “Dilediğim Gibi-Cami Ve Mini Etek Arasındaki Hayatım” Adlı Eserinde Farklı Göçmen Kuşağı İzlerinin İncelenmesi*” adlı makalesidir. Yazar Almanya'da üçüncü kuşak göçmen olan Melda Akbaş'ın “Dilediğim Gibi-Cami Ve Mini Etek Arasındaki Hayatım” adlı eseri özelinde farklı göçmen kuşağı izlerini incelemekte, Almanya'daki üçüncü kuşak Türk göçmenlerin Türk İslam kültürü ile Alman kültürü arasında kaldıkları, aidiyet duygusu çatışması yaşadıkları, bu çatışmanın kesin çizgilerle olamasa da edebi yazın türüne de yansıdığını ifade ederek dikkatleri çekmektedir.

Onuncu çalışma Merve Altay, Huriye Demet Cabar ve Birsen Altay'ın “*Adolesan Dönemi Çocuklarda Beslenme ve Okul Sağlığı*” adlı makalesidir. Yazar bu makalede adolesan dönemi çocuklarda beslenme ve okul sağlığı konusunu ele almakta ve bu dönem çocukların zihinsel ve bedensel gelişimlerinde sağlıklı beslenmenin önemine dikkat çekmektedir.

On birinci makale, Büşra Dalgacı ve İbrahim Gürses'in “*Merhametin Sağlık Hizmetlerindeki Yeri ve Önemi*” adlı çalışmasıdır. Yazar makalede sağlık hizmetle-

rinde sanayileşmenin getirdiği insanın mekanikleşmesi ve sağlık çalışanlarının bundan aldığı payı, dolayısıyla merhametin gerekliliğini, hastayı iyileştirici ve motive edici özelliğini bir yandan irdelemekte öte yandan da böyle davranmanın sağlık çalışanlarında tükenmişlik sorununa yol açtığı gerçeğini de gözardı etmeyerek bir takım önerilerde bulunmuştur.

On ikinci makale, Döndü Özlem Dolgunyürek, “*İnternet Gazeteciliğinde Ortaya Çıkan İhlâllerin Önlenmesi İçin Çözüm Önerileri ve İnternet Gazetecilerinin Hakları*” adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmada İnternet gazeteciliği ve yürütülen bu gazetecilik uygulamasında etik ilke ve standartlar ile hukuk kurallarına aykırı haberler yapılması konularını etraflıca ele almakta, dolayısıyla mevcut etik ilke ve hukuki dayanakların günümüzde internet gazeteciliği için yeterli olup olmadığını sorgulamakta ve çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Bu bağlamda mevcut sayımızda yukarıda özlerini aktarmaya çalıştığım makaleleriyle bilim dünyasına ve dergimize katkıda bulunan emektar yazarlara, kıymetli zamanlarını ayırarak makaleleri değerlendirme külfetine katlanan sayı hakemlerine, redaktörlere, Basın Yayın Müdürlüğü çalışanlarına, bâhusus Dergipark sistemi üzerinden işlemlerin yürütülmesi ve makalelerin dizgi/basım formatına sokulmasında emeği geçen editör yardımcılarımızdan Dr. Öğr. Üyesi Sayın Doğan FIRINCI’ya ve Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARAMAN’a teşekkür ediyorum. Bir dahaki sayıda buluşmak dileğiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ
Editör

CÜMLEDE ÖZNE VE FAİL KONUSUNA BİR BAKIŞ

İsmail ULUTAŞ *

Öz:

Cümlelerin kuruluşunda yüklem/fiil ana unsur olarak görev alır. Cümlede tek yüklem yer alırken birden fazla isim bulunabilir, bu isimlerin semantik görevleri nasıl belirlenecek ve bu görevleri gösteren morfolojik işaretlemeler dilin hangi kuralları çerçevesinde yapılacaktır? Her fiilin isimleri görevlendirme/yönetme alanı farklılık gösterir, kimi fiiller yönetme alanında sadece bir isimle yetinirken diğerleri farklı görevlerde çok sayıda ismi yönetir. İşte fiilin yönetim kümesinde yer alan veya alabilen (valency) bu isimler, cümlede farklı morfolojik işaretlemeler, belirli yer tutuşlar (konu, topic), taşıma vb. diğer dil uygulamaları ile cümlelerin görevli unsurları olarak iletişimi sağlamada üzerlerine düşen görevi yapacaklardır. Cümlede fiilin yönetim kümesi, her zaman sorunsuz olarak gramerlik işaretlemelerle uyum bir halde bulunmayabilir. Böyle durumlarda anlamda belirsizlik veya birden fazla yorum ve okuma söz konusu olacaktır. İletişim aracı olan dil, elindeki çeşitli vasıtalarla anlam belirsizliğini ortadan kaldırma imkânına sahip olsa da zaman zaman anlamı muğlak olan ve birden fazla yoruma açık cümlelerin kullanıma çıkması olağandır. Dilde ve bizi ilgilendiren Türkçe dil bilgisinde, anlamla ve analizle ilgili olarak ortaya çıkan belirsizlikleri bertaraf edebilmek için bu çalışmada, fiilin yönetim/görev kümesi (valency), öznenin morfolojik ve söz dizimsel işaretlemeleri problemini ele almak istiyoruz. Cümlede konu (topic) terimi ile özne arasındaki ilişki, bunların anlam ve görevle bağlantılı olarak sınırları, benzerlik ve farklılıkları ele alacağımız diğer hususlardır. Çalışmamız, Türkçe ve diğer dillerde, ilgili meseleleri, karşılaştırmalı ve üretici gramer teorileri çerçevelerinde ele alacaktır.

Anahtar Sözcükler: Özne, Fail, Konu, Derin yapı, Yüzey yapı.

---

* Prof. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ismailulutas@yahoo.com

A View on Subject in Sentence

Abstract:

Predicate / verb is the main element in the establishment of the sentence. While there is a single predicate in a sentence, more than one name can be found, how the semantic tasks of these names will be determined, and the morphological markings indicating these duties? The assignment / management area of each verb differs, while some verbs manage only one name, others manage a large number of nouns in different tasks. These names, which may be included in the administrative group of the verb, include different morphological markings, specific landings, they will perform their duties in communicating with other language applications and the elements of the sentence. The management set of the verb in sentence may not always be in a condition that matches the grammar markings without problems. In such cases, ambiguity in meaning or multiple interpretation and reading will be the subject. The language, which is a means of communication, has the opportunity to eliminate ambiguity by means of various means, but from time to time it is usual to use ambiguous sentences which are open to multiple interpretations. In this study, we would like to discuss the problem of the management/task set of the verb, morphological and syntactic markings of the subject in order to eliminate ambiguity in the language and Turkish language knowledge, meaning and analysis. The relationship between the subject term and subject in the sentence, their meaning and task in connection with the boundaries, similarities and differences are the other issues we will discuss. The language of communication is the means by which the ambiguity of meaning can be removed with various means in hand, but sometimes it becomes ambiguous and the use of open interpretations is open to interpretation.

Keywords: Subject, The doer, Deep structure, Surface structure

Giriş: Özne ve Fail

Cümlede, yüklemdeki eylemi gerçekleştiren veya olan varlık, özne terimiyle adlandırılır. Özne, genel olarak, cümledeki isimlerden birine gramerlik işaretlemeler neticesinde verilen bir görev adını ifade eder. Cümlede yüklemden sonra en dikkat çekici, belirgin ve başat unsur olsa da geleneksel ya da modern dil bilimi

anlayışıyla çalışan dilcilerin üzerinde ittifakla birleştikleri bir unsur olmaktan uzaktır. Bir ismin ya da isim grubunun (Aslında ismi de cümlede görev aldığı zaman, yardımcı unsuru boş bırakılmış ana unsur biçiminde, bir isim grubu olarak değerlendirmek gerekir.) cümlede özne olup olmadığını belirleyecek kriterleri tespit etmek, özne konusunda yapılması gereken ilk iş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cümledeki eylemin gerçek yapıcısı, edeni, kılanı ise *fail* olarak adlandırılabilir. Fail ve özne, aynı isim ya da isim grubunda kesişebileceği gibi, farklı isim ve isim grupları olarak da cümlenin bildiriminde yer alabilirler.

“Çocuk kitabı okudu.” cümlesinde *özne* ve *fail* aynı isimde kesişmektedir. “Zeytin işçiler tarafından toplandı.” cümlesinde eylemi yapan *işçiler* fail; eylemden etkilenen *zeytin* ise özne olarak etiketlenecektir.

Türkiye Türkçesi dil bilgisi araştırmalarında özne konusu ele alınırken özne türleri konusunda çok değişik görüşlerin ortaya konulduğu ve bunun da öznenin farklı kullanımlarına dayanarak farklı özne türleri ihdas edilmesinden kaynaklandığı görülür. Özne için kullanılan *örtülü özne*, *sözde özne*, *dolaylı özne*, *gerçek özne*, *mantıkça özne* vb. gibi onlarca terim, kafa karışıklığına yol açmaktadır. Bilimin temel görevlerinden biri verileri sınıflamaktır; benzer ve yakın görev ve işlevler için tek tür adı kullanmayıp her birine ayrı tür adı vermek, sınıflamada, daha doğrusu bilimde güdülen ana amaca uygun değildir.

Dünya dillerinde, cümledeki öznenin işaretlenmesinde tutulan yollara bakıldığında, farklı uygulamaların varlığı, dil araştırmacısının dikkatini çekecektir. Bu farklı uygulamalardan biri de Türkçede kullanılmayan ergatif işaretlemesidir.

Ergatif İşaretleme

Dünya dillerinde özne işaretlenmesinde iki farklı sistem öne çıkmaktadır. İlki nominatif-akuzatif ayrımını yapan sistem, ikincisi ise ergatif-absolutif ayrımını yapan sistemdir. Dilimiz Türkçe de, dünya dillerinin geneli ele alındığında daha yaygın olan ilk işaretleme tipini, yani nominatif-akuzatif sistemini kullanmaktadır. Ergatif diller diye bilinen ikinci sistemi kullanan diller, hem sayı hem konuşur

bakımından daha azdır. İşaretlemede ergatif sistemi kullanan bu dillerden bir tanesi olan, Sibiry'a'da konuşulan Çukçi dilinden bir örneğe göz atalım.

Vam-ta   yet-vek

Ben-ABSOLUTİF geldim.

Vam-nan   vat-ta   nu-vet

Ben-ERGATİF sen-ABSOLUTİF gördüm. (Comrie, 2017: 158)

Görüldüğü gibi, iki farklı cümlenin özneleri, farklı morfeplerle işaretlenmektedir. Geçişli olan ikinci cümlenin öznesi, Ergatif morfemi *-nan*; geçişsiz olan ilk cümlenin öznesi ise Absolutif morfemi *-ta* ile işaretlenmektedir. Geçişli cümlenin nesnesi ile geçişsiz cümlenin öznesinin aldığı ekin aynı olduğuna da dikkat edelim. Açıkça görülüyor ki ergatif dillerde öznelerin bir nesneyi etkileyip etkilemediği önemli bir bilgidir ve bu bilgi, özne işaretlemesinde dikkate alınmakta, işaretleme ona göre yapılmaktadır. Burada, sanki failin kudret derecesi, yani bir başka nesneye kudretinin etki edip etmediği önem taşımaktadır. Başka bir nesneye etkisi yoksa bu fail, geçişli bir cümlenin etki altında kalan nesnesi ile aynı kategoride/derecede değerlendirilmekte ve nesne de fail de aynı Absolutif ekini almaktadır.

Bu örnekten hareketle “ergatif diller, özne ve fail ayrımını işaretlemelere yansıtılmaktadır” demek tam doğruyu yansıtmasa da, ergatif dillerde failin nesneye etki edip etmediği ve failin kudret derecesi dikkate alınarak morfolojik işaretlemelerin yapılmakta olduğu açıktır.

Edilgen Fiilli Cümlede Özne

Edilgen çatılı bir fiilin yüklem olduğu cümlelerde öznellik ve faillik konusunu irdelemek için aşağıdaki gibi 3 cümleyi değerlendirelim:

Kedi kuşu yedi. (1)

Kedi uzaklaştı. (2)

Kuş uzaklaştı. (3)

Yukarıdaki 3 cümleyi, aşağıdaki gibi ortak unsurlu bağlı cümle haline getirelim (Öznesi açıkça ifade edilmeyen ikinci cümlede özne boş küme, sıfır anlamındaki $\emptyset$ işaretiyle gösterildi.):

Kedi ; kuşu yedi ve $\emptyset$; uzaklaştı. (4)

4 numaralı bağlı cümlede, uzaklaşma eylemini yapan kimdir? Eylemi yapanın *kedi* olduğu düşünülecek, özne olarak bu isim algılanacaktır.

Yukarıdaki cümlede geçen *ye-* fiilini edilgen yaptıktan sonra, ortak unsurlu bağlı cümledeki boş özne pozisyonunun yorumuna tekrar bakalım:

Kuş kedi ; tarafından yenildi ve $\emptyset$; uzaklaştı. (5)

Burada, ikinci cümledeki uzaklaşma eylemini yapan özne, *kuş* olabilir mi? *Kuş* sözde özne olduğu ve gerçek fail olmadığı için ikinci cümlenin ifade edilmiş, boş bırakılmış olan özne pozisyonunu dolduramaz, yani cümlenin öznesi olarak düşünülemez. İkinci cümlenin öznesi, ilk cümledeki gerçek fail olan *kedi* olarak algılanacaktır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, bağlı cümledeki boş özne pozisyonunu ancak fail, yani eylemi gerçekte kılan doldurabilir. Elbette bu şartı sağlamanın yanında, failin ve boş pozisyonundaki ismin, birbiriyle eş göndermeli olması, yani ikisinin de aynı varlığı işaret etmesi gerekmektedir. Bunu, yani eş göndermeliği örnek cümlemizde karakter altı küçük *i* işaretiyle gösterdik.

Türkçe dil bilgisi araştırmalarında geçen özne terimlerinin çokluğu dikkat çekmekte, söz konusu terimlerde adeta bir enflasyon yaşanmaktadır. Cümledeki eylemi yapan veya olanla ilgili olarak *gerçek özne*, *sözde özne*, *mantıkça özne*, *örtülü özne*, *dolaylı özne* vb. birçok terim eş zamanlı olarak bir arada kullanılmaktadır. Öznenin işlevi ve gördüğü vazifeye bağlantılı olarak ortaya çıkan farklılıkların her biri, adeta yeni bir özne türüne kaynaklık etmiş görünmektedir. Hâlbuki genel olarak bilimin temel amacı bilgileri sınıflamak, benzer, yakın, aynı olanları bir tür ve terim altında ele almaktır. Türkçede fiilin çatısıyla bağlantılı olarak karşımıza çıkarılan çok sayıda özne türüne Karaağaç da (2011: 190) fuzulî, gereksiz terimler olarak bakar ve “Türkçeyi öğretirken sözde, örtülü, ortak, açıklayıcı, pekiştirmeli vb. özne türlerinden bahsetmek yersizdir.” der.

Edilgen çatılı fiillerin kurduğu cümlede, öznenin, önüne yerleştirilmiş bir *sözde* sıfatıyla kullanılmasına da gerek yoktur; çünkü özne, fiili tarafından yönetilen ve söz dizimi tarafından anılan göreve getirilen isimdir. Etken çatılı eylemin yapan/kılan isminden farklı bir isimdir, sadece *konu* olarak cümlenin başına yerleştirilmiş ve özne görevi verilmiş isimdir.

Özne ve yüklem ilişkisinde Türkçenin fiil çatısı belirleyici rol oynar. Fiilin çatısından bağımsız, ondan etkilenmeyen bir özne düşünülemez. Özne ile ilgili terimlerde gereksiz ayrıntılarda boğulmaya yol açıp yakın işlevleri gözden kaçıracağı için sayıca çokluk bırakılmalı; bunun yerine terimlerde kapsayıcılık ve mümkün olduğunca sayıca azlık tercih edilmelidir.

Özne ve fail arasındaki anlama (semantiğe) ve söz dizimindeki gramerlik işaretlemeye (morfoloji) dayanan fark, açıkça ortaya konulamazsa anlamda belirsizlik olabilir. Özne nominatif halde bulunur (Bu hale *öznelik hali* denilmesi mümkündür ve belki de daha doğrudur.). Türkçenin özne işaretlemesi budur; ancak yukarıda bahsettiğimiz özne ve fail karışıklığından dolayı bazı araştırmacılar nominatif hal dışında da özne işaretlemesinin mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. Mesela Zikri Turan (1999: 79) öznenin sadece yalın halde bulunacağı kuralının geçerli olmadığını iddia ederken, “Kalem Ali tarafından kırıldı.” cümlesinde, örtülü özne olan *Ali tarafından* unsurunun –*DAn* ayrılma eki aldığını söylemektedir. Yine benzer şekilde yüklemi edilgen çatıda bir fiil tarafından oluşturulan “Pasta arkadaşım tarafından yenildi.” cümlesinin öznesi Yüksel’e (2006: 124) göre *arkadaşım tarafından* kelime grubudur. Aslında sırasıyla bu cümlelerde *Ali tarafından* ve *arkadaşım tarafından* kelime grupları fail; *kalem* ve *pasta* ise özne görevini üstlenmiş olarak değerlendirilirse, nominatif hal işaretlemesinin ihlal edildiği düşüncesinden ve bunun getirdiği yanılığdan da kurtulmuş oluruz.

Türkçede öznenin durum eklerini alıp alamayacağını değerlendirdiği yazısında, Erdoğan Boz (2009: 2375-2376), başka araştırmacıların durum ekli özneye örnek verdikleri “*Senin kalemin var ancak benim yok.*”, “*Tahsin’le çarşıya çıktılar.*”, “*Kekten arttı.*” cümlelerinde özne olarak görünen *benim*, *Tahsin’le*, *kekten*

isimlerinin aslında *benim (kalemim)*, *Tahsin'le (dayım)*, *kekten (birazı)* gibi isim öbeklerinden kısaltılmış olduklarını savunmuş ve bu tür öznelerle “eksiltili özneler” adını vermiştir.

Benzer yapılarla ilgili olarak, farklı durum eklerini almış öznelerin her birinin farklı özne türü olarak kabul edilmesinin gereksiz özne çeşitliliği doğuracağını ve bunun dil bilimi açısından kabul edilebilir olmadığını söyleyen Doğan (2015: 302), öznenin belirlenmesinde daha temel kriterlerin ön plana çıkarılması gerektiği görüşündedir. Dilin farklı düzlemlerine ait ilişkilerin aynı anda kullanılması veya bu ilişkilerin hiyerarşi gözetilmeden birlikte kullanılması da özne ve fail konusunda kafa karışıklığına sebep olmaktadır.

Özne ve Konu

Öznenin fail kavramıyla ilgisi olduğu kadar *konu* (topic) kavramıyla da bağlantısı vardır. Bir cetvel (skala) tasarlırsak; bu cetvelde özne, fail ve konu arasında bir yerde konumlanacaktır. Peki, *konu* nedir? Biraz da bunu ele alalım.

Cümlede yer alan bir unsur olarak *konu* ve onun önemli özelliklerinin tanımını ilk önce Strawson (1971) daha sonra Reinhart (1981) ve Erteschik-Shir (1997: 9-10) tarafından 3 madde halinde şöyle verilir:

- a. Konu, bir ifadenin belirttiği şey hakkındadır.
- b. Konu, dinleyicinin sahip olduğu bilgiyi harekete geçirmek için kullanılır.
- c. İfade, *konu* hakkında verilen bilgiye yardım mahiyetindedir.

Cümlenin en başındaki yer, *konu* (topic) için ayrılır. Özneler de çoğu zaman bu yeri işgal ettikleri için işaretlenmemiş veya doğal konular olarak düşünülmüşlerdir. Burada *konu*, daha ziyade belirli bir yer, yani cümlenin başı olarak düşünülmesi; özne ise çoğu zaman bu yerle ilgili bir görev terimi olarak değerlendirilmelidir. Özne ve konu arasındaki yer benzerliği dışında bunları ayırt edici kriterler neler olabilir? Bu kriterlerden birisi belirliliktir. Cümlenin başına yerleştirilen *konu*, daima belirli olmalıdır, özne ise belirli veya belirsiz olabilir. (Erguvanlı-Taylan, 1984: 37)

Özne fiilin/yüklemin yönetimi altındadır, konu ise fiilin yönetimi altında olabileceği gibi bu yönetimin dışında da kalabilir. Konunun varlığı ve kullanımı, söylemdeki hedef (konuşma, konuşma akışı, önem veriş, vurgu, tekrar etme vs.) ile ilgilidir. (Givon, 1983: 52-53)

Konu, Türkçede aşağıdaki örneklerde olduğu gibi cümlenin başında yer alan *ise*, *de/da*, *mı* gibi edatlarla desteklenip güçlendirilebilir:

Karnıyarık mı ben hiç sevmem. (6)

Karnıyarığı ise ben hiç sevmem. (7)

Elbette Türkçe cümlenin unsurlarının dizilişi çok serbesttir ve nesne bile, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, cümle başı pozisyonunu tutabilir:

Karnıyarığı ben hiç sevmem. (8)

Erguvanlı, yukarıdaki (7) numaralı örnek cümlede *ise* edatıyla güçlendirilmiş *konuyu* ve (8) numaralı cümledeki nesneyi, fiilin yönetimi açısından değerlendirir ve her birinin fiilin/yüklemin argümanı olduğunu iddia eder. İddiasını *ise* edatlı cümlenin “Karnıyarığı ise ben onu hiç sevmem.” şeklindeki cümlenin doğru olmamasına dayandırır. Bu cümlede konu pozisyonunda bir edat grubu olan *karnıyarığı ise* yer almaktadır; bu kelime grubunun cümlede, eş göndermeli olarak, *onu* zamiriyle beraber kullanımı mümkün değildir. Burada Erguvanlı-Taylan haklıdır; cümle Türkçe dil kuralları açısından doğru kabul edilemez (Erguvanlı-Taylan, 1984: 38). Ancak Erguvanlı-Taylan’ın tezi (6) numaralı cümlede geçerliliğini yitirir; “Karnıyarık mı ben onu hiç sevmem.” cümlesi, Türkçenin kurallarına uygun ve kabul edilebilir bir cümledir. Dolayısıyla *konu*, cümlede fiil yönetiminin dışında kalabilir, yüklemin bir argümanı olmayabilir. Dil biliminde konu terimine yakın olan, işlevlerinin benzerliği yüzünden bazen karıştırılabilen *tema* (theme) ise, tamamen cümle dışı bir unsur olarak cümlenin başında yer almış olan kelime grubu şeklinde karşımıza çıkar: “İstanbul’a gelince, o dünyanın en güzel kentidir.” cümlesinde *İstanbul’a gelince* temadır, cümle dışı bir unsur olarak yüklemin etkisi ve yönetimi dışında kalmıştır.

Fiilin Etki Kümesi

Özne meselesini ele alırken gözden kaçırılmaması gereken bir husus da fiillerin etki kümesidir. Fiilin, kuracağı çekirdek cümlede, hangi isimleri hangi görevlerle istimal edeceğini, bunları hangi şekil ve söz dizimi unsurlarıyla yöneteceğini tespit etmek önemlidir. Fiillerin etki kümeleri (valency) birbirlerinden farklıdır, fiile özgüdür. Söz konusu fiiller çatı değişseler bile bu fiillerin etki kümeleri değişmeyecektir. Etken fiili edilgen yapmakla etki kümesindeki üye sayısı değişmez, sadece yüzey yapıda, bu üyelerin konumu ve sentaktik önceliği değişir. Örnek vermek gerekirse;

ver- fiili çekirdek kümesine şu isim unsurlarını dahil edecektir:

Fail (veren kişi), nesne (verilen şey), alıcı (alan kişi).

uyu- fiilinin çekirdek kümesinde ise şu isim unsuru yer alır:

Fail (uyuyan kişi)

veril- fiilinin çekirdek kümesi *ver-* fiiliyle aynı olacaktır:

Fail (veren kişi), nesne (verilen şey), alıcı (alan kişi).

Fail terimi, semantik (anlam) alanı içerisinde, eylemi kılan/yapan/olanı ifade eder. Üretici gramer bakış açısıyla yaklaştığımızda, anlamla ilgili olan bu fail, derin yapının öznesi olarak düşünülür. Derin yapıda eylemi yapan/olan fail, Türkçedeki fiil çatı morfolojisi, *konulaştırma* ve diğer söz dizimi operasyonları ile yüzey yapıda öznenin dışında bir unsur olarak karşımıza çıkarken, başka bir isim/isim grubu, cümlede özne pozisyonuna geçer. Üretici gramerde, derin yapıdaki bütün unsurların yüzey yapıda hazır olma ve görünme zorunluluğu yoktur. Yüzey yapıda fiilin etki kümesi, öncelik ve amaca bağlı olarak yeniden ele alınır, cümledeki mevcut isimlere söz dizimi içerisindeki özne, nesne, alıcı, tamlayıcı vb. gibi görevleri atanır.

Derin Yapı ve Yüzey Yapı

Bugün daha ziyade üretici-dönüşümlü dil biliminin dili incelerken kullandığı en önemli teorilerden biri, derin yapı (alt yapı)-yüzey yapı (üst yapı) karşıtlığıdır. İletişim aracı olan dilin çalışması, üretici teorinin bakış açısına göre şöyle işle-

mektedir: Anlamla ilgili olan kısım, derin yapıyı teşekkül ettirdikten sonra, çekimli ya da eklemeli dillerdeki morfolojik işleyişin ardından fiilin yönetimindeki isimler, yüzey yapıdaki anlama uygun olarak işaretlenmiş biçimde üst yapıya taşınır. Cümlelerin son hali ses olarak, yani konuşanın ifadesi olarak ortaya çıkar. Derin yapıda da yüzey yapıda da aynı söz dizimi kuralları geçerlidir. Derin yapıda mevcut olan bilgi, unsur ve verilerin hepsi, yüzey yapıya taşınmak zorunda değildir. Derin yapıda mevcut olan ancak üst yapıya taşınmayan unsurlar, üst yapıda boşluklar (gap) tarafından temsil edilir.

Derin ve yüzey yapıdaki bu dönüşüm ve taşınım, edilgen fiilli cümlelerde en belirgin şekilde gerçekleşmektedir. Etken cümlelerin faili, edilgen yapıya geçildiğinde, taşınımın üst yapıda zarf (oblik); etken cümlelerin nesnesi ise yine taşınımın üst yapıda özne olarak ortaya çıkar.

Fail ve özne arasında bir ayırım yapmanın problemleri çözmede, karışıklığı gidermede faydalı olacağı aşikârdır. Delice (2007), bizim fail-özne ayırımımızı özneli-nesneli cümle ayırımı şeklinde sunmuştur; ancak eylem varsa, durum ve oluşum mevcutsa, bunun bir varlığa bağlı olması, başlatanın olması gerekir. Bu da öznedir, nesne değildir; Delice'nin burada özneyi bertaraf edip nesne terimini kullanması, cümlelerin ikinci ana unsuru olan özneyi önemsizleştirmek olarak algılanıp eleştirilebilir. Türkçede öznesiz cümle olduğu tezi, bazı dilciler tarafından iddia edilse de en azından şekil olarak özne, cümlede daima mevcut olan ve olması gereken bir unsurdur. Cümleyi kuran çekimli fiilde, özne işaretlemesi mutlaka olmak zorundadır. Özne, cümledeki önermenin yüklenicisidir, bu yüzden de cümlelerin zorunlu bir unsurudur. Üstünova (2000: 497)'ya göre de özne cümlelerin ana unsurudur, Türkçenin dil bilimsel gramerlik özelliği izin verdiği için cümlede görünmeyebilir, ancak eylemdeki kişi ekleriyle cümledeki varlığı sabittir.

Sonuç

Cümle çözümlemelerinde bir derin yapı (alt yapı) ve ondan türetilen bir üst yapı (yüzey yapı) olduğu dikkate alınmalıdır. Türkçenin gramer terimleri arasına

fail terimi girmeli ve bu terim, derin yapıda işi yapan, kılan veya olan için kullanılmalıdır. Üst yapıda fiilin çatısı değiştiğinde, etken çatıdan edilgen çatıya geçildiğinde, cümlenin başına yani *konu* pozisyonuna geçecek olan isim, öznedir. Derin yapıdaki ve yüzey yapıdaki fail ve özne, etken fiilde aynıdır; edilgen fiilde üretici gramer bakış açısına göre, dönüşümler (transformation) rol oynar. Buna göre derin yapının nesnesi, konu yani özne pozisyonuna taşınır; derin yapının faili ise oblik (özne ve nesne dışı görevli isim) pozisyonuna getirilerek yüzey yapıda zarf olarak görev üstlenir.

Fail ve özne arasında bir fark olduğu açıktır, bu farkın mevcut olduğunu, ergatif işaretleme sistemini kullanan diller teyit etmektedir. Ergatif diller, faildeki erk derecesini dikkate alıp işaretleme yapar; nesneye tesiri olan faili, herhangi bir nesneye tesiri olmayan failden ayırarak işaretleme yapar. Buradan öznellik halinin dil işaretlemesine dayalı olduğunu; failliğin ise daha ziyade semantiğe dayandığı bilgisine ulaşabiliriz. Bu yönüyle ergatif işaretleme sistemini kullanan diller, özne ve fail meselesinin doğru tespit edilip değerlendirilmesinde bize yardımcı olabilirler.

Türkçe cümledeki görevli isim unsurlarının belirlenmesinde bu iki kriteri, yani dil işaretlemesi ve anlam kriterlerini gelişigüzel kullanmak, bizi doğru olmayan sonuçlara götürebilir. Dil işaretlemesi kriteri anlama göre daha önceldir, anlam kriteri ikincildir.

Fail terimi işi gerçekten yapan için kullanılırken, özne terimi sentaks (söz dizimi) alanı içerisinde, fiilin çatısıyla da bağlantılı olarak, daha ziyade cümle başı pozisyonunda yer alan görevli isim için kullanılmalıdır. Edilgen çatılı fiille kurulmuş cümlelerde, cümle başı pozisyonu genellikle özne için ayrılmaktadır. “Tarladaki ürün işçilerce toplandı.” cümlesinde, *tarladaki ürün* isim öbeği, cümle başındadır ve özne görevini üstlenmiştir. Aynı fiilin etken çatılı tabanı ile yani *topla-fiili* ile cümle kurulmuş olsaydı, işi yapan fail de özne de *işçiler* olacaktı.

Fiilin çatısı, fail ve öznenin tespitinde en başta dikkate alınmalıdır. “Tarladaki ürün işçilerce toplandı” cümlesinin fiili edilgen çatıdadır, dolayısıyla özneyi

ararken kim ve ne sorularını *topla-* fiiline soramayız; sorarsak özneyi değil zarfı cevap olarak alırız.

Kaynakça

- Boz, E. (2009), “Türkiye Türkçesinde “Özne” Durum Biçimbirimi Alabilir mi?”, Turkish Studies International. Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, volume 4/3 Sipring, p. 2371-2377.
- Erguvanlı-Taylan, E.(1984), The Function of Word Order in Turkish Grammar, University of California Pres, Berkeley.
- Erteschik-Shir, N. (1997), The Dynamics of Focus Structure, Cambridge University Press.
- Comrie, B. (2017), Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi, çeviren: İsmail Ulutaş, Hece Yayınları, Ankara.
- Delice, H. İbrahim (2007), “Yüklemin Özne ve Nesne İlişkisi”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C:31, No:2. 141-145.
- Doğan, N. (2015), “Türkiye Türkçesi Söz Diziminde Özne Sorunu-Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, volume 10/12 Summer, p. 295-314.
- Givon, T. (1983), “Topic Continuity in Discourse:The Functional Domain of Switch Reference”, Switch-Reference and Universal Grammar, edited by: John Haiman, Pamela Munro, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Karaağaç, G. (2011), Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Reinhart, T. (1981), “Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics”, *Philosophica* 27, s. 53-94.
- Strawson, P. F. (1971), “Identifying Reference and Truth-Values”, *Semantics*, editörler: D. Steinberg, L. Jakobovits, Cambridge University Press.
- Turan, Z. (1999), “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Erzurum, s. 13.
- Üstünova, K. (2000), “Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ve Yüklem”, *Türk Dili*, S. 582, s. 489-497.
- Yüksel, S. (2006), Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri, Multilingual, 2006.

İKTİSADİ KURAMLAR ve GİRİŞİMCİLİK

Serdar YENER*

Öz:

Girişimcilik ülkelerin ekonomik gelişme ve büyümesi için önemli bir rol oynamasına rağmen iktisat yazınında yeterince araştırmaya konu olmamıştır. Alanyazında fizyokrasi, klasik ve neoklasik dönem, Amerikan, Alman ve Avusturya okullarında mikro ve makro ekonomi bağlamda girişimciliğe ilişkin düşünceler mevcut olsa da bunların sistematik bir şekilde ele alındığı ve karşılaştırıldığı, modern düşüncelerin sunulduğu çalışma sayısı çok azdır. Girişimciliğin ortaya çıktığı toplumla ve ekonomik göstergelerle olan ilişkisi gözönüne alındığında, alanyazında bu ilişkiyi analitik açıdan değerlendirecek bir çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Alanyazının bu ihtiyacının giderilmesine yönelik yapılan bu çalışma literatür taraması yöntemiyle yapılmıştır. Ulusal ve uluslararası alanyazınında öne çıkan araştırmaların sistematik bir şekilde ele alındığı bu çalışmada iktisadi değişkenlerin yanısıra psikolojik ve sosyolojik değişkenlerin önemi de gözönünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Knight, Kirzner, Schumpeter, Girişimcilik, İktisat kuramları.

Economic Theories and Entrepreneurship

Abstract:

Although it plays as an important role in economic development and economic growth of countries, entrepreneurship has not taken place in economics literature sufficiently. In spite of the thoughts about entrepreneurship within frames of physiocracy, classic, neoclassic, American, German and Austria schools in micro and macro level economics, entrepreneurship has not been addressed systemically and comparatively among these

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniv., Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, serdaryener@sinop.edu.tr

thoughts. Considering the relationship between entrepreneurship and its social context, economic development and growth more analytical researches are required. This research which aimed to meet these requirements done in literature review method. This research in which prominent researches in national and international literature are being examined systemically, takes psychological and sociological variables into consideration.

Keywords : Knight, Kirzner, Schumpeter, Entrepreneurship, Economic theories.

Giriş

Soğuk savaşın bitiminden beri etkisini gösteren serbestleşme ve küreselleşme hareketiyle birlikte ekonomik büyüme ve ekonomik gelişmenin belirleyeni üzerine yapılan nicel ve nitel çalışma sayısı artmaktadır. Buna rağmen ekonomik büyüme ve gelişme çerçevesinde girişimcilik konusu yeterince ele alınmamıştır (Shane ve Ventakaraman, 2000). Günümüzde yapılan araştırmalarda girişimcilik yoluyla oluşturulan küçük, orta ve büyük işletmelerin (KOBİ) ekonomik gelişmenin anahtarı olduğu düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır (Beaver ve Prince, 2004). Örneğin İngiltere’de KOBİ’lerin bütün işletmelerin % 99’unu oluşturarak 14,5 milyon kişiye istihdam yaratması bunun canlı bir göstergesidir (FSB, 2015). Dünya genelinde ekonomik, sosyal ve politik istikrarın anahtarı olarak girişimciler ülkelerin itici gücü olarak görülmektedir. Bununla birlikte girişimciliğin ekonominin farklı boyutlarıyla ilişkisini ortaya koyacak kapsamlı çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Psikoloji, sosyoloji vb alanlarda girişimcilik konulu çalışmalar dikkate alındığında ekonomik gelişme ve büyümeyi konu edinen yeterli kaynağa ekonomi alanında rastlanmamaktadır. Araştırmalar girişimciliğin ekonomik büyüme ve gelişmenin önemli bir belirleyeni olduğunu ortaya koysa da bu ilişkiyi iktisadi kuramlar çerçevesinde açıklayan çalışma sayısı yetersizdir (Shane ve Ventakaraman, 2000). Girişimcinin davranışlarıyla işletmelerin davranışlarının ilişkilendirilmesinin zor olması bu problemin temelini oluşturmaktadır. Neoklasik iktisatçıların “görünmez el” ifadesiyle tanımladığı mükemmel işleyen piyasalar

(tam rekabet) önermesi girişimci kavramının iktisadi anlamda tanımlanmasını ve açıklanmasını zorlaştırmaktadır (Montanye, 2006). Piyasaların dengeli bir biçimde işlemesi için keşfedilmemiş kaynakların verimli ve etkin bir şekilde kullanılarak üretime kazandırılması rolünü üstlenen girişimci iktisatçılar için anahtar rolü oynamasına rağmen mükemmel işleyen bir piyasada neden girişimciye ihtiyaç duyulduğu da açıklanamamaktadır.

18. yy.'da Cantillon tarafından kavramsal olarak tanımlanan ve o zamana göre ekonomik sistemde rolü açıklanan girişimcinin ekonomiyle olan ilişkisine yönelik 19. yy.'da yeterli sayıda araştırma yapılmamıştır. Hernekadar iktisadi çerçevede Klasik iktisadın temsilcileri olan Mill, Say ve Marshall'ın aynı dönemde çalışmaları mevcut olsa da bunlar tatmin edici görülmemektedir. Cosgel (1996) 19. yy.' da girişimci kavramının yorumlanmasındaki eksikliği birkaç faktöre bağlamaktadır. Cosgel' e göre modern işletme kuramıyla birlikte piyasa dengesi yaklaşımının ortaya çıkması ve ekonominin matematiksel denklemlerle açıklanma gayretinden dolayı girişimci uzun bir süre iktisadi bağlamda açıklanmaya ihtiyaç duymamıştır.

Girişimcilik ve iktisadi gelişme arasında var olduğu düşünülen ilişkiye yönelik yapılan az sayıda çalışmayla birlikte girişimci tanımlamalarının da değiştiği görülmektedir. Yapılan araştırmalar gelişmekte olan ülkelerde girişimcilerin kaynakların etkin kullanımını ve tahsisini sağlayarak bir denge oluşturduğunu göstermektedir (Shane ve Ventakaraman, 2000). Girişimcinin rolü üretimin transferi veya taklidi değil içe yönelik gelişme çerçevesinde doğrudan yaratılması olmaktadır. Araştırmalarda girişimcinin kim olarak tanımlandığına (Delmar, 2006), girişimcilerin ne yaptığına (Ventakaraman, 1997), neyi neden yaptıklarına (Davidsson, 2008), nasıl yaptıklarına (Gartner, 1985), faaliyetlerini nerede yaptıklarına (Welter, 2011) ilişkin cevap arayışları farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu araştırmalarda girişimciliğin tasarruf davranışıyla ilişkisi (Delmar, 2006), davranışsal (McClelland, 1961), süreç (Moroz ve Hindle, 2012) ve çıktı açısından açıklama gayretleri (Dimov, 2011) gözlenmiştir.

Osborne (1995), girişimciliği risk alma davranışı çerçevesinde şekillendiren araştırmalarında Marco Polo'yu örnek göstermektedir. Marco Polo'nun çevresinden topladığı sermayeyle Uzakdoğu ve Batı arasında ticaret yapması belirsizlik barındıran çevrede risk alıp fırsatları keşfedip kazanca dönüştürmesine örnek olarak gösterilmektedir. Bunun yanında Hisrich ve Peters (2005) tarihin her döneminde girişimcilik ve yenilik arasında ilişkinin var olduğunu toplumda girişimcilerin yenilikçi nitelikleriyle öne çıktığını iddia etmektedirler. Literatürde ilk olarak Fransızca asıllı “entreprendre” adlı kelime girişimciyi tanımlamak için 1755 yılında Cantillon tarafından kullanılmıştır. “Entreprendre” kavramıyla girişimci belirsiz bir çevrede ve süreçte risk alıp kazanç sağlayan kişi olarak tanımlanmıştır.

John Baptist Say, 1803 yılında girişimciyi keşfedilmemiş fırsatları ve kaynakları bir araya getirip kazanç sağlayan kişi olarak tanımlamıştır (McFarlane, 2016). Ticari işletme kavramı çerçevesinde 1871 yılında Menger'in girişimciyi iktisadi değişime tabi olan ürünleri kullanarak değişim yoluyla kazanç sağlayan kişi olarak tanımladığı da bilinmektedir). Ely ve Hess'in 1893'de girişimciyi bütünleşik bir çerçevede kaynakları bir araya getirip, bir işletme kuran ve yöneten kişi olarak ifade etmesi alan yazınına kazandırılan diğer bir tanımlamadır. Girişimcilik kavramını açıklarken kapsamlı olarak yenilikçiliği ilk defa kullanan iktisatçı Schumpeter; girişimciyi yaptığı yeniliklerle mevcut olanı yeni, etkin ve verimli uygulamalarla yıkan “yaratıcı yıkım” kişi olarak tanımlamıştır. 1921 yılında Knight girişimciyi risk alarak atıl kaynakları kullanıp, tasarruf yapan ve bu sayede bir değer üretilip kazanç sağlayan kişi olarak ifade etmiştir. Hayek (1948), Avusturya ekolünün temsilcisi olarak girişimciyi asimetrik bilginin var olduğu bir çevrede yetenekleri sayesinde fırsatları kollayan ve bunları kullanan kişi olarak ifade etmiştir. Kirzner (1973), girişimciyi fırsatları keşfeden ve kullanan kişi olarak; Drucker (1974), girişimciyi pazarın gidişatını gören ve anında tepki veren kişi olarak; Shapero (1984), girişimciyi girişimcilik arzuları olan uygun çevrede fırsatları yakalayan ve değerlendiren kişi olarak tanımlamıştır (Rocha, 2012).

İktisadi anlamda girişimci Richard Cantillon tarafından arz ve talebe göre şekillenen rekabet piyasasında arbitraj (ucuza alıp pahalıya satarak) yaparak pazar dengesini kuran kişi olarak tanımlanmıştır. Cantillon girişimciyi keşfedilmemiş ekonomik kaynakları keşfederek fırsata çeviren kişi olarak görmektedir (Landström, 2005). Cantillon'un tanımından sonra özellikle Klasik iktisat teorisine göre kapitalizm tanımı da literatürde bilinir olmuştur. Klasik iktisat düşüncesinde kapitalist, sermaye sahibi olup bunu kazanca dönüştürmek için bir işletmeyle rekabet piyasasına giren kişi olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak iktisadi çerçevede girişimciliği tanımlayan yaklaşımlar bu çalışmada;

- Merkantilizm,
- Fizyokratik Düşünce,
- Klasik Düşünce,
- Neoklasik Düşünce,
- Keynesyen Model,
- Chicago Okulu (Knight, 1921),
- Alman Okulu (Schumpeter, 1934),
- Avusturya Okulu (Kirzner, 1973) başlıkları altında

sınıflandırılmaktadır.

Bunun yanında bu düşünce okullarıyla karşılaştırıldığında daha yeni bir yaklaşım sunan Baumol (1993) birkaç düşünce okulunda farklı önerilen düşünceleri entegre etmiş olduğu bir girişimcilik önerisi sunmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde girişimcilik konusunda çalışmalarla farklılaşan iktisadi yaklaşımları irdeleyip ikinci bölümünde mikro ve makro iktisat bileşenleri açısından girişimcilik konusu ele alınacaktır.

1. Literatürde Girişimciliği Tanımlayan İktisadi Yaklaşımlar

1.1. Merkantilizm ve Girişimcilik

1500-1800 yılları arasında Batı Avrupa'da ekonomik büyümeyi sağlamak için ihracatlarını arttırma yönünde tüccarların faaliyetlerini destekleyen devlet

politikalarını tanımlayan iktisadi düşünceler merkantilizm olarak adlandırılmaktadır (Marangoz, 2016). Merkantilizm çerçevesinde devletler ihracat düzeyini arttırarak iktisadi büyümei sağlayabilecekleri düşüncesiyle ihracata yönelik girişimcilik faaliyetlerini desteklerken başarılı girişimciler siyasi olarak öne çıkarak ulusal politikalarda etkili olmuşlardır. Merkantilist dönemde kendilerine sağlanan ayrıcalıklarla ulusal yönetimleri yönlendiren girişimciler ticarete dayalı devlet politikalarının oluşturulmasını sağlamıştır.

1.2. Fizyokratik Düşünce ve Girişimcilik

Fizyokrat düşünce merkantilizm düşüncesine karşı doğmuştur. 18. yy.'da Quesnay'ın (1694-1774) tarım ürünleri ve genel ekonomi ilişkisini konu alan önermeleriyle başlayan fizyokratik düşünce çerçevesinde piyasanın ahenkle işleyen doğal düzene müdahale olmaması vurgulanmıştır. Tarımsal üretimi zenginliğin kaynağı olarak gören fizyokratik düşüncenin temel vurgusu tarıma dayalı üretim ve serbest ekonomidir. Sistemik vergi uygulamaları ve gelir sınıf dağılımı ilk olarak fizyokratik dönemde önerilmiştir. Richard Cantillon (1680-1734), Victor R. Mirabeau (1715-1789), Dupont de Nemours (1739-1817), Anne Turgot (1727-1781) gibi düşünürler fizyokratik düşüncenin temsilcileri olarak görülürler (Er, 2012).

Cantillon girişimciyi piyasanın temel aktörü olarak gören ilk düşünürdür (Praag, 1999: 313). Cantillon'un toplumu toprak sahipleri, girişimciler ve işçiler olarak sınıflandırması emeğin sınıflandırılmasının ilk örneğidir. Girişimci belirli fiyattan aldığı malı kâr elde edebileceği fiyattan satarak sınıflar arasındaki ekonomik ilişkiyi sürdürür (Alada, 2001: 23). Toplumda herkesin aynı öngörüye sahip olamaması belirsiz çevrede girişimciyi öne çıkarmaktadır. Fizyokratik düşüncenin diğer temsilcilerinin aksine Cantillon girişimcilik alanı olarak sadece tarım alanını değil diğer sektörlerdeki ticari faaliyetleri de görmektedir. Quesnay ve Cantillon'dan sonra Turgot (1727-1781) fizyokratik düşünce çerçevesinde girişimciyi üretim faktörlerinden olan sermaye sahibi olarak tanımlar.

1.3. Klasik İktisat Teorisi ve Girişimcilik

İngiliz iktisatçı Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabına dayanan Klasik iktisat düşüncesi girişimcinin risk alarak karşılığında kâr elde ettiğini açıklamaktadır. Fizyokratik düşüncede sermaye sahibi ve girişimci ayrımı yapılmışken Klasik iktisat düşüncesinde risk alarak kâr elde eden girişimciyi sınırlandıran bir düşünce yoktur. Hesaplı risk alarak değerlendirme yapıp sermaye yatıran ve karşılığında bir getiri sağlayan herkes girişimci olarak tanımlanabilir. Adam Smith görünmez el adını verdiği bir değişkenin ekonominin bütün aktörlerinin birbirine uyumlu şekilde hareket etmesini sağladığını iddia etmektedir. Adam Smith ekonomide rol alan aktörlerin kendi çıkarını düşünmesine rağmen (homo economicus) bir arada uyumlu hareket etmesini görünmez bir ele bağlamaktadır (Hebert ve Link, 2006). Klasik iktisat düşüncesinin diğer temsilcileri üretilen malın talebinin doğduğunu iddia etmesine rağmen Ricardo girişimcinin talebe göre üretim yaptığını iddia etmektedir (Er, 2012). Girişimcinin üretim faktörlerinin değişimini sağladığını iddia eden David Ricardo, değişen talebe göre üretimin miktarının da değiştiğini ifade etmektedir (Winata, 2008).

Tarihsel olarak bakıldığında girişimciyle iktisat arasındaki en belirgin ilişkiyi kuran ilk iktisatçı Baptiste Say (1767-1832) olarak görülmektedir (Peneder, 2009: 73). İktisadi büyüme ve gelişmeyi girişimcinin ekonomideki fonksiyonuna bağlayan Baptiste Say girişimciyi yenilikçi olarak görür. Üretim faktörlerini biraraya getirerek yenilikçi yöntemlerle üretim yapan girişimci kaynakları sürekli en verimli girişim alanlarına kaydırır. Girişim alanlarını tarım, imalat ve ticari endüstri olarak ilk sınıflandıran iktisatçıdır (Hebert ve Lin, 2006). Girişimcinin sadece üretim faktörlerini biraraya getiren değil aynı zamanda bunları en verimli şekilde koordine eden lider olduğunu iddia eden Say "Mahreçler Yasası" adı verilen önermeleriyle iktisadi gelişmenin anahtarını malın değişimini sağlayan girişimde görmektedir. Mahreçler Yasası'nda Say her arzın kendi talebini yarattığını, arzı ise girişimcinin yarattığını iddia etmektedir. Klasik iktisatçılardan bir diğeri olan Mill'in (1806-1873) girişimciyi diğerlerinin

göremediği fırsatları görüp değerlendiren, bu sayede ekonominin kesintisiz işlemlerini sağlayan kişi olarak tanımlaması dönemine göre oldukça kapsamlı bir tanımlamaktadır (Er, 2012).

Girişimciyi kapitalist olarak tanımlayan İngiltere Okulu, Adam Smith'in düşünceleri çerçevesinde girişimciyi belirli bir sermaye ortaya koyarak, riske etmiş) olduğu sermayenin getirisini kâr olarak elde eden kişi olarak tanımlamıştır. Jeremy Bentham (1748-1832) girişimcinin sahip olduğu sermaye, eğilim, teknik bilgi ve tecrübe ile refah yarattığını iddia ederek İngiltere okuluna katkı sağlamıştır.

1.4. Neo-klasik İktisat Teorisi ve Girişimcilik

1870'li yıllarda Alfred Marshall'dan başlayarak (1842-1924) 1930'lu yıllarda Keynesçi uygulamalara kadar devam eden süreç Neo-klasik iktisatçıların dönemi olarak kabul edilmektedir. Neoklasik dönem 19. yy.'ın sonlarından başlayan ekonomide denge teorilerinin yaygın olarak kabul edildiği ve mikro iktisat bileşenlerinin daha fazla ilgi duyulduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Üretimde verimlilik ve etkinlik politikalarının hissedildiği bu dönem sanayi üretiminin doruğa çıktığı dönem olarak da görülmektedir. İşletme yönetim kuramcılarının (Taylor, Fayol vb.) verimlilik ve etkinliği arttıracak önerileri bu dönemde alanyazına kazandırılmıştır. İktisadi açıdan girişimci üretim kaynaklarını biraraya getiren bunları verimli ve etkin bir biçimde kullanarak ekonomik büyümeye katkı sağlayan kişi olarak tanımlanmaktadır (Praag, 1999). Daha önceki dönemlerde vurgulanan girişimcinin kişisel özelliklerine neoklasik dönemde yöneticilik, muhasebe ve finans uzmanlığı özellikleri de eklenmiştir. Neoklasik dönemin bir diğer sınıf ayrımını reddederek bireyin kararlarının önceliğini vurgulaması girişimciliğe yönelik farkındalığı da arttırmıştır. Bu dönemde Von Thünen (1783-1850), Leon Walras (1834-1910) girişimcilikte yeniliğin ve diğer hesaplamaların önemine dikkat çekmişlerdir.

1.5. Keynesyen Model ve Girişimcilik

Robert Maynard Keynes'in 1936 yılında yazmış olduğu "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı" adlı kitabındaki düşüncelerine dayanan Keynesyen model piyasanın kendi kendine dengede süremeyeceğini devletin müdahalesinin gerekli olduğunu iddia etmektedir. Keynes kitabının üçüncü bölümünde hanehalkı davranışlarının işletmelerin davranışlarını belirlemediğini bunun aksine işletmelerin istihdamı arttırdıkça hanehalkının tüketimini arttırarak bir döngü sağlandığını belirtmektedir. Keynes girişimcinin işletme kurarak istihdam sağladığını bu sayede satın alma gücü oluşturarak talep oluşturduğunu söylemektedir. Aynı bölümde Keynes bir ekonomik model olarak girişimciliğe dayalı girişimsel ekonomiyi önermektedir.

Keynes (1930), yetersiz ekonomik büyümeyi iki nedene bağlamaktadır. Keynes ihtiyaç duyulan yeniliklerin ve teknik bilginin olmayışı ve yeterli sermaye birikiminin sağlanamaması olarak gördüğü bu nedenlerin girişimcilerin rolüyle ortadan kaldırılabilceğini bu sayede ekonomik büyümenin sağlanabileceğini belirtmektedir. Etkinlik ve verimliliği arttıracak teknolojik yeniliklerin olmayışı teknolojik işsizliği oluşturmaktadır. Teknolojik yenilikler olduğunda emeğin üretimdeki kullanımı azalacağı için emeğin kullanılacağı yeni sektörler oluşacaktır. Keynes (1923), toplumda işletmeci (girişimci) ve yatırımcı olarak sınıflandırdığı grupların etkileşiminin ekonomik gelişme üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Girişimcinin ihtiyaç duyacağı sermayeyi temin edememesi durumunda devlet eliyle bunun sağlanmasını önermektedir. Girişimci için yatırım kararında marjinal faydanın önemli olduğunu vurgulayan Keynes (1936), devletin ekonominin her alanında marjinal faydayı arttırmak için sermayenin tahsisini doğru yapması gerektiğini ileri sürmektedir. Devlet tarafından kontrol edilen piyasada girişimcinin yatırımlarının geri dönüşü girişimcilik davranışlarının yaygınlaşmasını etkilemektedir. Keynes (1973)'e göre devlet bu çerçevede piyasada güvence sağlamalıdır. Riskli alanlarda devlet riski girişimciyle birlikte paylaşmalıdır.

1.6. Alman Okulu ve Girişimcilik

Alman okulu çerçevesinde girişimcinin sahip olduğu bilgiyle diğerlerinin göremediği fırsatları yenilikçi yöntemlerle değerlendirdiği kabul edilir. Girişimci mevcut düzeni getirdiği ürün ve hizmetlerle ortadan kaldırırken bir yıkım gerçekleştirmekte bunun yanında keşfettiği hammadde, yöntem ve diğer kaynakları yenilikçi yöntemlerle kullanarak yaratıcılık göstermektedir. Girişimci mevcut ürün veya üretim sürecini yenilikle ortadan kaldırırken teknolojiyi kullanmaktadır. Bir iktisatçı olan Joseph Schumpeter'in girişimciyi mevcut süreç ve ürünlerde yenilikçi yollarla verimlilik ve etkinliği artırarak ekonomik dengeyi sağlayan kişi olarak tanımlaması girişimciliğin iktisadi açıdan kapsamlı bir tanımı olarak görülmektedir (Bygrave, 2003). Schumpeter'e göre girişimci atıl kaynakları yenilikler yoluyla keşfederek ürün ve süreçlerde kullanıp verimlilik ve etkinlik sağlamaktadır. Girişimci bu sayede pazarın dengesini devam ettirmektedir. Alman okulunun temsilcisi Schumpeter'den önce Von Thunen (1785-1850) girişimciyi risk alarak yenilikçi ürün ve yöntemlerle kaynakları etkin ve verimli kullanan kişi olarak tanımlamıştır. Schumpeter 1911 yılında yazmış olduğu "Ekonomik Gelişmenin Kuramı" adlı kitabında ekonomik gelişmenin sürekli işleyen dinamik bir süreç olduğunu girişimcinin mevcut statükoda devam eden dengeyi bozarak yeni bir denge oluşturan faktör olduğunu iddia etmektedir. Schumpeter piyasayı kendi içinde işleyen bir dengeye sahip kapalı bir sistem olarak tanımlamaktadır. Alıcılar ve satıcılar arasındaki etkileşimle sürekli devam eden bir değişim davranışının belirli bir dengeyle işlediği bu sistemde piyasaya yeni giren alıcı, satıcı vd. aktör ve faktörler dengedeki bu piyasaya uyum sağlayarak devamını sağlarlar (Schumpeter, 1934). Dengede devam eden bu pazara girişimci getirdiği yenilikle yaratıcı yıkım yaparak girer ve yeni dengeyi oluşturur. Girişimcinin getirdiği yenilik ürün, pazar veya süreç alanında olabilir. Schumpeter'e göre girişimcinin büyüyen ekonomilerdeki rolü doğrudan olup inkâr edilemez (Khalil, 2007). Geçmişte ekonomik büyümeyi sadece sermaye artırımına bağlayanların aksine girişimcinin getirdiği yenilik faktörü ekonomik büyümenin bir diğer belirleyenisidir (Landström,

2005). Schumpeter sadece sermaye arttırımıyla atıl kaynakların verimli ve etkin kullanım sorununun aşılamayacağını bunun ancak girişimcinin yenilikçi yöntemleriyle aşılabileceğini iddia etmektedir. Yıkım kavramı yenilikçi yöntemle gelen etkinin geleneksel yöntemi ortadan kaldırmasını tanımlamak için kullanılmaktadır. Girişimci mevcut çevreye getirdiği yeni ürün, pazar ve süreçlerle nedeniyle girişimci olarak adlandırılmaktadır (Schumpeter, 1934). Schumpeterci yaklaşıma göre girişimcinin ürün, süreç ve pazarda getirdiği yeniliklerle var olan dengeyi bozmasından sonra hemen yeni denge kurulamamaktadır. Yeni ürün, yeni pazar ve yeni süreçlerin sunulmasıyla bozulan dengenin girişimci tarafından sunulmasıyla mevcut pazardaki eski aktörler sahip oldukları kaynakları kullanamadığı için kriz yaşanması beklenir. Bu kriz döneminde talep sahipleri ihtiyaçların daha verimli ve etkin yollarla karşılanabileceği arza yönelirken geleneksel yöntemlerle üretim yapan üreticiler ise sahip oldukları kaynakları artık pazara sunamadıkları için krizler ortaya çıkar. Geleneksel yöntemlerle üretim yapan üreticilerin sahip olduğu kaynakların kullanılmaması üreticiler için yıkım oluşturur. Bu arada pazar bozulurken krizler de yaşanır. Bununla birlikte krizi başlatan yenilikçi yöntemlerle verimli ve etkin üretim yapan girişimci yavaş yavaş pazar payını arttırarak yeni dengeyi oluşturur. McFarlane günümüzde James Dyson ve Marc Zuckenberg'in Alman düşünce okulu (Schumpeter) çerçevesinde girişimci olarak tanımlanabileceğini iddia etmektedir (McFarlane, 2016).

1.7. Avusturya Okulu ve Girişimcilik

Kirzner'le özdeşleşen Avusturya okulunun ilk temsilcileri olarak Von Mises (1949) ve Menger (1950) görülmektedir (Rocha, 2012). Kirzner (1973), Knight gibi girişimcilik davranışının belirsizlik ortamında doğduğunu iddia etmektedir. Girişimcinin belirsiz çevrede başarısının yapmış olduğu tahminlerin niteliğine bağlı olarak değiştiği iddia edilmektedir. Avusturya okulu çerçevesinde girişimcinin geleceğe ilişkin tahminleri en büyük başarı ve kazanç kaynağı olarak görülmektedir. Kirzner (1973) pazardaki fırsatların asimetrik bilgiden doğduğunu

ifade etmektedir. Avusturya okulu yaklaşımına göre girişimci ve girişimci olmayan kişinin arasındaki tek fark girişimcinin asimetrik bilgiye sahip olan ve kullanan kişi olmasıdır. Asimetrik bilgiye sahip olan girişimcinin belirsizlik ortamında sahip olduğu asimetrik bilgi sayesinde fırsatları keşfederek bunları kullanabileceği iddia edilmektedir (Eckhardt ve Shane, 2003). Kirzner keşfedilmemiş fırsatları keşfederek bunları iktisadi değişim için kullanan girişimcinin tedarikçi ve tüketici arasında düzenleyici bir rol oynadığını iddia etmektedir. Avusturya okulu çerçevesinde değerlendirilen Kirzner'in görüşlerinin dışında Carl Menger (1840-1921) Avusturya okuluna önemli katkılar yapan bir iktisatçı olarak öne çıkmaktadır. Menger girişimciyi sahip olduğu bilgiyle bir amaca yönelik (Kâr elde etme vb.) olarak insiyatif kullanıp kaynakları ve süreçleri biraraya getiren kişi olarak tanımlamaktadır. Günümüzde Steve Jobs ve Bill Gates'in sahip olduğu uzmanlık bilgisi ve tecrübenin sayesinde tüketicilerin ihtiyaçlarını tanımlayarak fırsatları keşfedip bunu kazanca dönüştürmeleri Kirzner'in tanımlamaları doğrultusunda girişimcilik örneğidir (Rocha, 2012).

Kirzner, girişimcinin sahip olduğu tecrübe, mesleki ve süreç bilgisiyle belirsiz çevrelerde diğerlerine göre daha iyi değerlendirmeler yaparak pazara yenilik getirip başarılı olabileceğini iddia etmektedir. Girişimcinin sahip olduğu bilgi, deneyim ve kaynaklarla fırsatlara karşı duyarlı olacağı ve karşılaştığı fırsatları kazanca dönüştürecek yenilikler yapacağı iddia edilmektedir (Kirzner, 1973). Aynı çevrede başarılı olan girişimciyi farkındalığı yüksek olan birey olarak tanımlayan Kirzner diğer bireyleri ise umursamaz (nemelazımcı) bireyler olarak tanımlamaktadır. Anlık öğrenme yeteneğine sahip olan farkındalığı yüksek girişimci Kirzner tarafından Robinson Crusoe'ya benzetilmektedir (Kirzner, 1979). Robinson Crusoe sahip olduğu yetenekleri ve bilgisiyle karşılaştığı durumları fırsata çeviren bir girişimci örneği olarak öne çıkarken diğerlerine göre çok daha fazla kazanabilmekte hatta kendi çevresinde ticari hayatı yönlendirebilmektedir. Robinson Crusoe sahip olduğu yetenek, beceri ve bilgiyle oluşan yüksek farkındalığı sayesinde diğerlerinin keşfedemediği durumları fırsata

dönüştürmektedir. Kirzner'e göre girişimcinin ortaya çıkması için pazarın dengesinin olmaması yani arz ve talep sağlayanların pazarın tamamına ilişkin bilgilerinin yetersiz olması, üretim faktörlerinin verimsiz kullanılması gerekmektedir. Dengesiz bir pazarda atıl üretim faktörleri olduğunda bu atıl kaynakları kullanabilecek bilgiye sahip girişimciler ortaya çıkabilir ve bu girişimciler atıl kaynakları verimli ve etkin kullanarak pazarda dengeyi sağlayabilirler. Bu çerçevede Schumpeterci yaklaşımda yaratıcı yıkım yapan girişimci pazarın dengesini bozup yeni denge oluştururken Avusturya okulu çerçevesinde Kirzner' e göre dengesiz pazarın dengesini kuran kişi olmaktadır.

1.8. Amerikan Okulu ve Girişimcilik

Knight'in 1921 yılında ortaya koyduğu "Risk, belirsizlik ve kazanç" tezine dayanan Amerikan okulu Cantillon'un risk alma tanımlaması etrafında şekillenmektedir. Amerikan okulu yada Chicago okulu olarak tanımlanan yaklaşım çerçevesinde Knight (1921) girişimciyi belirsiz çevrede kendine güvenerek değerlendirmeler yapan, değerlendirmelere göre risk alıp inisiyatif kullanan kişi olarak belirtmiştir (Hisrich vd., 2005). Bununla birlikte Knight'dan daha önce Amasa Walker (1799-1875) ve Francis A. Walker (1840-1897) girişimciyi vizyona ve yeterli enerjiye sahip olan kâr elde etmek amacıyla kaynakları bir araya getirip bir işletme kuran lider olarak nitelmişlerdir (McFarlane, 2016). Amase Walker ve Francis Walker'ın girişimcinin liderlik özelliğini vurgulamaları zamanına göre kaydadeğer bir gelişmedir. Modern işletme kuramında liderin 20.yy'da kapsamlı olarak ele alınmasından yaklaşık 100 yıl önce girişimcilik çerçevesinde tanımlanması girişimci ve işletme faktörlerinin yadsınamayacak etkileşimini ortaya koymaktadır. Girişimcinin risk alıp fırsatları değerlendirmek için kaynakları biraraya getirmesi Amerikan okulu çerçevesinde liderlik olarak görülmektedir. Yöneticinin kaynakları koordine edici rolüne risk alma rolü eklendiğinde lider ortaya çıkmaktadır. Bu denklem toplumun kıt kaynaklarının ihtiyaçların karşılanması için kullanılması sürecine uygulandığında girişimcinin önemi ortaya çıkmaktadır. Knight'in girişimciyi risk alan kişi olarak tanımlaması Cantillon'un

tanımından farklıdır. Knight'a göre girişimci belirsiz çevrede sahip olduğu bilgiye dayalı olarak yaptığı değerlendirmeye belirsizliği en aza indirip kabul edilebilir risk alan kişidir. Knight girişimcinin belirsiz bir çevrede fırsat olarak gördüğü durumların gereksinimleri ve getirilerini karşılaştırarak kapsamlı bir durum muhakemesi yaptığını bu sayede kabul edilebilir riskleri belirlediğini iddia etmektedir. Knight'a göre fırsat belirsiz çevreden ortaya çıkmakta ve girişimcinin insiyatifiyle ve risk almasıyla kazanca dönüşmektedir. Amerikan okuluna göre çevrenin belirsiz olmaması durumunda fırsatlar da ortaya çıkmaz. Knight riskin çevrenin belirsiz olması durumunda ortaya çıktığını ama ihtimaller çerçevesinde tahmin edilebileceğini iddia etmektedir. Belirsizlik ise geleceğin tahmin edilip sonuçların hesaplanmadığı durumu tasvir etmek için kullanılmaktadır. Bu çerçevede girişimci de belirsiz çevrede risk alıp insiyatif kullanarak kaynakları biraraya getiren kişi olarak tanımlanmıştır. Knight belirsizlik sonucu oluşan kazancın girişimcinin en güçlü motivasyonu olduğunu iddia ederek girişimcinin bundan zevk aldığını iddia etmektedir. Girişimci için kazancın niceliğinden çok tahmin ve risk almaya dayanan başarının bir çaba sonucu elde edilmesi etkileyicidir (McFarlane, 2016). Knight'in ilham aldığı Cantillon girişimci davranışın özünün bilinmeyen bir gelecekte kazanç elde etme amacıyla yattığını iddia etmektedir. Knight bireylerin belirsiz çevrelerde ücretli çalışan yada girişimci olma seçimini yaptığını söyleyerek girişimciliği seçen bireylerin risk alabilen bireyler olduğunu iddia etmektedir (Parker, 1996). Bu sayede girişimciler iktisadi hayatın kesintisiz işlemlerini sağlayarak topluma katkı sağlarlar. İnsanların ihtiyaçlarının keşfedilmesi ve gerçekleşmemiş ihtiyaçlarını tahmin ederek bunları giderecek ürün ve hizmet üreterek kazanç sağlama beklentisi ekonominin kesintisiz sürmesini sağlamaktadır.

1.9. Baumol Yaklaşımı ve Girişimcilik

Kirzner, Knight ve Schumpeter'in girişimci kavramı üzerine yaptıkları açıklamaların yanısıra yeni bir iddia Baumol (1993) tarafından ortaya atılmıştır. İktisadi kuramlar çerçevesinde girişimci tanımlamasını yeterli bulmayan Baumol

özellikle neoklasik modelde işletme kuramının girişimci faktörünü dikkate almadığını iddia etmektedir. Neoklasik modeldeki denge vurgusunun girişimcinin esas rolünü ve etkisini kavrayamadığı iddia edilmektedir. Baumol üretici, üretici olmayan ve yıkıcı girişimcilik tanımını yaparak girişimcileri de kendi içinde sınıflandırmıştır (Baumol, 1993). Bu çerçevede Neoklasik iktisatçıların üretim faktörleri olarak toprak, emek ve sermaye sınıflandırmasının ekonomiyle ilişki açısında yetersiz olduğu iddia edilerek bütün kaynakları biraraya getiren girişimciye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (Endres ve Woods, 2006). Üretici girişimcinin iktisadi açıdan gelişme ve büyümeyi birlikte sağladığını iddia eden Baumol üretici olmayan girişimcinin tek amacının karını arttırmak olduğunu iddia etmektedir (Elliasson ve Henrekson, 2004). Girişimcinin kazanç sağlarken sattığı ürün ve hizmeti satın alan tüketicilerin fakirleşmesi girişimcinin yıkıcı türünü tanımlamaktadır. Baumol bireyin yaratıcılığı ve üretici girişimciliğin kombinasyonu ile kazanç sağlanırsa ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini iddia etmektedir. Baumol'a göre ekonomik büyümeyi sağlamak için yaratıcılık ve yenilikçiliği teşvik eden ekonomik sistemler gerekmektedir. Baumol'un çalışmaları girişimcilik güdüsü araştırmalarını yaygınlaştırmıştır (Casson, 2005). Baumol (2010)'a göre üretici olmayan girişimci türü olarak taklitçilik yaparak üretim yapıp kazanç sağlayan girişimciler kastedilmektedir. Mikro iktisat çerçevesinde girişimcinin rolünü açıklayan Baumol taklit olmayan üretim yapan girişimcilerin uzun dönemli iktisadi gelişimin anahtarı olduğunu iddia etmektedir. İktisadi yenilenme ve büyüme için yenilikçi üretim yapan girişimcilere ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Girişimciliği Tanımlayan Diğer İktisadi Önermeler

İktisadi açıdan girişimciyi tanımlama çabalarından bir diğeri emek iktisatçılarının önerdiği mesleki seçim modelleridir. Mesleki seçim modelleri oluşturan iktisat araştırmacıları bireylerin ücretli çalışan yada girişimci olma arasında karar verdiklerini iddia etmektedirler. Bu açıdan Roy'un (1951)

çalışmasına dayanan mesleki seçim modelinde bireylerin daha fazla kazanç sağlayacakları iş kollarına yöneldikleri iddia edilmektedir. Bireylerin kazançlarını arttırmak için girişimci olmak yada ücretli çalışan olmak arasında karar verdikleri ve faydacılık çerçevesinde girişimciliğe yöneldikleri iddia edilmektedir. Emek iktisatçılarından Lucas (1978) bireylerin yüksek kazanç elde etmek için girişimciliğe yönelmelerinin tek başına anlamlı olmadığını girişimci bireylerin diğer bireylerle karşılaştırıldığında farklı yetenek ve becerilere sahip olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı yüksek kazanç elde etmek isteyen her bireyin girişimci olamayacağını iddia etmiştir.

Bir başka iktisat araştırmacısı Kihlstrom ve Laafont (1979), Knightçi yaklaşımlara dayandırdığı modelinde girişimci bireyin risk ve getiri temelinde opsiyonlar arasında seçim yaptığını iddia etmektedir. Araştırmacılara göre riskten kaçınan bireylerin ücretli çalışan olmaya yönelirken risk alabilen bireylerin girişimci oldukları önerilmektedir.

Holmes ve Schmitz (1990) ise ekonominin sürekli bir dengesizlik barındırdığını bu dengesizlikten dolayı sürekli yeni fırsatların ortaya çıktığını teknolojik ve diğer gelişmelerle bu fırsatları kazanca dönüştürecek yeteneğe sahip bireylerin girişimci olarak ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Fırsatları farkederek kazanca dönüştürme konusunda yüksek yetenekli bireylerin girişimci olurken bu konuda yetersiz kalan bireylerin ücretli çalışan olarak ekonomik düzeni devam ettirdiği iddia edilmektedir.

Bireysel farklılıkların yanında ekonomik çevrenin de girişimcilik davranışları üzerindeki etkisi gözardı edilmemelidir. Kaynakların yeterliliği ve diğer destekleyici faktörler iktisadi açıdan girişimciliği etkileyen faktörler olarak görülebilir.

3. Mikro ve Makro İktisat Bağlamında Girişimcilik

Lucas (1978) girişimcilik özelliklerine sahip bireylerin risk alarak işletme kurduklarını bu işletmelerde istihdam sağladıklarını bu işletmelerin büyüyerek büyük işletmeler haline gelip sermaye hareketlerini etkilediğini iddia etmektedir.

Bu dönemde iktisadi açıdan girişimcinin rolü giderek daha fazla sorgulanırken araştırma odağı “girişimci” den “girişimcinin kurmuş olduğu işletme” ye kaymıştır (Jovanovic, 1982). Bu dönemde “Girişimci kimdir?” sorusu “ Yeni işletmeler nasıl kurulmaktadır?” sorusuna kaymıştır. Günümüze kadar devam eden bu akımın etkileriyle yeni girişimlerin kurulduğu çevreler analiz edilerek işletmelerin kuruluşunu teşvik eden faktörlerin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Jovanovic’in ortaya atmış olduğu model işletmelerin yenilik aşamasından başlayarak pazara giriş, sektörü dönüştürme ve pazardan çıkış aşamaları araştırılmaya başlanmıştır. Jovanovic’in işletme odaklı modelinde pazara giren girişimci yada işletmenin süreç hakkında yeterli bilgiye sahip olmasa da faaliyet gösterdikçe süreci öğrendiği önerilmektedir. Jovanovic’in modeli öğrenme sürecini etkin kullanan işletmelerin başarılı olarak hayatlarını idame ettirdiklerini, kullanamayan işletmelerin ise pazardan silindiklerini önermektedir. Model ayrıca yeni ve küçük işletmelerin diğer işletmelere göre daha hızlı büyüme ve pazardan çıkış oranlarına sahip olduğunu önermektedir. 1970’lerin tecrübeleri ve Jovanovic’in önermeleriyle “işletmelerin pazardaki hayat eğrisi” odaklı çalışmalar yaygınlaşmıştır. Petrol krizleri nedeniyle dünyanın sayılı büyük işletmelerinin iflas etmesi ve artan işsizlik oranları küçük işletmelerin değerini pekiştirmiştir. David Birch’in hangi tür işletmelerin daha fazla istihdam sağlayabileceğini öneren “İstihdam jenerasyon süreci” (Job Generation Process) adlı kitabı bu modeli destekleyen güçlü bir kaynak olarak alanyazına kazandırılmıştır (Birch, 1979). David Birch’in araştırmalarına dayanan kitapta 20 ve daha az sayıda personel çalıştıran işletmelerin ekonominin lokomotifleri olarak daha fazla istihdam sağlayarak, daha iyi performans gösterdikleri iddia edilmektedir. MIT’nin finanse etmiş olduğu bölgesel değişim programı çerçevesinde yapılan araştırmalara dayanan bu kitap az baskı yapmasına rağmen ekonomi dünyasında fırtına koparmıştır. Aynı dönemde Margareth Thatcher idaresindeki İngiltere ve Ronald Reagan idaresindeki ABD bu gelişmelere kayıtsız kalmayarak küçük işletmeleri teşvik edecek programları uygulamaya koymuştur. KOBİ’lerin esas istihdam sağlayıcı rolüyle öne çıkmaları sağlanmıştır. KOBİ’lerin

mevcut pazara yenilik getirerek etkinlik ve verimliliği arttırdığı bu yolla istihdam oluşturduğu düşünülmektedir. Bu düşünce girişimcinin iş sahibi rolünden istihdam sağlayıcı role evrilmesine yol açmıştır (Van Praag ve Cramer, 2001). 1980’li yıllarda “Girişimci” odağından “ KOBİ” odağına kayan iktisadi araştırmalar 1990’lı yıllarda KOBİ ve Girişimciyi birlikte araştırmalara konu etmiştir. Özellikle David Storey’in “KOBİ Sektörünü Anlamak” adlı kitabı iktisat alanında en fazla başvurulmuş kaynaklardan bir tanesi haline gelmiştir (Rocha, 2012). KOBİ’lerin yenilikle sağlamış olduğu istihdamı gözönüne alan araştırmalar yenilik faktörünü araştırırken girişimciye ulaşmışlardır (Audrersch vd., 2007).

Mikro iktisat çerçevesinde işletmeyle birlikte hanehalkı girişimcilik konusunda önemli bir belirleyen olarak öne çıkmaktadır. Hanehalkının tüketim davranışları tüketici rolüyle girişimciliğin pazarı, hanehalkının girişimcilik davranışları üretici rolüyle girişimciliğin belirleyeni olmaktadır. Hanehalkının sosyolojik yapısı aile sosyolojisinde sembolik etkileşimci, yapısal işlevselci, postmodernizm, çatışmacılık, feminizm gibi yaklaşımlar çerçevesinde irdelenmiştir. Bu yaklaşımlar girişimcilik açısından dikkate alındığında hanehalkı çoğu zaman tüketici rolüyle ele alınmıştır (Yener, 2018). Özellikle sanayi devrimi sonrası artan üretimin esas pazarı ve emek kaynağı olarak görülen hanehalkının kent yaşamında yönlendirilmesi, üretim için ihtiyaç duyulan işgücünden dolayı zanaat sahibi girişimci yapısından ücretli çalışana dönüşüm bunun göstergesidir. Postmodernizmle birlikte ortaya çıkan alternatif aile kalıpları, çatışmacı ve feminist kuramın çocuk ve kadının sömürüldüğüne ilişkin vurguları tamamen tüketici hanehalkı rolünün türevleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yener, 2018). Hanehalkının girişimci olarak öne çıktığı tek dönem zanaatkarlık yaptığı sanayi öncesi geleneksel dönem olarak görülebilir. Geleneksel dönemde toplum hayatında hanehalkının rolü zanaat sahibi olduğu alanda üretim yaparak varolan ihtiyaçları karşılamak olurken sanayileşmeyle birlikte artan işgücü ihtiyacı ve pazar ihtiyacından dolayı kent yaşamında genelde emek ve tüketici rolüne bürünmüştür. Sanayi devriminin büyük fabrikalarının ekonomideki payını son 30 yılda

KOBİ'lere bırakması hanehalkının girişimcilikteki rolünü de değiştirmiştir. Birch'in (1979) 20 ve daha az sayıda çalışana sahip KOBİ'lerin ekonomideki artan payının olduğunu iddia etmesi aile işletmelerinin girişimcilik çerçevesinde dikkate alınmasını sağlamıştır. Bu çerçevede yeni kurulan işletmelerin hem neoklasik hem de modern iktisadi görüşler çerçevesinde birçok niteliği barındırdığı düşünülebilir. Neoklasik iktisadi yaklaşım çerçevesinde işletme kurmak için sermaye biriktirmenin merkezi olarak aile görülürken diğer üretim faktörlerinden emeğin karşılanması içinde hanehalkı kaynak olarak görülmektedir.

Makro iktisat çerçevesinde Schumpeter'in 1911 yılındaki yayınından beri ekonomik gelişmenin esas aktörü girişimci olarak görülmüştür (Hebert ve Link, 1989). Akademik araştırmalarda girişimcilik potansiyeli ve ekonomik gelişmenin açık ilişkisinin görülmesi bu iddiaları pekiştirmiştir. Girişimcinin yeniliği getiren ve istihdamı arttıran rolü girişimcinin ekonomik büyüme ve ekonomik gelişmedeki etkisini açıklamaktadır. Girişimcinin yeni işletme kurarak yeni istihdam oluşturması, yeni değer yaratması geniş çerçevede ekonomiye olumlu katkı sağlamaktadır. Ayrıca girişimcinin kullanmış olduğu yenilikle atıl kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlaması ekonomik gelişme ve büyümeye bir diğer katkısıdır. Neoklasik modellerin dengeye dayanan mükemmel rekabet pazarları önermesi Schumpeter'in yenilikçi girişimci modeliyle çelişse bile etkinliğini sürdürmüştür. İçsel büyüme modellerinin ulusların gelişmesi için bilgi ve yeniliği öne çıkarması girişimcinin yenilikçi rolüyle yerini pekiştirmiştir. Bilgi devrinde herhangi bir sektörde kullanılan bilginin girişim olarak bir başka sektöre yayılması kendi kendine olamayacağı için girişimcinin bilginin taşıyıcısı olarak önemini biraz daha öne çıkarmıştır. Bilginin tüm alanlarda yayılmasını teşvik eden bu yaklaşımda girişimci çiçeklerdeki tozlaşmayı sağlayan arılar gibi bilgiyi ortaya çıktığı alandan alıp ihtiyaç duyulan alana taşıyan araçlar olarak görülmüştür. Bilginin ihtiyaç duyulan alanda kullanılmasıyla verimlilik artarak atıl kaynakların kullanılması sağlanmıştır. Girişimci ihtiyaç duyulan yeniliği bir başka sektörden sağladığı bilgiyle getiren kişi olarak görülmektedir. İçsel büyüme modelleri yeni dönemde

ulusların ekonomik büyüme ve gelişmeleri için tek yol olarak görülürken bu modellerin esas aktörleri olarak da girişimci öne çıkmaktadır. Girişimci sahip olduğu bilgiyi ihtiyaç duyulan sektörde yenilik olarak ortaya koyarken makro düzeyde de değer yaratmaktadır. Yeni bilginin sağladığı yenilik sektörde yeni fırsatları, yeni fırsatlar yeni istihdam alanlarını yeni istihdam alanları büyüme ve gelişmeyi sağlamaktadır (Holcombe, 1998). Girişimci bilgiyi yeniliğe dönüştüren kişi olarak yeni dönemde büyüme kuramında da yerini bulmuştur. Schmidt (1989), Aghion ve Howitt (1992) girişimcinin sahip olduğu bilgiyle ihtiyaç duyulan sanayi kolunda yeniliği getirerek içsel kaynaklarla ekonomik büyümeyi sağlayabileceğini iddia etmektedirler. Makro iktisat çerçevesinde girişimciliğin ölçeğe bağlı getiri, bilgi ekonomisi ve beşeri sermayeyle olan ilişkisi ekonomik gelişme ve büyüme için girişimciliği vazgeçilmez yapmaktadır. Bilgi ekonomisi girişimcinin sahip olduğu bilgiyi yeniliğe dönüştürmesiyle ortaya çıkan fırsatları tanımlamak için kullanılmaktadır. Girişimcinin yaratmış olduğu istihdam ve diğer olumlu getiriler toplamda ölçek getirisi sağlamaktadır. Neoklasik kuramların önermiş olduğu üretim sürecinin yanında girişimcilik odaklı büyüme modeli işletme çerçevesinde girişimciliği öne çıkarmaktadır.

Girişimciliğin öne çıktığı yeni büyüme kuramı edinilen tecrübelerle giderek daha fazla ilgi çekmeye başlamaktadır (Audretsch vd., 2006). Üretime yönelik nitelikli girişimcilerin büyümeyi sağlayacağı iddia edilirken üretime yönelik olmayan girişimcinin yanıtıcı büyümeye yol açacağı iddia edilmektedir (Jiang vd., 2010).

1970’li yıllardan itibaren KOBİ’leri öne çıkaran popüler yazın girişimci konulu çalışmaları iktisat alanında arttırmış olsa bile istenen seviyeye getirebilmiş değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi küçük işletmelerin yeniliği sağlama ve değişime tepki verebilme yönündeki yetenekleri bu işletmeleri cazip hale getirmiştir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren girişimci konulu itisadi büyüme araştırmalarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır (Rocha, 2012).

Sonuç

Literatür taramasına dayanan bu derlemede ulusal alanyazında çok irdelenmemiş bir konu olan iktisadi kuramlar çerçevesinde girişimciliğin yeri açıklanmaya çalışılmıştır. Cantillon'un alanyazına kazandırdığı girişimci kavramının ardından uygulamada ve kuramda öne çıkan birçok iktisatçı tarafından girişimcinin mikro ve makro seviyede ekonomi için önemini ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır (McFarlane, 2016; Rocha, 2012).

Girişimciyi psikolojik çerçevede sadece risk alan kişi olarak tanımlamak yeterli olmamakta iktisadi açıdan girişimcinin değeri ve psikolojik açıdan girişimcinin niteliklerini ilişkilendiren çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı çalışmalarda girişimcinin bilgiyle olan ilişkisi, istihdamla olan ilişkisi, sosyolojik kurumlarla olan ilişkisi ve etkisi üzerinde farklı çalışmalar yapılmış olsa da hem uluslararası hemde ulusal yazında genel olarak iktisadi çerçevede yeterli seviyede incelenmemiştir. Girişimcinin sadece risk alarak üretim faktörlerini biraraya getiren kişi olarak tanımlanması yetersiz kalmakta, araştırmacıları ve politika yapıcıları ikna edecek açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta girişimcinin üretim faktörleri içine çok geç dahil edilmesi dahi bunun göstergesidir. Örgütsel psikoloji, yönetim ve iktisat alanlarını biraraya getiren disiplinlerarası bir çalışma niteliğindeki bu araştırmanın bu açıdan birçok çalışmaya ışık tutacağı düşünülmektedir. Girişimci neoklasik iktisat kuramının önermeleri çerçevesinde tanımlanmaya çalışılsa da piyasaların neoklasikçilerin önerdiği gibi dengede olmadığı yada kırılğan olduğu günümüzde daha fazla gözlenmektedir. Girişimci düzeyinde mikro iktisat alanında ortaya çıkan etkenlerin ekonomik büyüme ve gelişme düzeyinde makro iktisat faktörlerini etkilemesi kelebek etkisinin doğruluğunu teyit etmektedir. Aynı çevrede birbirinden farklı görülen faktörlerin birbiriyle ilişkisinin olabileceği düşünülmeli ve ilişkiler daha karmaşık modellerle açıklanmalıdır.

Girişimci başlığı altında dünyanın karşılaştığı bir diğer gerçek olan mülteciler ve yerlerinden edilmiş insanların ülkelerin mevcut yapılarında iktisadi

girişimler açısından nasıl bir etkiye yol açtığı ve geleceğe ilişkin öngörülerini konu edinen araştırmalar gelecekteki araştırmalar için konu başlığı olabilir. Bu insanların mülteci kampları sınırları içinde muhafaza ve idamesinin sürdürülebilir olamayacağı görüşünden hareketle girişimcilik başlığı altında bu insanların bilgi ve tecrübelerini ortaya koyacak çalışmalar yapılabilir. Bu insanları içinde yaşadığı toplumla entegre ederken her iki tarafın kazanacağı bir etkileşim oluşturmak mikro ve makro seviyede iktisat için olumlu sonuçlar doğurabilir. Mülteci ve yerlerinden edilmiş insanların ekonomik kaynakların kullanıcısı olmalarına rağmen üretim faktörlerinden bir tanesi olarak değerlendirilmesi kaynakların atıl kullanılmasını engelleyebilir.

Kaynakça

- Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica* 60 (2): 323-351.
- Alada, A. (2001). İktisadi Düşünce Tarihinde Girişimcilik Üzerine Notlar, *İ.Ü., Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23, 47-52.
- Aldrich, H. E. (1999). *Organizations Evolving*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Audretsch, D. B., Grilo, I., ve Thurik, R. A. (2007). *Handbook of Research on Entrepreneurship Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Audretsch, D. B., Keilbach, M. C., ve Lehmann, E. E. (2006). *Entrepreneurship and Economic Growth*. Oxford: Oxford University Press
- Baumol, W. J. (1993). *Entrepreneurship, Management and the Structure of Payoffs*. Cambridge, MA and London, England: MIT Press.
- Beaver, G. ve Prince, C. (2004). Management, strategy and policy in the UK small business sector: a critical review. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 11(1), 34-49.
- Birch, D. (1979). *The job generation process*. Cambridge, MA: MIT Program on Neighborhood and Regional Change.
- Bygrave, W. (1989). The entrepreneurship paradigm (II): Chaos and catastrophes among quantum jumps? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 14(2), 7-30.

- Bygrave, W. (2003). The entrepreneurial process. In: W. Bygrave & A. Zacharakis, eds. *The Portable MBA in Entrepreneurship*. 3rd ed. New York: John Wiley and Sons.
- Cantillon, R. (1931, original 1755) *Essai sur la nature du commerce en general*. Edited and translated by H. Higgs, London: McMillan.
- Cosgel, M. M. (1996). Metaphors, stories, and the entrepreneur in economics. *History of Political Economy* 28(1), 57-76.
- Davidsson, P. (2008). *The Entrepreneurship Research Challenge*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Delmar, F. (2006). The psychology of the entrepreneur. In: 2nd, ed. *Enterprise and Small Business: Principles, Practice and Policy (152-175)* . Harlow, Essex: Pearson Education.
- Dimov, D. (2011). Entrepreneurial opportunities. In: S. Carter & D. Jones-Evans, eds. *Enterprise and Small Business: Principles, Practice and Policy*. 3rd ed. Oxford: Financial Times/Prentice Hall.
- Eckhardt, J. ve Shane, S. (2003). Opportunities and Entrepreneurship. *Journal of Management*, 29(3), 333-349.
- FSB, (2015). Federation of Small Businesses , www.fsb.org.uk/stats, 10 Mayıs 2018.
- Eliasson, G., Henrekson, M.ve William J. Baumol (2004). An entrepreneurial economist on the economics of entrepreneurship. *Small Business Economics*, 23 (1),1-7.
- Endres, A. M., Woods, C. R. (2006). Modern theories of entrepreneurial behavior: A comparison and appraisal. *Small Business Economics*, 26 (3), 189-202.
- Er, P. H. (2012). *Girişimcilik ve yenilikçilik kavramlarının iktisadi düşüncedeki yeri: Joseph A. Schumpeter*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Gartner, W. (1985). A Conceptual Framework for Describing the Phenomenon of New Venture Creation. *The Academy of Management Review*, 10(4), 696-706.
- Gustafsson, V. (2006). *Entrepreneurial Decision-making: Individuals, Tasks and Cognitions*. Edward Elgar Publishing.
- Hayek, F. (1948). *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hisrich, R.D., Peters, M.P., ve Shepherd, D.A. (2005). *Entrepreneurship, USA*: McGraw Hill Irwin.

- Hébert, R. F., ve Link, A. N. (1989). In search of the meaning of entrepreneurship. *Small Business Economics* 1, 39-49.
- Holcombe, R. G. (1998). Entrepreneurship and economic growth. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. 1 (2), 45-62.
- Holmes, T. J., Schmitz, J. A. 1990. A theory of entrepreneurship and its application to the study of business transfers. *Journal of Political Economy*, 98 (2), 265-294.
- Jovanovic, B. (1982). Selection and the evolution of industry. *Econometrica* 50 (3), 649–670.
- Keynes, J. M. (1923). *A Tract on Monetary Reform*. London: MacMillan.
- Keynes, J. M. (1930). *A Treatise on Money*, London: MacMillan.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.
- Keynes, J. M. (1973). *The “ex ante” Theory of the rate of interest”, in vol. XIV of The Collected Writings of John Maynard Keynes*. London: Macmillan.
- Khalil, E.L. (2007). Entrepreneurship and economic theory. In M. Weber (Ed.), *Handbook of Whiteheadian Process Thought*, Frankfurt : Overlag.
- Kihlstrom, R.E., ve Laffont, J.J. (1979). A general equilibrium entrepreneurial theory of firm formation based on risk aversion. *Journal of Political Economy*, 87(4), 719-748.
- Kirzner, I. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press.
- Knight, F. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*. New York: Houghton Mifflin.
- Landström, H. (2005) *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research. International Studies in Entrepreneurship Series, Volume 8*: Springer.
- Lucas, R. E. (1978). On the size distribution of business firms. *Bell Journal*. 9, 509–523.
- Marangoz, M. (2016). Girişimcilik. Ankara: Beta.
- McClelland, D. (1961). *The Achieving Society*. New York: The Free Press.
- McFarlane, J. (2016) . *Economic Theories of Entrepreneurship* In: Arshed, N. & Danson, M. (ed) . Oxford: Goodfellow Publishers.
- Montanye, J. A. (2006) Entrepreneurship. *The Independent Review*, 10 (4), 549-571.
- Moroz, P. ve Hindle, K. (2012). Entrepreneurship as a Process: Toward Harmonizing Multiple Perspectives. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(4), 781-818.

- Osborne, R. L. (1995). The essence of entrepreneurial success. *Management Decision*, 33(7), 4-9.
- Parker, S. C. (1996). A time series model of self-employment under uncertainty. *Economica* 63, 459-475.
- Peneder, M. (2009). *The Meaning of Entrepreneurship: A Modular Concept*, J Lnd Compet Trade 9.
- Praag, C. M. (1999). Some Classic Views on Entrepreneurship. *De Economist* 147,311-335.
- Rocha, V. C. (2012). *The entrepreneur in economic theory: from an invisible man toward a new research field* (No. 459). Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto.
- Roy, A. (1951). Some thoughts on the distribution of earnings. *Oxford Economic Papers*, 3, 135-146.
- Sarasvathy, S. (2003). Entrepreneurship as a Science of the Artificial. *Journal of Economic Psychology*, 24(2), 203-220.
- Schmitz, J. A. (1989). Imitation, entrepreneurship, and long-run growth. *Journal of Political Economy* 97 (3), 721-739.
- Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Shane, S. ve Venkataraman, S. (2000). The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-22 .
- Shaver, K. ve Scott, L. (1991) Person, process, and choice: the psychology of new venture creation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(2), 23-42.
- Smith, N. (1967). *The Entrepreneur and His Firm: The Relationship Between Type of Man and Type of Company*. East Lansing, Michigan: Michigan State University Press.
- Venkataraman, S. (1997). The distinctive domain of entrepreneurship research: An editor's perspective. In J. Katz & R. Brockhaus (Eds.), *Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence, and Growth*, vol. 3:119-138. Greenwich, CT: JAI Press.
- Van Praag, M. (1999). Some classic views on entrepreneurship. *De Economist* 147 (3),311-335.
- Van Praag, M., Cramer, J. S. (2001). The roots of entrepreneurship and labour demand: individual ability and low risk aversion. *Economica* 68 (269), 45-62.

- Welter, F. (2011). Contextualizing entrepreneurship — conceptual challenges and ways forward. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(1), 165–184.
- Winata, S. (2008). The economic determinants of entrepreneurial activity : Evidence from a Bayesian Approach, Massey University.
- Yener, S. (2018). Sosyolojik kuramlar çerçevesinde aile ve girişimcilik. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 1-24.

SİNOP ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN İKİ MERMER KAP ÜZERİNE ÖN GÖZLEMLER

Hazar KABA *

Öz:

Sinop Müzesi envanterinde kayıtlı iki adet taş kap bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Farklı dönemlerde, farklı yollardan kontekst dışı olacak şekilde Müze envanterine kazandırılmış olan her iki kap da mermer olmaları ile dikkat çekmektedir. Her ne kadar özeldir farklı amaçlar için tasarlanmış olsalar da genel kullanım bağlamında iki kabın da ölü gömme ile alakalı olarak kullanılmak üzere yapıldığı anlaşılmaktadır. Kaplardan ilki urne amaçlı kullanılmak üzere üretilmiş olan bir *hydria*, ikincisi ise oldukça kötü olan korunma durumuna rağmen bir mezar *lekythos*u olarak tanımlanabilmektedir. Mermer kapların her ikisi de bizlere formları, üretim amaçları, kullanım alanları ve yaklaşık tarihlerini saptamaya yetecek kadar bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda özellikle *hydria* "Hadra Vazoları"na olan form benzerliği ile dikkat çekerken *lekythos*un Attik mermer *lekythos*ları arasına yerleştirilebileceği görülmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen iki mermer kap formları bakımından değerlendirilip etraflıca tanımlanacak ardından da tespit edilmiş olan benzerleri ile karşılaştırılarak kullanım alanları hakkında sağlıklı verilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mermer kaplar, *Hydria*, Hadra vazosu, Urne, *Lekythos*.

Preliminary Observations on Two Marble Vases from Sinop Archaeological Museum

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, hazarkaba@gmail.com

Abstract:

Two stone vessels kept within the inventory of the Sinop Archaeological Museum comprise the subject of this paper. The two out of context vessels, which had been brought into the Museums inventory on different occasions through different ways, both attract attention as being made of marble. Even though it is evident that each vessel was produced for different purposes their overall area of usage is understood to be purely funerary oriented. First vessel was carved in the shape of an *hydria* for being used as a cinerary urn where as the second one can be identified as a funerary *lekythos* despite its extremely worn structure. Both marble vessels provide us with enough information to understand their shape, area of usage, production purposes and approximate dates. In this aspect it becomes evident that the *hydria* was inspired by the so-called “Hadra Vases” where as the *lekythos* can be placed amongst the well known Attic marble funerary *lekythoi*. In this paper, two aforementioned marble vessels will be evaluated through their forms for a brief identification and then will be compared with various parallels for a better understanding of their area of usage.

Keywords: Marble vases, *hydria*, Hadra vases, Urn, *Lekythos*.

Giriş

İnsan hayatının en önemli parçalarından biri olan ve saklama, taşıma, sunma gibi pek çok gündelik amaca hizmet eden kaplar kil kullanılarak üretilmeden çok öncesinde taştan yapılmaktaydı. Özellikle Akeramik Neolitik Dönem’de seramik kap üretimi bilinmediği için tercih edilen taş kaplar, uygarlık tarihi ilerleyip seramik kaplar yaygınlaştığında bile hala üretilmeye ve kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu devamlılık, taş kapların gündelik hayat alanından ziyade dini, törensel, endüstriyel ve ölü gömme alanlarında kullanılması şeklinde gerçekleşmiştir.

Sinop Arkeoloji Müzesi envanterinde yer alan çok sayıdaki taş eser arasında özellikle formları ile dikkat çeken iki taş kap yer almaktadır. Biri kısmi ve oldukça zarar görmüş, diğeri ise tam ve çok iyi korunmuş olan söz konusu iki eser aslında farklı birer Yunan kap formunu örneklemektedir. Kapların mermer oluşu yanında form ve yapısal özellikleri de her ikisinin ölü gömme ile alakalı olarak kullanılmak üzere üretildiğini göstermektedir.

Müze envanterine 20-1-80 kodu ile kayıt edilmiş olan ilk mermer kap müzeye satın alma yolu ile gelmiştir.¹ Müze envanter defterinde ve kayıtlarında eserin buluntu konumuna dair hiçbir bilgi yer almadığından söz konusu kabın tam olarak nerede ve hangi şartlarda bulunmuş olduğu bilinmemektedir. Sergilediği genel yapısal özellikler ışığında bir *hydria* olduğu anlaşılan bu eser, gövde üzerindeki kısmi bir çatlak dışında tüm olarak korunagelmıştır.

İkinci eser, Müze envanterine 16-1-99 kodu ile Bostancılı köyünde ele geçmiş bir yüzey buluntusu olarak kayıt edilmiştir.² Bu eser üçte birlik kısmını teşkil eden üst boyun-ağız ve kaidesi eksik olacak şekilde sadece gövde-omuz-alt boyun biçiminde korunagelmıştır. Dış etkenlere uzun süre boyunca maruz kaldığı anlaşılan eser oldukça yoğun biçimde zarar görmüş ve neredeyse dış dokusunun tamamını kaybetmiştir. Yine de gözlemlenebilen formu ışığında bir mezar *lekythos* olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Bu makale daha önce yayınlanmamış bu iki mermer kabın bir nevi katalog çalışması ve ön gözleme ışığında basitçe değerlendirilerek form, tarih ve kullanım alanları açısından bilim dünyası ile paylaşılacağı bir çalışma olacaktır.

Kaplar – Form ve Benzerler

20-1-80 no.lu mermer *hydria* toplamda 65 cm.lik bir yüksekliğe sahiptir (Şekil 1). Kap, beyaz renkli damarsız bir mermerden oyulmuştur. İşçiliği, özellikle gövde hatlarındaki geçişlerde gözlemlenen yumuşaklıklar ışığında, başarılı sayılabilecektir.

Hydria aslında iç içe geçecek şekilde bütünleşen iki ayrı parça halinde oyulmuştur (Şekil 2). Her iki parçanın doku ve yapısal anlamdaki benzerliği, parçaların aynı mermerden oyulduğunu açıkça göstermektedir. Kabın ana kısmı, 37,5 cm. yüksekliğinde olup omuz, gövde, yatay kulplar ve kaideyi içeren tek bir parçadan oluş-

---

¹ Sinop Müzesi 3 No.lu Envanter Defteri sayfa 16.

² Sinop Müzesi 4 No.lu Envanter Defteri sayfa 178.

maktadır. Bu kısmın içi keski yardımı ile 24 cm. derinliğinde oyulmuş ve kaba işçilikte bırakılacak şekilde bir “hazne” haline getirilmiştir (Şekil 3). Bu “hazne” 17,5 cm.lik ağız kısmından başlayarak en geniş yerinde 22 cm. olacak biçimde genişlemede ve 19 cm. genişliğine daralarak sonlanmaktadır. Bu bölüme bir “kapak” gibi oturan ve kabın bütünleşik formunu oluşturan ikinci kısım ise 27,5 cm. yüksekliğinde olup boyun ve ağız bölümlerini içeren yekpare bir parça şeklinde oyulmuştur.

Hazne şekline sokulmuş gövde ile ona bir kapak misali oturan üst kısmın oluşturduğu biçem, kabın kesin bir şekilde muhafaza amacına hizmet etmek için işlendiğini göstermektedir. Ancak bu iki parçalı yapının etkili bir sızdırmazlık sağlayamayacak şekilde oluşu ve iç haznenin kaba bir şekilde işlenmesi kullanım amacının sıvı muhafazasından başka bir alana hizmet etmek olduğunu göstermektedir. Hazne kısmının işçiliğindeki özensizlik, kabı gündelik amaçlar için kullanışsız kılan ağırlığı ve form olarak bir *hydria* şeklinde işlenmiş olması, eserin aslında bir urne olarak kullanılmak üzere yapıldığına işaret etmektedir (Bir Yunan kap formu olarak *hydria*nın urne amaçlı yaygın kullanımı hakkında bkz. Andronikos 1987: 212, 214; Başaran 2016: 118, fig. 37&38; Berger-Prottsch 1974; Diehl 1964: 146-168; Kasa-poğlu 2015: 121-123, fig. 6-11; Sowder 2004: 398 vd.).

Mermer *hydria*, form anlamında fazla detaylamaya gidilmemiş ancak zarif ve belirgin profil geçişleri ile nitelenen bir yapı sunmaktadır. Dışa çekik ağız kısmı, tepesi küçük bir boğum ile sonlanan 10 cm. yüksekliğinde bir sahte kapağı taşımaktadır. Dudak kenarı detaylardan yoksun bırakılmış olsa da, keskin bir profille aşağıya sarkan seramik örneklerine öykündüğü anlaşılmaktadır. Silindirik içbükey boyun ağzının hemen altından incelmekte biraz devam ettikten sonra yeniden genişleyerek omza bağlanmaktadır. Omuz-gövde geçişi yumuşak ancak belirgin bir profille vurgulanmıştır. Bu geçişin hemen altına, gövdenin sağ ve sol kısımlarına olacak biçimde, iki adet yatay kulp işlenmiştir. Kulplar kap üzerine alçak kabartma şeklinde işlenmiş olup, 10 cm.lik genişlikleri ile nispeten küçük kalmaktadır. Kulpların bu şekilde verilmiş olmasının ardındaki sebep her ikisinin de kullanışlılıktan öte görsellik sunmasının istenmiş olmasıdır. *Hydria* formuna özgü dikey profilli üçüncü kulp

ise mevcut değildir. Boyun ve omuz üzerinde üçüncü kulbun varlığına kanıt teşkil edecek hiçbir iz veya kırık olmaması, kulbun hiç işlenmediğini göstermektedir. Yatay kulpların bulunduğu kısmın hemen üzerinden alta doğru hızlıca daralmaya başlayan gövde, kaideye doğru incelen ovoid bir yapı sunmaktadır. Gövdenin en geniş kısmı, 30,5 cm.lik ölçüsüyle, kulp hizasında kalan bölümüdür. Gövdede gözlemlenen incleme kaide kısmında bir anda bitmekte ve alt gövde iyice daralarak sonlanmak yerine düz bir profille aniden kesilmektedir. Bu kısım ile kaide arasındaki bağlantı 1 cm. yüksekliğinde yatay bir oyuk ile sağlanmıştır. Geniş bir *torus* üzerine oturan içbükey bir profilden ibaret kaide 6 cm. yüksekliğinde ve 20 cm. çapındadır. Kaide, yapısal olarak kabın genel formuna uyum göstermekte ayrıca mermerin ağırlığını da taşıyacak bir işlevsellik sunmaktadır.

Mermer *hydria*, genel form anlamında, hiçbir taş, seramik veya metal esere tam bir analogi sunmamaktadır. Ancak ağız-boyun-gövde bütününe ve sadece gövdesine olacak şekilde kısmi benzerlikler sunan bazı seramik örnekler ışığında kap hakkında yeterli çıkarımlara varmak mümkün olmaktadır. Sinop mermer *hydriasına* en geniş kapsamlı benzerliği seramik literatüründe “Hadra Vazoları” olarak anılan kaplar sunmaktadır (Cook 1966; Enklaar 1985, 1986; Guerrini 1964;). Sinop mermer *hydriasının*, Hadra Vazoları olarak bilinen seramik *hydrialara* olan benzerliği sadece form anlamında değildir. Hadra *hydrialarının* da urne amaçlı kullanılmak üzere üretilmiş seramik kaplar olduğu düşünüldüğünde (Cook 1966: 7, Merriam 1885; Pagenstecher 1909: 387-388), bir diğer benzerliğin ise kullanım alanı bakımından sağlanmış olduğu görülecektir.

Benzer örneklerle bakıldığında, günümüz Silifke’sinin bulunduğu antik Kelenderis’te ele geçmiş olan bir Hadra *hydriasının* Sinop örneğine ağız-boyun ve gövde işlenişi bakımından en yakın analogiyi sunduğu görülecektir (Zoroğlu 2000: 132, 2004: 305 Lev. 112b). Kelenderis *hydriasının* dışa açılan ağzı, sarkık dudak kenarı, ince ve silindirik içbükey boynu ile ovoid gövdesi Sinop mermer *hydriasına* temel teşkil eden tüm özellikleri yansıtmaktadır. Tarsus kökenli bir diğer Hadra *hydriası* ise sadece gövde yapısı ile Sinop örneğine yakınlaşmakta ve Sinop *hydriasının*

genel formunun Hadra *hydrialarından* esinlenmiş olabileceği fikrini pekiştirmektedir (Buora ve Laflı 2016: 321, Kat. No. 4, Fig. 1.6).

Sinop mermer *hydriasına* analogi sunan örneklerin varlığı ve özellikle bu örneklere sergilenen kısmi benzerlikler eseri pek çok açıdan kendine has kılmaktadır. Genel form anlamında özellikle Hadra *hydrialarına* olan benzerliği dikkat çekse de, bundan yola çıkarak eserin bu *hydria* tipini taklit ettiğini söylemek yanlış olacaktır. Bunun yerine Sinop mermer *hydriasının* Hadra tipinden esinlenerek üretildiğini öne sürmek daha mantıklı olacaktır. Bir diğer olası çıkarım ise Sinop *hydriasının* doğrudan metal bir kaptan kopya edilmiş olabileceğidir. Hadra *hydrialarının* da özde metal taklidi kaplar olarak kabul görmesi de bu ikinci olasılığı güçlendirmektedir (Buora ve Laflı 2016: 316).

Dikey kulbun noksan oluşu ise tipolojiden ziyade kullanışlılık odaklı bir bakış açısı ile değerlendirilmelidir. Sinop mermer *hydriasının* bir urne olarak kullanılmak üzere yontulduğu düşünülürse, boyundan omza bağlanan bir kulbun kabın açılıp kapanma işlevine engel olacağı kolaylıkla tahmin edilebilecektir. Bu işlevsel tercih ustanın formun karakteristik özelliklerinden taviz vermesine neden olmuş ve dikey kulp hiçbir zaman kap üzerine işlenmemiş olmalıdır.

Tamamen kullanışlılık öne çıkarılarak yapılan bu tercih sadece Sinop mermer *hydriasında* karşılaşılan bir durum değildir. Vergina Büyük Tümülüs'te yer alan Mezar III'te ele geçmiş gümüş bir urne *hydriası* hem üçüncü kulbunun eksik oluşu hem de kabın iki ayrı parça halinde üretilmiş olması bakımından Sinop *hydriasına* güzel bir örnekleme sunmaktadır (Andronikos 1987: 212 vd., fig. 183).

Sinop mermer *hydriasının* tarihlenmesi için de benzer örneklere ama özellikle de esere form anlamında esin kaynağı olan seramik benzerlerine bakmak gerekmektedir. Sinop mermer *hydriasına* en yakın analogiyi sunan Kelenderis ve Tarsus örnekleri yanında Hadra *hydrialarının* büyük bir miktarı da M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Duman 2002; Merriam 1885; Pagenstecher 1909: 387-388). Bunun sonucunda Sinop mermer *hydriasının* M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde bir tarih aralığında üretildiğini söylemek doğru olacaktır.

İkinci mermer kap oldukça zarar görmüş bir şekilde korunagelmıştır. Yüzey dokusunun kaybı tüm eser sathında oldukça üst düzeyde olup, eğer mevcut idiye, herhangi bir orijinal süslemenin tespit edilmesini imkânsızlaştırmaktadır. Eserin boyunun büyük bir bölümü, ona bağlanan ağız kısmı ve kaidesi de eksik ve kayıptır (Şekil 4). Formu ışığında bir mezar *lekythos* olduğu anlaşılan kabın mevcut yüksekliği 90 cm. olarak ölçülmüştür. Bu yüksekliğin 62 cm.lik bölümü gövdeden, geriye kalan 28 cm.lik kısmı ise boyun ve dikey kulbun korunagelmış kısımlarından ibarettir.

Dairesel ve ince boyun, arka kısmında yer alan ve mermer mezar *lekythos*ları için karakteristik bir özellik olan, işlenmemiş tek bir dikey kulba yaslanmaktadır. Dikey kulp 3 cm.lik bir et kalınlığına sahip olup 14 cm. genişliğindedir. Sadece 28 cm. yüksekliğinde bir bölümü korunagelmıştır. İnce boyun, omza gelindikçe genişleyen bir açığı çizmekte, devamındaki omuz-gövde geçişi ise yumuşak bir açığı vurgulanmaktadır. Karın kısmı 34 cm.lik ölçüsü ile kabın en geniş bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümden sonra başlayan incelmeye ile gövde sonlanmakta ve ortaya karın kısmı hafif bombeli silindirik formu bir yapı çıkmaktadır.

Sinop kökenli mermer mezar *lekythos*u sergilediği form ışığında sadece Klasik Dönem’de, bölgesel denebilecek şekilde, neredeyse tamamen Attika ve civar bölgelerinde kullanılmış olan bir “mezar belirticisi” grubuna aittir (Proukakis 1971: 2). Mensubu olduğu grupta yer alan diğer benzerleri üzerinden yola çıkılarak Sinop mermer mezar *lekythos*unun ölü gömme odaklı olacak biçimde iki farklı şekilde kullanılmış olma ihtimali vardır.

Olası ilk kullanım şekli, söz konusu eserin tek bir mezarın başına dikilerek bir “mezar belirticisi” halinde kullanılmış olmasıdır (Mirto 2012: 100). İkinci olası kullanım şekli ise, Sinop örneğinin birden fazla benzeri ile beraber bir mezar alanının köşelerine dikilerek “mezar sınırı belirticisi” olarak kullanıldığıdır (Proukakis 1971: 17). Ancak, söz konusu mermer *lekythos*un tek olarak bulunmuş olması bu eserin, mevcut kullanım şekillerinden ilkinde uyacak biçimde, bir mezar belirticisi olarak tek bir mezarın başına dikilmek üzere üretildiğini göstermektedir.

Mermer mezar *lekythos*unun tarihlenmesinde kullanım amacında olduğu kadar kesin sonuçlara varılması zordur. Eserin maruz kaldığı doku kaybı tarihlenmede oldukça yarar sağlayan boya veya kazıma-kabartma süslemeleri de ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda eserin tarihlenmesi anlamında en sağlıklı sonuca özellikle form özelliklerine başvurularak ulaşılabilecektir (Mermer mezar *lekythos*larının form üzerinden tarihlenmesinde karşılaşılan bazı problemler hakkında bkz. Proukakis 1971: 48).

Mermer mezar *lekythos*larının oldukça kısa sayılabilecek bir zaman dilimi boyunca kullanımda kaldığı bilinmektedir. İlk üretimler için öne sürülen tarih 430-420 yılları arasında olacak şekilde M.Ö. 5. yüzyılın son çeyreğidir (Grossman 2001: 71; Proukakis 1971: 12; Schmaltz 1970). Kesin bir şekilde tarihlenebilen son örnekler ise, en fazla M.Ö. 338 yılı civarına kadar verilmektedir (Proukakis 1971: 19). Yüz yılı bile bulmayan bu ömrü içinde mermer mezar *lekythos*ları belirgin değişikliklerden geçmemiş ve pek fazla ayırt edici özellikler kazanmadan üretilmiştir (Proukakis 1971: 31-34).

Sinop mezar *lekythos*u, bu kısa ve sorunlu üretim süresi içinde kendisine son örnekler arasında yer bulmaktadır. Çünkü mermer mezar *lekythos*larının ilk örnekleri, kendilerine köken teşkil eden beyaz zeminli seramik üretimlerin keskin açılı ve dik geçişli formlarını kopya etmektedir (Grossman 2001: 71). Ancak M.Ö. 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hatlarda bir yuvarlaklaşmaya gidilirken, omzun genişlediği ve boynun da incelerek uzadığı gözlemlenmektedir (Grossman 2001: 71). Sinop örneği, sergilediği yapısal özellikler ile ikinci gruba rahatlıkla dâhil edilebilmekte ve bizlere M.Ö. 375-350 yıllarından sonra üretilmiş eserler için güzel bir örnekleme sunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Bu makale, Sinop Arkeoloji Müzesi'nde yer alan iki mermer kabın form özellikleri, işlenişleri ve kullanım amaçlarının arkeolojik değerlendirme yöntemleri ile gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu sayede biri bir *hydria*, diğeri ise bir mezar *lekythos*u şeklinde işlenmiş olan bu iki eserin yüzeysel bir ön değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tercih edilen formlar ve her iki eserin de hizmet ettiği kullanım amacı ışığında söz konusu mermer kapların ölü gömme alanında kullanılmak üzere üretildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle *hydria* formlu eser, seramik yanında metal örnekler ışığında da varlığından haberdar olduğumuz yaygın bir urne geleneğinin taştan üretilmiş bir temsilcisi olarak dikkat çekmektedir. Eserin temini ve işçiliği pahalı bir malzeme olan mermerden üretilmiş olması kesinlikle bir soylu mezarı için düşünülmüş olduğunu göstermektedir.

Mezar *lekythos* ise özellikle Atina’da olacak biçimde Attika bölgesinde kullanılmış olan bir mezar belirleyicisinin alışılmış sınırlar dışında ele geçmiş birkaç temsilcisinden biri olarak dikkat çekmektedir. Mezar *lekythos*unun, yazılı kaynaklar yanında arkeolojik veriler ışığında da Sinop’taki varlıklarından haberdar olduğumuz Atinalı kolonicilerden birinin mezarında kullanılmış olduğunu öne sürmek mantıklı olacaktır (Sinop’taki Atina kolonizasyonu hakkında bkz. Doonan 2004, 72).

Bu makale kapsamında değerlendirilmiş olan her iki mermer kap da kendi alanları için önemli birer eserdir. *Hydria* özellikle mermer urne kaplarına nadir bir örnekleme yapmasına ek olarak Sinop için bilinen yegâne eser de olmaktadır. Mermer mezar *lekythos*u da yine ölü gömme alanında kullanılan özel bir “mezar belirticisi”nin Sinop için tek örneklemesini sunma bakımından dikkat çekmektedir. Bu özellikleri düşünüldüğünde her iki kabın da ilerleyen zamanlarda, form özellikleri ve benzerlerinin tespiti dışında daha derinlemesine incelenmesinin çok daha önemli sonuçlar doğuracağı kesindir.

Kaynakça

- Andronikos, M. (1987). Vergina: The Royal Tombs and the Ancient City. (1. Basım). Athens: Ekdotike Athenon S.A Yayıncılık.
- Başaran, S. (2016). Enez-Ainos. *Arkeoloji ve Sanat*. 152. (1), 97-132.
- Berger - Protsch, R. (1974). Identification, Age and Date of Skeletal Material Found in a Greek Hydria. *Getty Museum Journal*. 1. (1), 23-24.
- Bruora, M. ve Lafli, E. (2016). Hadra Vases in Cilicia. S. Japp ve P. Kögler. (Editörler). *Traditions and Innovations – Tracking the Development of Pottery from the Late*

- Classical to the Early Imperial Period. Proceedings of the 1st Conference of IAR-PotHP Berlin, November 2013, 7th-10th (317-327). Wien: Phoibos.*
- Cook, B.F. (1966). *Inscribed Hadra Vases in the Metropolitan Museum of Art*. The Metropolitan Museum of Art Papers. 12. New York: Meriden Gravur Company.
- Diehl, E. (1964). *Die Hydria: Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums*. Mainz: Mainz em Rhein.
- Doonan, O.P. (2004). *Sinop Landscapes – Exploring Connection in a Black Sea Hinterland*. (1. Basım). Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Duman, B. (2002). *Kilikya Bölgesi'ndeki Hadra Hydriaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Enklaar, A. (1985). Chronologie et peintres des hydries de Hadra. *Bulletin Antieke Beschaving*. 61, (41-65).
- Grossman, J.B. (2001). *Greek Funerary Sculpture – Catalogue of the Collections at the Getty Villa*. (1. Basım). Los Angeles: Artegrafica.
- Guerrini, L. (1964). *Vasi di Hadra, tentativo di sistemazione cronologica di una classe ceramica*. (1. Basım). Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Kasapoğlu, H. (2015). İlk On Yıllık Veriler Işığında Parion Güney Nekropolisi Arkaik Dönem Kremasyonları ve Urneleri. C. Başaran ve V. Keleş. (Editörler). *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı* (117-131). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncıları.
- Merriam, A.C. (1885). Inscribed Sepulchral Vases from Alexandria. *American Journal of Archaeology*. 1, 18-34.
- Mirto, M.S. (2012). *Death in the Greek World – From Homer to the Classical Age*. (1. Basım). Norman: University of Oklahoma Press.
- Pagenstecher, R. (1909). Dated Sepulchral Vases from Alexandria. *American Journal of Archaeology*. 13, 387-416.
- Proukakis, A.M. (1971). *The Evolution of the Attic Marble Lekythoi and Their Relation to the Problem of Identifying the Dead among the Figures Shown on the Funerary Reliefs*. Yayınlanmamış doktora tezi, Londra: University of London.
- Schmaltz, B. (1970). *Untersuchungen zu den attischen Marmor-lekythen*. (1. Baskı). Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Sowder, A. (2009). *Greek Bronze Hydriai*. Yayınlanmamış doktora tezi. Emory: Emory University.

Zoroğlu, K.L. (2000). Kelenderis Nekropolü. *Olba*, 3, 115-133.

Zoroğlu, K.L. (2004). Hellenistic Pottery from Kelenderis. *E Epistemonike Synanthese Giaten Ellenistike Keramike*. Praktika, 299-310.

Şekil 1: *Mermer hydria bütünleşik hali*
(Fotoğraf: Kadir Kaba).

Şekil 2: *Mermer hydria iki parçalı hali* (Fotoğraf: Kadir Kaba).

Şekil 3: *Mermer hydria hazne kısmının tepeden görünümü* (Fotoğraf: Kadir Kaba).

Şekil 4: *Mermer lekythosun önden ve yandan görünümü* (Fotoğraf: Kadir Kaba)

OSMANLI ŐEHİRİ VE BURSA PROTOTİPİ ÜZERİNE BİR BAKIŞ DENEMESİ

Fatih AMAN *

Öz:

Şehirlerdeki üç temel unsuru (ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfus) göz ardı etmeden “Osmanlı Şehri” ve “Bursa prototipini” genel olarak ele alıp İslam sosyolojisi alanına katkı yapmak bu makalenin asıl amacıdır. Bu anlamda ilk başlıkta genel olarak Osmanlı Şehri üzerine bilgi verilecektir. İkinci başlıktaysa Bursa'nın neden Osmanlı Şehirlerinin prototipi olduğu anlatılacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki tarihsel olarak dönemler halinde İslam Şehirciliğinin aşamalarını irdelemek, Bursa'da kültürel, gündelik, ekonomik, dini ve ilmi hayatı süreç merkezli ele almak, etnik ve dini yapıyı ayrıntılarıyla incelemek çalışmanın sınırlılıklarını aşmaktadır. Bu makale sosyolojik olarak literatür çalışması düzleminde tarafımızdan yapılmış bir bakış denemesidir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, İslam Şehri, Osmanlı Şehri, Bursa.

A Perspective Experiment on the Ottoman City and Bursa Prototype

Abstract:

It is the main purpose of this article to make a contribution to the field of Islamic sociology by taking the "Ottoman city" and "Bursa prototype" in general without ignoring the three basic elements in the cities (ecological environment, physical structure and population). In this meaning, information on the Ottoman city will be given in the first chapter. The second

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, f.aman@sinop.edu.tr

title will explain why Bursa is the prototype of the Ottoman cities. However, it should be pointed out that examining the stages of Islamic urbanism in historical periods, addressing the cultural, daily, economic, religious and scientific life process centered in Bursa and examining ethnicity and religion in detail overcomes the limitations of the study. This article is a sociological review made by us on the level of literature study.

Keywords: City, İslamic city, Ottoman city, Bursa

Giriş

Şehir¹ kurmak, insanın dünya üzerinde başardığı büyük erdemlerden biridir. Doğuda *El-Medinetü'l-Fâzıla* (Erdemli şehir) eseriyle Farâbî, Batıdaysa *Devlet* adlı eseriyle Platon'dan itibaren şehre vurgu yapan eserler kaleme alınmış, İbn Haldun toplumları bedevi (köylü) ve hadari (şehirli) diye ikiye ayırmıştır (İbn Haldun, 2013: I, 323). Bu bağlamda şehir, çeşitli açılardan üzerinde durulan disiplinler arası bir konuma yerleşmiş (Duru & Alkan, 2002: 10); dini, coğrafi, iktisadi, siyasi ve sosyolojik şehir yaklaşımları ortaya çıkmıştır (Şahin, 2013: 3). Dolayısıyla her bilim dalı kendi şehir tanımını yapmıştır (Rüstem Erkan, 2010: 15). Örneğin Fustel de Coulanges'in şehre bakışı din eksenlidir (Fustel de Coulanges, 2009). Marx'ın şehir analizi kır-kent diyalektiği şeklindeyken (Çınar, 2013: 163), Pirenne'in şehir yaklaşımı pür iktisat merkezlidir (Pirenne, 2014; Holton, 1999: 34). David Harvey ise coğrafya düzleminde şehri konu edinmiştir (Harvey, 2003). Bireylere ek olarak şehri sosyolojiyi de içeren “doğal bir süreç” olarak okuyan Chicago Okulu gibi, konuya bir ekol çerçevesinde de yaklaşmıştır (Abbot, 1997). Bu durum sebebiyle şehrin nihai tanımı yoktur. Sonuçta şehri tanımlamaktan ziyade tanıtmaya ön plana çıkarak tüm şehirler için alt unsurları da içeren ortak noktalar belirlenmiştir. Bu noktalar ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfustur (Açıkgöz, 2011: 77).

Şehirlerdeki üç ortak unsuru göz ardı etmeden “Osmanlı şehri” ve “Bursa prototipini” genel olarak ele alıp İslam sosyolojisi alanına katkı yapmak bu makale-

---

¹ Şehir yerine kent kavramı da kullanılmaktadır (Bal, 2015: 29). Ancak biz makalemizde şehir kavramını kullanacağız.

lenin asıl amacıdır. Bu anlamda ilk başlıkta genel olarak Osmanlı şehri üzerine bilgi verilecektir. İkinci başlıktaysa Bursa'nın neden Osmanlı şehirlerinin maddi – manevi prototipi olduğu anlatılacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki tarihsel olarak dönemler halinde İslam şehirciliğinin aşamalarını irdelemek, Bursa'da kültürel, gündelik, ekonomik, dini ve ilmi hayatı süreç merkezli ele almak, etnik ve dini yapıyı ayrıntılarıyla incelemek çalışmanın sınırlılıklarını aşmaktadır. Bu konular hakkında tarih dalında yeterince çalışma yapılmıştır. Burada yapılmak istenen şey konuyu ayrıntılı olarak analiz etmek değil, şehir prototipi yaklaşımına uygun olarak, yapılan çalışmalar sonucu oluşan görüntü üzerinden kendi bakışımızı ortaya koymaktır. Zira prototip demek ortaya çıkmış ve şekillenmiş olan demektir. Şekli belli olanı yeniden tarihsel süreçle anlatıp ortaya koymak makale sınırlarını aşmanın yanı sıra tekrara düşmekten öte de bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla tüm bunların sonucunda toparlayacak olursak bu makale sosyolojik olarak literatür çalışması düzleminde bizim tarafımızdan yapılmış bir bakış denemesidir. Doğaldır ki Osmanlı dönemi Bursa şehrine prototip anlamında farklı şekilde bakmış, bakan veya bakacak kişiler de vardır.

Osmanlı Şehri

Şehri, sosyolojik ve tarihi anlamda prototip olarak ele almanın başlangıcı şüphesiz Max Weber'in *The City (şehir)* adlı çalışmasıdır (Weber, 2012). Oryantalistik şehir yazımının klasik örneği olan eserinde Weber, Batının eşsiz (unique) olduğu teziyle şehirleri genel kategorilere ayırır: Doğu şehri (oriental) ve Batı şehri (occidental). Batı şehirlerini (Antik Yunan ve Ortaçağ Avrupa şehirleri) sermaye, pazar, üretim ve özerk hukuk anlamında sürekli, hareketli ve canlı şekilde betimleyen Weber, doğu şehirlerini (Hint, Çin ve İslam şehirleri) bu özelliklerden yoksun olmaları sebebiyle donuk ve kapalı olarak sunar. Böylece onun olumsuz örnek (negative case) şeması, tezini ispatlamak için sık sık yaptığı karşılaştırmalarıyla doğu şehirlerini içerir. Tüm bunları yapmasının ana sebebiyse Batı'nın tek başına, kimseye ihtiyacı olmadan var ve kendine yeterli olduğunu ortaya koymaktır (Tuna, 1987: 30-31).

Konumuz anlamında yukarıdaki genel tablo, çoğu araştırmacı tarafından kabul edilen “İslam şehri” kavramı için de geçerlidir (Can, 1995: 29). Bu bağlamda Weber, İslam’ın tarihsel sürecini ve İslam coğrafyasının genişliğini bilinçli olarak görmezden gelerek sadece belli şehirleri büyük genellemelerle prototip şeklinde ele almıştır. İslam medeniyet havzasındaki şehirlerin çeşitliliğini görmemiş ve İslam şehirlerini Hint ve Çin şehirleri kadar sistematize etmemiştir. Onun, İslam coğrafyasını Arap coğrafyasına indirgemesi de açıkça bilgi eksikliğinin göstergesidir. Osmanlı’ya yer vermemesi, Osmanlı şehirlerinin kendi genellemeci teorisini bozacak yapıda olmaları sebebiyledir. Örneğin Weber’in, Doğu şehrinin olumsuz özelliği olarak saydığı pazardan ve üretimden yoksunluk, hareketsizlik ve donukluk bu makalenin konusu olan Bursa için söz konusu değildir. Henüz Orhan Gazi döneminde şehri ziyaret eden İbn Batuta, Bursa’yı “geniş caddeli, hareketli ve büyük çarşılı” olarak betimlemiştir (İbn Batuta, 2010: I, 428). Bursa, 16. yüzyılda uluslararası ipek başkenti konumuna yükselmiştir (Lowry, 2004: 84). Bundan dolayı Weber’in İslam ve şehirle ilgili görüşlerine “oryantalistik bakış açısının genellemelerine ve indirgemelerine bir örnek” olarak bakılmalıdır. Ayrıca bilgi eksikliği, önyargılar ve Weber etkisiyle Batılı şehir tarihçilerinin de Osmanlı şehrini “pek düzenlenmemiş bir karışık işleyiş” olarak resmettiklerini belirtmek gerekir (Cansever, 2010a: 90). Peki, bu noktada şehirlerin ortak yönlerini anlama ve karşılaştırma adına Osmanlı’da mimari ve şehircilik özellikleri nelerdi? Soruya verilebilecek cevap günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde genel çizgileriyle bellidir.

Mimari anlamda İslam mimarisinin tevhit, doğallık, sükûnet, tevazu ve tezyin özellikleri Osmanlı şehrine yansımıştır (Cansever, 2010b: 33). Tüm bu özellikler Batı mimari ve şehirciliğinden kökten bir ayrışmayı betimlemektedir. Zira İslam mimarisinin sükûnet içinde hareket konseptinin mütevâzi ve tezyini karakterine karşın Batı ve Hristiyan mimarisi mütehakkim, kasvetli, yapmacık, gösterişçi, dramatik, huzursuz ve bireyi pasifize eden üslup özellikleriyle belirginleşir (Cansever, 1997: 34-37). Aralarındaki karşılaştırmaya verilebilecek muhtemelen en çarpıcı örnek Kurtuba Ulu Camii’dir. Endülüs Emevi Devleti döneminde tarihin en ay-

dınlık, büyük ve ahenkli mekânlarından biri olan bu şaheserin, işgal sonrası geniş ve renkli pencereleri kapatılarak karanlığa mahkûm edilmesi, Batı mimarisindeki ışığa ve tezyiniliğe tahammülsüzlüğün göstergesi olmanın yanı sıra iki ayrı zihniyet ve medeniyet bilincinin de bir yansımasıdır.

Şehircilik anlamında da Osmanlı'nın temel şehircilik özelliklerini belirleyen İslam'dır. Bu bağlamda Osmanlı şehir zihniyetinde mülk Allah'ındır. Şahıslar bu mülkü ancak hüsn-ü muhafaza etmek ve dünyayı güzelleştirmek için kullanabilirler. Şehir toprağı rant için kullanılamaz. Devlet bazında rantın önüne geçmek için çok katlı ev yapımına müsaade edilmemiştir. Evler çoğunlukla 1-2 katlıdır, bahçelidir ve topoğrafya (yer şekilleri) ile uyumludur. Fazla kata izin verilmediğinden bireylerin amacı yaşadıkları mekânları güzelleştirmek olmuştur. Ayrıca camiiler etrafında oluşan çok merkezli yapılanma Osmanlı şehrinin bariz vasfıydı (Can, 1995). Açık bütünlük anlayışıyla dizayn edilen şehirler, ekleme ve çıkarmaya izin veriyordu (Cansever, 2010a: 85). Bu özelliklerinin yanında özellikle bina yapımında (kerpiç, ahşap, taş... gibi) mahalli çözüm farklılıkları geliştirilmişti. Konuyla ilgili belki de en bariz ayırım, devlete ait ve dini binaların kalıcı malzemeye (taş ve mermer), evlerin ise geçici malzemeye (kerpiç ve ahşap) yapılmış olmasıdır. Osmanlı devlet ve dini binalarının günümüze kadar gelip evlerinin gelememiş olmasının sebebi budur. Ayrıca şehir merkezindeki yapıların tamamına yakını vakıflara aitti. Bu sebeple şehrin çarşı ve ticaretinden gelen artı değer, vakıflar aracılığıyla tekrar şehre dönüyordu. Vakıf sistemine ek olarak Osmanlı mahalle teşkilatının da toplumun sağlıklı etkileşimindeki önemi vurgulanmalıdır. Öyle ki sömürgecilerin, işgal ettikleri Osmanlı beldelerinde, etkisinin büyüklüğü sebebiyle her zaman ilk olarak Osmanlı mahalle teşkilatını lağvettikleri bilinmektedir. Tüm bu unsurları bir araya getirdiğimizde denilebilir ki Osmanlı şehri katılım, sürdürülebilirlik ve adalet prensiplerini bünyelerinde barındıran, tüm zamanların tabiatla bir arada mükemmel etkileşimi başarmış zirve örnekleriydi (Cansever, 2016: 385).

Osmanlı şehirlerinin üstünlükleri kendi dönemlerindeki nüfuslarının dünya şehirleri ile karşılaştırılmasıyla da takip edilebilir. Mesela fetihten önce nüfusu 40

bin olan İstanbul, Kanuni döneminde 500 bini aşarak Avrupa'nın ve dünyanın en büyük şehri haline gelmiştir (İnalçık & Arı, 2005: III, 6; Frank, 2010: 102).

Bursa Prototipi

Şehri bir prototip olarak ele almak, daha önce belirttiğimiz gibi Weber ile başlar. Konumuz bağlamında şehir kültürünün Osmanlı'daki prototipi şüphesiz Bursa'dır. "Bursa dört sultan döneminde gelişerek oluşan şehir kültürüyle sadece bir devletin başkenti değil aynı zamanda yeni coğrafyalarda, benzerleri tekrar tekrar üretilecek bir şehir prototipi olmuştur" (Davutoğlu, 2016: 114). Edirne, Üsküp, Filibe ve Saraybosna, Balkanlara aktarılan Bursa şehir prototipinin en bariz örnekleridir. Bu şehirlerin günümüzde dahi birbirlerine benzemelerinin sebebi budur. Ve nihayet olgunlaşan Bursa şehir prototipi, İstanbul'da kemale ermiştir denilebilir.

Osmanlı şehrinin tüm özelliklerini taşıyan Bursa'nın, fethedildiğinde Hisar bölgesine sıkışmış küçük bir nüfusa sahip olduğunu tahmin etmek zor değildir (Maydaer, 2009: 10; Kandes, 2008: 65). Bursa, Osmanlı döneminde 30 bin ile 100 bin sınırları arasında gidip gelmiştir. 1530 yılında nüfus 30 bin iken 1700 yılına gelindiğinde 40 bin kişilik nüfusla karşılaşmaktayız (Lowry, 2004: 15-29). Nüfustaki iniş çıkışların temel sebepleri deprem, veba salgını, işgaller ve ticarettir. Örneğin 93 Harbi sonucunda oluşan göçler sebebiyle 1900'lü yılların başında şehrin nüfusu 100 bine yaklaşmıştır. 1855 depreminde 6 bin kişi hayatını kaybetmiştir (Hamlin, 1878: 248).

Nüfus ile bağlantılı olarak yerleşim konusuna baktığımızda Bursa'nın, camiiiler etrafında oluşmuş çok merkezli şehir olduğunu söyleyebiliriz. Şehir, fetihten sonra Hisar bölgesinin dışında kurulan Yeşil, Emirsultan, Yıldırım, Çekirge gibi merkezlerle yapılanmasını sürdürmüştür. Böylece Bursa, döneminin hareketli şehirlerinden biri konumuna yükselmiştir. Şu anda ise şehri belirleyen yapılanma merkezleri Osmanlı dönemindeki Bursa'ya nazaran adeta yağ lekesi konumundadır. Eski Bursa tarihi merkezinde ayakta kalıp dikkat çeken yapılar mimari eserlerdir.

Osmanlı mimarisinde yabancı zevk ve üslupların tatbik edilmediği, tamamen klasik devrin anlayışıyla inşa edilen han, camii, türbe ve ev prototipleri Bursa'da üretilerek geliştirilmiştir (Erhan, 2016: 50). Bu bağlamda Emir Hanı, Anadolu Türk mimarisindeki ilk şehir hanıdır (Tanman, 2014: 133). Selimiye'ye giden yol Bursa Orhan Gazi Camii ile başlamıştır (Yavaş, 2014: 387). Yeşil Türbe, adeta bir pantheon mantığıyla dikilmiş ve Osmanlı dünyasında camiden yüksek konuma oturtulmuş tek örnektir (Armağan, 2006: 158). Bursa ev mimarisi İstanbul'a ulaştığında yalılar oluşmuştur. Fakat Bursa, Osmanlı'nın maddi prototipinin ötesine geçmiş, uzun yıllar manevi başkent konumunu da sürdürmüştür.

Bursa'nın manevi başkentliğinin oluşumu bağlamında Horasan bölgesinden gelen, Seyit ve Yıldırım Bayezid'in damadı olan Emir Sultan, ayrı bir yere konulabilir². Onun etkisinin büyüklüğüne bir örnek olarak Osmanlılarda padişahların kılıç kuşanma geleneğini başlatmasını gösterebiliriz (Algül-Azamat, 2014: 147). Sonraki süreçte Bursa, Osmanlı'nın manevi merkezi olma konumunu uzun süre korumuştur. Öyle ki İstanbul, fetihten hemen sonra maddi başkent ilan edilmesine karşın, manevi başkent olabilmek için Aziz Mahmut Hüdayî'nin Bursa'dan gelişini beklemiştir. Bu da İstanbul'un fethinden sonra en az 100 sene daha Bursa'nın manevi başkent konumunda olduğunu gösterir. Dolayısıyla Tanpınar'ın Evliya Çelebi'ye atfen Bursa için kullandığı "ruhâniyetli bir şehir" tabiri çok yerindedir (Tanpınar, 2016: 143).

Manevi Bursa'nın çerçevesinde kalın çizgilerle bir şema çıkarttığımızda önemli örneklerle karşılaşırız. Ayrıntıya girmeden Mustafa Kara'dan özetle gidecek olursak mesela Celvetiye tarikatı Bursa'da kurulmuş, İstanbul'a taşınmıştır. Kadiriye tarikatının Eşrefiye kolu ve Halvetiye tarikatının Mısriye kolunun merkezleri Bursa olmuştur. Zeyniye tarikatının Bursa kolu o kadar meşhur olmuştur ki burada yetişen Şeyh Vefa, dönemin İstanbul entelektüellerini etrafında toplayabilmiştir. Gavsî Ahmed Dede ve Ali Behçet Efendi de Bursa'da yetişip İstanbul'da geniş muhiti olan sufilerdendir. Tüm zamanların en yaygın ve sevilen mevlidi,

---

² Osmanlı'nın kuruluşunda Horasan erenlerinin etkisi bilinmektedir (Barkan, 1942: 279-304).

Emir Sultan'ın halifesi Süleyman Çelebi tarafından yazılmıştır. Osmanlı eğitim sistemini Davud-ı Kayseri ile dizayn eden Molla Fenârî, Hüdayî'nin şeyhi Üftâde, tasavvufi tefsir denilince ilk akla gelen “Ruhu'l-Beyan” adlı eserin yazarı İsmail Hakkı Bursevî, bu şehrin manevi meyveleridir (Kara, 2001). Osmanlı döneminde Bursa, Ebû Bekir Çelebi'nin ifadesiyle velilerin kalesidir (Burc-ı Evliya) (Kara, 2001: 145). Bu ifade çok doğrudur zira Osmanlı'nın yıkılmakta olduğu 1900'lü yılların başında bile şehir merkezinde çeşitli tarikatlara ait yaklaşık 40 dergâhın olduğu bilinmektedir (Şemseddin, 1997). Ayrıca manevi Bursa “200 camili dindar şehir” olarak tanımlanıyordu (Rochebrune, 2007: 15). Günümüzde de Emir Sultan, Ulucami gibi yapılar hâlâ şehrin fiziki anlamda merkezleri olmayı sürdürmektedirler.

Şehirlerin ortak özellikleri olan ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfus bağlamında Osmanlı döneminde Bursa, prototip olarak Osmanlı şehirlerinin ilk özgün örneğidir. Ünlü mimar Ernst Diez'in, Bursa'yı, karşılaştığı hiçbir İslam şehrine benzetememiş olmasının sebebi onun bu özgünlüğüdür (Darkot ve dğr., 1985: II, 806-819). Şehir ekolojik anlamda bir bahçe şehir olduğundan dönemin ünlü isimleri Bursa'yı cennet şeklinde tarif etmekten çekinmemişlerdir. Lâmiî Çelebi için gök kubbe altında onun gibi bir şehir yoktur (Lâmiî Çelebi, 2011: 13). Âşık Çelebi'ye göre Bursa yeryüzünün kalbidir (Armağan, 2006: 7). Güzelliği sebebiyle Mimar Sinan Bursa'ya dokunmaya kıyamamış ve şehirde hiçbir eser yapmamıştır. 1855 depremini duyduğunda Keçecizade Fuat Paşa'nın “eyvah, Osmanlı'nın dibacesi (önsöz) zayı oldu” sözü meşhurdur. Osmanlı dönemindeki Bursa'yı ifade eden Batılı zirve örnek ise, belki de, bir turist olan Zinaida Chischine'nin 1880'li yıllarda, şehirde kaldığı otelin defterine yazdığı şu cümle olabilir: “Bursa'yı gördükten sonra başka bir şehirde yaşayabilmenin sırrı, Bursa'yı unutmaktır” (Yaşayanlar, 2013: 71).

Sonuç

Osmanlı şehirleri, İslam şehirleri içinde birçok yönden zirveyi ifade eden örneklerdi. Bosna'dan Yemen'e belirli ortak özelliklerle temayüz eden, belirli özel-

likleriyle de yerelliği yansıtan bu şehirler, Weber'in Batı şehrinin çok ötesinde olmakla beraber aynı zamanda onun şehir teorisinin yıkıcı unsurlarıydılar. Weber'in bu şehirleri görmezlikten gelmesinin sebebinin bu olduğunu tekraren belirtmek gerekir. Bursa ise prototip olarak Osmanlı şehirlerinin kökenini oluşturuyordu.

Şehrin fiziki yapılanmasının Osmanlı'daki ilk teşkilat ve mimari prototipleri Bursa'da üretilmiştir. Nüfusun alt unsurları olan kültür ve zihniyet, Bursa insanında Osmanlı yansımasını oluşturmuştur. Şehri manevi prototip olarak da ele almamızın asıl sebebi budur. Osmanlı şehirleri, Medine'den yola çıkan İslam şehir bilincinin Horasan'da billurlaşarak Anadolu'ya yürüdüğü, bir medeniyetin özgün örnekleridir. Bursa ise bu örneklerin ilk prototipi olarak ayrı bir yerde konumlanmayı hak etmektedir.

Kaynakça

- Abbot, A. (1997). "Of Time and Space: Contemporary Relevance of The Chicago School", *Social Forces*, (75), 4.
- Açıkgöz, Ö. (2011). "Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 35.
- Algül, H. & Azamat, N. (2014). "Emirsultan", *DİA*, İstanbul: İSAM Yayınları, (11), 147.
- Armağan, M. (2006). *Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehrengiz*, İstanbul: Timaş Yay.
- B. Darkot ve diğerleri. (1985). "Bursa", *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, (2), 806-819.
- Bal, H. (2015). *Kent Sosyolojisi*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, sy. 2.
- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara: TDV Yayınları.
- Cansever, T. (2010a). *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cansever, (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*, İstanbul: İz Yayınları.
- Cansever, (2010b). *Mimar Sinan*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cansever, (2016). *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Coulanges, F. (2009). *La Cite Antique*, NY: Cambridge University Press.
- Çınar, A. (2013). *Modernizm, Kent ve Toplum*, Bursa: Emin Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2016). *Medeniyetler ve Şehirler*, İstanbul: Küre Yayınları.

- Duru, B. & Alkan, A. (2002). *20. Yüzyıl Kenti*, İstanbul: İmge Yayınları.
- Erhan, M. S. (2016). *Bir Zamanlar Bursa 'ydı*, İstanbul: Sufi Kitap.
- Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Frank, A. G. (2010). *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, Çev: Kamil Kurtul, Ankara: İmge Kitabevi.
- Hamlin, C. (1878). *Among the Turks*, London.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev: Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev: Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Yay.
- İbn Batuta. (2010). *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı-Kredi Yay.
- İbn Haldun, (2013). *Mukaddime*, Çeviren: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalcık, H. & Arı, B. (2005). “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, sy. 3.
- Kandes, V. (2008). *Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Bursa*, Çev: İbrahim Kelağa Ahmet, Bursa: Gaye Yayınları.
- Kara, M. (2001). *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul: Sır Yayınları.
- Lâmîi Çelebi. (2011). *Bursa Şehrengizi*, Sadeleştiren: Mustafa İsen & Hamit Bilen, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Lowry, H. W. (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Maydaer, S. (2009). *Hisar: Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt*, Bursa: Emin Yay.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri*, Çev: Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rochebrune, A. De. (2007). *Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı*, Haz: İlhami Yurdakul, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şahin, Y. (2013). *Kentleşme Politikası*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Şemseddin, M. (1997). *Bursa Dergâhları (Yadigar-ı Şemsi I-II)*, Hazırlayan: Mustafa kara & Kadir Atlansoy, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanman, M. B. (2014). “Emir Hanı”, *DİA*, İstanbul: İSAM Yayınları, (11), 133.
- Tanpınar, A. H. (2016). *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Weber, M. (2012). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev: Musa Ceylan, İstanbul: Yarın Yay.
- Yaşayanlar, İ. (2013). *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*, Bursa: Özsan Matbaası.
- Yavaş, D. (2014). “Orhan Gazi Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: İSAM Yayınları, (33), 387.

HZ. PEYGAMBER'İN HEDİYELEŞMEYE VERDİĞİ DEĞER

Feridun TEKİN *

Öz:

Hediyeleşme, insanlar arasında samimi ve güzel duyguların oluşmasına katkı yapması açısından önemlidir. Bu sayede farklı birçok duygu ve düşünce dile getirilerek, karşılıklı sevgi, saygı ve muhabbet hasıl olur. Hediyeleşme ile ayrıca sözle ifade edilemeyecek olan duygu ve düşünceler karşı tarafa iletilir. Tarihe bakıldığında farklı dönemlerde değişik kültürlerde hediyeleşme örneklerine rastlanılmaktadır. Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı kültürde de hediyeleşme adeti gelenek olarak yer almıştır. Resûlullah (s) toplumda yer alan hediyeleşme geleneğini sürdürmüş ve güzel örneklerle sonraki nesillere aktarılmasına vesile olmuştur. O, bazen yakınları ile bazen kendisine gelen heyetler ile bazen de devlet başkanları ile hediyeleşerek bu adetin devamını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Hediye, Hediyeleşme, Paylaşma.

The Value of the Prophet Muhammed Gave to the Gift

Abstract:

It is important to give each other gifts in terms of a good togetherness. In this way many different feelings and thoughts are expressed and love, respect and charity are achieved. Gifts express feelings that can not be put into words. If we look at the history at different periods, we will find examples of mutual gifts in different cultures. In the culture in which the Prophet Muhammed lived, the tradition of gift-making has been a tradition. The envoy of Allah continued the tradition of giving gifts in society and was instrumental in bringing them to the next generations with beautiful examples. He provided the continuation of this

---

* Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, fetekinli08@hotmail.com.

tradition, sometimes with relatives and sometimes with delegations coming to him and sometimes with heads of state.

Keywords: Prophet Muhammad, Gift, to Give gifts, Share

Giriş

İnsanlar arasında iletişim ve etkileşimin en etkili yollarından biri hediyeleşmedir. Hediyeleşme sayesinde karşılıklı sevgi, saygı ve muhabbet hasıl olup, samimi duygular meydana gelir. Hediyeleşme ile ayrıca sözle ifade edilemeyen birçok duygu ve düşünce, yalın ve net bir şekilde karşı tarafa aktarılır. Dolayısıyla hemen hemen her toplumda görülen hediyeleşme âdetinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Modern antropoloji çalışmalarında, iptidai topluluklarda karşılık beklemeden hediye vermenin yanı sıra hediye değişimi ve hediye ile sosyal bağ kurma, sosyal itibar ve onur kazanma amaçlı hediye şekillerinin de bir hayli yaygın olduğundan söz edilmiştir.¹

Resûlullah (s) da yaşadığı dönemde hediyeleşmeye önem vermiş, insanlar arasında samimi ilişkiler ve muhabbetin oluşmasını sağlamış, toplumu oluşturan farklı bireyler arasında karşılıklı güzel duyguların gelişmesine katkı yapmıştır. Hz. Peygamber'in hediyeleşme adeti ile ortaya koyduğu tavır sayesinde cemiyet hayatında var olan farklı kesimler karşılıklı olarak irtibat halinde olmuşlardır.

Hediyeleşmenin toplumsal boyutuna yapmış olduğu katkıya örnek olması açısından Hz. Peygamber'in sözleri önemlidir. O, “Hediyelisiniz, zira hediyeleşmek kalpteki kin ve nefreti yok eder”² buyurarak, cemiyet hayatında var olan birtakım menfi hususiyetlerin giderilmesinde sahip olduğu etkiye dikkat çekmiştir. Hediyeleşmenin önemi ile ilgili olarak farklı bir sözünde ise, “Benim rızam için birbirleriyle sevişenlere, benim rızam için karşılıklı oturup sohbet edenlere, benim rızam için birbirlerine hediye verenlere ve benim rızam için birbirlerini ziyaret

---

¹ Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 151.

² Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü't-Tirmizî*, fihrist, Bedreddin Çetiner, 2. bs., Tunus, 1992, “Velâ”, 6.

edenlere rahmetim vacib oldu”³ buyurmuştur. Ayrıca Hz. Âişe, “Resûlullah (s) hediye kabul eder ve karşılığında hediye verirdi”⁴ şeklinde beyanda bulunarak, Hz. Peygamber’in bu husustaki hassasiyetini dile getirmiştir.

1. Hz. Peygamber’in Hediyeleşme Konusunda Dikkat Ettiği Hususlar

Hz. Peygamber hediye kabul etme konusunda bazı hususlara özellikle dikkat etmiştir. O kendisine hediye olarak sunulan her şeyi kabul etmeyip belli hassasiyetler ortaya koymuştur. Örneğin kendisine sadaka olarak bir şey verildiğinde onu kabul etmemesi; müşrik birinden hediye almaması; haram eşyaları hediye edildiğinde onları reddetmesi gibi hususlar, onun hediye kabul etmesinde dikkat ettiği prensiplerdi.

O, kendisine gelen hediye ile ilgili olarak, onun sadaka olup olmadığını sorar, şayet sadaka ise kabul etmez, hediye (temiz ve helal) ise onu alırdı. Bu duruma örnek olması açısından Ebû Hüreyre, “Resûlullah (s)’a bir şey getirildiği zaman, “Bu, hediye midir? sadaka mıdır?” diye sorardı. Eğer “Sadakadır” denilirse yemez, “Hediyedir” denilirse yerd. Sadaka olanları da Suffe ehline yönlendirirdi, yani onlara verirdi,⁵ şeklinde rivayette bulunmuştur.

Hediye verilirken, helal ve temiz olmasına dikkat edilmeli, onun haram olmasından kaçınılmalıdır. Ayrıca hediye alınırken herhangi bir çıkar gözetilmemesi, su-iistimal olunmamalı, yanlış anlaşılmaya mahal verecek durumdan kaçınılmalıdır. Resûlullah (s), Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye adında bir zâtı zekât toplamakla görevlendirmişti. Bu şahıs görevini tamamladıktan sonra Hz. Peygamber’e gelip, “Bunlar size ait olan zekât malları, şunlar da bana hediye olarak verilmiştir” dedi. Zekât memurunun tutumu üzerine Hz. Peygamber minbere çıkıp şu şekilde bir konuşma yapmıştır. “Bu kimseye ne oluyor ki, şunlar sizin, bunlar da

³ İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, ty., c. III, s. 440.

⁴ Tirmizî, “Birr”, 34.

⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 295-297; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Kütübü's-sitte ve şîruhuha: Sahihü'l-Buhârî*, 2. bs., İstanbul, 1992, “Hibe”, 5.

bana hediye olarak verildi.' diyor. Bu kişi evinde otursaydı, kendisine bu hediyeler verilir miydi?' buyurmuş ve bu şekilde hediye kabul etmenin uygun olmayacağını ifade etmiştir.⁶

H. Peygamber, yaklaşık bin beş yüz Müslümanla birlikte h. 6. yılı umre için Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkar.⁷ Yolculuk esnasında karşılaştığı toplulukları veya kabileleri İslâm'a davet eder. Resûlullah (s) yanındakiler ile yoluna devam ederken Nehd kabilesinden olan, yanlarında deve ve koyun sürüsü olan bir toplulukla karşılaşır. H. Peygamber, bu kimseleri İslâm'a davet eder. Fakat İslâm'a davet edilen kişiler kendilerine yapılan çağrıya olumlu cevap vermeyip, bu davete icabet etmezler. Resûlullah (s) ile kısa süre de olsa iletişim halinde bulunan Nehd kabilesinin mensupları, Resûlullah (s)'a süt gönderirler. Resûlullah (s) hediyelerini kabul etmez ve:

"Bir müşriğin hediyesini kabul edemem" der. Daha sonra H. Peygamber, ücret mukabilinde (sütün) onlardan satın alınmasını emreder. Onlar da (sütü) bedevilerden satın alırlar.⁸ H. Peygamber, önceki örnekte olduğu gibi müşriklerin hediyesini kabul etmemiş, ücret mukabilinde satın alarak, ondan istifade etmiştir.

2. H. Peygamber'in Hediyeleşmeye Verdiği Önem

H. Peygamber hediyeleşmeye önem vererek, bu adetin toplum tarafından sürdürülmesi için güzel örnekler ortaya koymuştur. Hediyeleşme, karşılıklı olarak samimi duyguların oluşması, toplumsal bağın kuvvetlenmesi, fertler arasında sevgi ve muhabbetin devam etmesi ayrıca paylaşım için güzel bir vesiledir.

Çocukluğu döneminde kendisine sütannelik yapan Ebu Leheb'in câriyesi olan Süheybe'ye karşı tutumu, bünyesinde hediyeleşme açısından güzel bir davranış

⁶ Buhârî, "Cuma" 29, "Zekat" 67, "Eymân" 3, "Ahkam" 24; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*, fihrist, Bedreddin Çetiner, 2. bs, Tunus, 1992, "Harac" 10-11.

⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, c. II, s. 584; İbn Hişâm, *es-Sire*, c. III, s. 322; Taberî, *Tarih*, c. II, s. 621.

⁸ Vâkıdî, *Meğâzî*, c. II, s. 575.

nışı barındırmaktadır. Resûlullah (s) Mekke’de iken Süveybe’yi ziyaret edip hal hatırını sorardı. Hz. Hatice de ona ikramda bulunurdu. Kendisi henüz câriye iken, Hz. Hatice, onu azat etmek amacıyla Ebû Leheb’ten kendisine satmasını ister. Fakat Ebû Leheb bunu reddeder. Resûlullah (s) Medine’ye hicret ettiği zaman Ebû Leheb onu azat eder. Resûlullah (s), Hayber’den dönerken, h.7. yılda onun vefat ettiği haberi kendisine ulaşır. Hz. Peygamber sütannesi Süveybe’ye vefat edinceye kadar hediye ve giyecek göndermiş, onunla samimi bir şekilde bağını devam ettirmişti.⁹

Hz. Peygamber’in hediyeler verdiği başka kimse ise diğer sütannesi olan Halime’nin ailesidir. Hz. Peygamber Mekke’nin fethinden sonra sütannesi Halime’nin akrabalarının bulunduğu Beni Sa’d b. Bekr kabilesindeki bazı insanlarla karşılaşır. Beni Sa’d b. Bekr’den bir kadın yanına ziyaretine gelir. Resûlullah (s) ona Halime’yi sormaya başlar. Kadın, onun çoktan vefat ettiğini bildirir. Bu habere üzülen Resûlullah (s)’ın gözleri yaşarır. Sonra kadına, “Onlardan kim kalmış?” diye sorar. Kadın:

“Erkek kardeşlerin ve kız kardeşlerin var. Vallahi onlar senin iyiliğine ve akrabalığına muhtaçlar. Onların bir sığınakları vardı; o da gitti” der. Resûlullah (s), “Ailen nerede?” diye sorar. Kadın, “Evtâs’ın aşağısında” der. Resûlullah (s) ona bir elbise verilmesini emreder. Ayrıca ona bir yük devesi ve iki yüz dirhem de verir. Kadın dönerken, ”Vallahi, küçüklüğünde ne güzel terbiye edilen bir çocuktun; büyüyünce ne kadar güzel ve bereketi ne kadar büyük bir insan oldun!” der ve yoluna devam eder.¹⁰

Hz. Peygamber çocukluğunda üzerinde emeği olan sütannelerini farklı zamanlarda yad ederek, onlarla hediyeleşmek suretiyle aralarındaki sevgi, muhabbet ve samimiyetin bitmediğini göstermiştir.

⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 87; İbnü’l Esîr, Ebü’l-Hasan İzzuddin Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi’t-târih*, thk: Ebi’l-Fida Abdullah el-Kadî, Beyrut, 1987, c. I, s. 459.

¹⁰ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu’l-Meğâzi*, thk: Marsden Jones, Beyrut, 1984, c. III, s. 869.

Resûlullah (s) yakın aile fertlerine de hediyeler vererek onlarla olan bağı güçlü kalmasını sağlamıştır. Bu hususa eşi Ümmü Seleme ile olan durumu örnek olarak verilebilir. Resûlullah (s) Ümmü Seleme ile evlenince ona, “Şüphesiz ki ben Necâşi’ye bir miktar misk ve kumaş hediye etmişim. Şimdi ise onun öldüğünü ve hediyelerin bana iade edileceğini düşünüyorum. Hediyeler bana geri geldiğinde onlar senindir” der. Durum Resûlullah (s)’ın dediği gibi olur. Necâşi öldüğünde hediyeler Resûlullah (s)’a iade edilir. Resûlullah (s) her bir eşine bir ûkıyye¹¹ verir. Geri kalan miski ve kumaşı da Ümmü Seleme’ye verir.¹²

Hz. Peygamber sadece Müslümanlara değil Müslüman olmayan kimseler ve kölelere de birtakım hediyeler vermiştir. Resûlullah (s) Medine Yahudilerinden on kişiyle birlikte Hayber Gazvesi’ne çıktı ve Müslümanlara ayırdığı gibi onlara da hisse ayırdı. Resûlullah (s) ganimetten onlara bazı hediyeler takdim etmiştir fakat onlara hisse ayrılmadığı rivayet edilmiştir. Ayrıca onlarla birlikte köleler de yer almıştır. Ebü'l-Lahm’ın mevlası Umeyr, “Resûlullah (s) bana hisse ayırmadı ancak ev eşyası verdi” şeklinde beyanı, insanlar arasında ayrımcılık yapılmadan Resûlullah (s) hediye verdiğini göstermiştir.¹³

Hz. Peygamber, Huneyn Gazvesi sonrası esirler arasında olan sütkardeşi Şeyma’yı¹⁴ esaretten kurtararak kendisine birtakım hediyeler vermiştir. Huneyn Gazvesi’nde esir olan Şeyma kendisinin Resûlullah (s)’ın sütkardeşi olduğunu beyan ederek Hz. Peygamber ile görüşmek istediğini söyler. Bu sözler üzerine Şeyma, Hz. Peygamber’e getirilir. Resûlullah (s)’ın yanına getirilen kişinin sütkardeşi Şeyma olduğunu ikrar edince kendisiyle konuşmaya başlar. Hz. Peygamber, Şeyma’ya sütannesini ile sütbabasının durumunu sorar. Şeyma, ikisinin de vefat ettiğini haber verir. Resûlullah (s) ona şayet isterse yanında kalabileceğini ya da

¹¹ Bir ûkıyye kırk dirhemdir.

¹² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. VIII, s. 69-71.

¹³ Vâkıdî, *Meğazî*, c. II, s. 684-685.

¹⁴ İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali, *Hadaikü'l-envar ve metaliü'l-esrar fî Sîreti'n-nebiyyi'l-mustafîni'l-ahyar*, thk: Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, Mekke, 1993, c. III, s. 1166.

akrabalarının yanına dönmek isterse dönebileceğini söyler. Şeyma, Resûlullah (s)'ın kendisine yaptığı tekliflere akrabalarının yanına dönmek istediğini söyleyerek, cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber sütkardeşi Şeyma'ya üç köle ve bir câriye hediye eder,¹⁵ Şeyma aldığı hediyelerle ailesinin yanına döner.

Hz. Peygamber kendisine güzel haber verildiğinde bu müjdenin karşılığı olarak haber veren kimseye hediye vermiştir. Hz. Peygamber'in câriyesi Mâriye'den İbrahim doğduğunda müjdeli haberi veren Ebû Râfi'ye bir köle hediye etmiştir.¹⁶

Hz. Peygamber, bazen kendisine gelen hediyeleri ayırır onu başkalarına verir. Bir defasında ipekten, altın düğmeli kaftanlar hediye edildi. Resûlullah (s) onları ashâbı arasında paylaştırdı. Onlardan bir tanesini de Mahreme için ayırdı. Mahreme b. Nevfel yanına geldiğinde Resûlullah (s) ona, “Ey Ebû'l-Misver! Bunu senin için sakladım. Bunu senin için sakladım” dedi.¹⁷

Resûlullah (s) hediye ettiği bir diğer eşya ise bastondur. Hz. Peygamber, Abdullah b. Üneys'e baston hediye eder ve ona, “Yâ İbn Üneys! Bu bastonu yanında tut der.” İbn Üneys kendisine hediye edilen bastonla halkın karşısına çıkar ve ona “Nedir bu baston?” diye sorarlar. İbn Üneys, “Onu bana Resûlullah (s) hediye etti ve onu yanımda tutmamı bana emretti” der. Onlar, “Resûlullah (s)'ın yanına geri dönüp bunu niçin verdiğini ona sor?” derler. Ben de Resûlullah (s)'a döndüm ve “Yâ Resûlullah, bu bastonu bana niçin verdin” dedim. O da “aramızda kıyâmet gününde bir alâmet olsun diye... O günde bastonlara dayananların işi kolaydır” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Üneys kılıcını bastonla birleştirir ve ölünceye

¹⁵ Vâkîdî, *Meğazî*, c. III, s. 912-913; Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Malekî, *er-Ravdû'l üniüf fi Şerhi 'Sireti'n-Nebeviyye li'bni Hişam*, thk: Mecdî b. Mansur b. Seyyid el-Şurâ, Kahire, 1997, c. IV, s. 227-228; Ömer Rızâ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ fi âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, 2. bs., Beyrut, 1959, c. II, s. 317.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 107.

¹⁷ İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasan İzzuddin Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk: Muhammed İbrâhim Benna, Muhammed Ahmed Aşur, Kahire, 1970, c. V, s. 120; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VI, s. 70-71.

kadar o bastonu yanından ayırmaz. Sonra kefeninin içine konulmasını vasiyet eder, ölünce onunla defnedilir.¹⁸

H. Peygamber'in hediye ettiği eşyalar arasında kürk de yer alır. Yuhanna b. Ru'be, Resûlullah (s)'ın yanına gelip onunla konuşur. Ardından H. Peygamber, Bilâl'e emredip onu ağırlanmasını ister. Daha sonra Yuhanna'ya Yemen'de yapılmış bir kürk hediye etmesini söyler.¹⁹

H. Peygamber adet olduğu üzere değişik insanlara durumlarına göre farklı hediyeler vererek, karşılıklı olarak sevgi ve muhabbetin oluşmasını sağlamıştır. Resûlullah (s), hediye verirken bir çıkar ya da menfaat gözetmemiş, iyi niyetin bir karşılığı olarak bu ananeyi sürdürmüştür. O, sadece uzaktan gelen kimselere değil kendi yakınlarına da hediyeler vererek aralarındaki sevgisini ve ülfetin artmasını sağlamıştır.

3. Yöneticilerle Hediyeleşme

H. Peygamber sadece çevresindeki insanlarla değil aynı zamanda o dönem içerisinde önemli konumda olan devlet başkanları ile de hediyeleşmiştir. Onun bu yaklaşımı karşılıklı olarak devletler arasında iyi niyet nişanesi olarak karşımıza çıkan bir durumdur. Resûlullah (s) İslâm'ı tebliğ etmek maksadıyla bazı devlet başkanlarına elçi gönderirken onlarla birlikte birtakım hediyeler göndermiş, devlet başkanları da cevabî olarak Resûlullah (s)'a bazı hediyeler göndermişlerdir.

Resûlullah (s), h.6.yılı Zilkâde ayında Hudeybiye'den dönünce Hâtıb b. Ebû Belte'a'yı, İslâm'a davet eden bir mektupla Kıptîlerden İskenderiye hâkimi el-Mukavkıs'a gönderir. Mukavkıs kendisine gelen mektup ve davetin ardından H. Peygamber'e cevabî bir mektup yazar ve beraberinde Mâriye el-Kıbtîyye ve kız kardeşi Sîrîn, eşeği Ya'fûr ve katırı Düldül ve bir cam bardağı²⁰ hediye olarak Resûlullah (s)'e gönderir. Resûlullah (s) Mâriye el-Kıbtîyye'yi mülk-i yeminle

---

¹⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Sekkâ v. dğr., Kahire, 1936, c. IV, s. 268.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 221.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 523.

(cariye statüsünde) nikâhlar, kız kardeşi Sîrîn'i de şair Hassân b. Sâbit'e hediye eder. Resûlullah (s)'in evliliğinden oğlu İbrahim dünyaya gelir.²¹

Hz. Peygamber'e hediye gönderen başka bir hükümdar ise Rum Kralı'dır. Rum Kralı Resûlullah (s) ince ipekten (sündüs) yapılmış bir kürk hediye eder. Hz. Peygamber hediye edilen bu kaftanı giyer ve onunla namaz kılar. Kaftanı görenler: "Yâ Resûlullah! Bu sana gökten mi indirildi?" demeye başlarlar. Resûlullah (s), "Neden bu kadar şaşırdınız? nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Sa'd b. Mu'âz'ın cennetteki mendillerinden biri bile bundan daha güzeldir" der ve onu çıkarıp Ca'fer b. Ebû Tâlib'e Necâşi'ye vermesi için gönderir.²²

Habeşistan Kralı Necaşi, Hz. Peygamber'e hediye gönderen hükümdarlar arasındadır. Necaşi, Resûlullah (s)'a içinde altından bir yüzük olan bir ziynet eşyası hediye eder. Fakat Resûlullah (s) altın yüzüğü kullanmaz ve onu kızı Zeyneb'in kızına (Ümâme'ye) gönderip, "Ey biricik kızım! Bununla süslen" der."²³ Veya Necaşi, Resûlullah (s)'a üzerinde altından bir mühür bulunan bir takı hediye eder. Resûlullah (s) onu alır, fakat takmaz. Onu kızı Zeyneb'in kız çocuğuna gönderir ve "Yavrucuğum, bunu tak" buyurur.²⁴ Necaşi ayrıca Resûlullah (s)'a üç tane uzun baston hediye etmiştir. Hz. Peygamber, onlardan birisini kendisine ayırmış, ötekini Ali b. Ebû Tâlib'e, diğerini de Ömer b. el-Hattâb'a vermiştir. Bilâl, Resûlullah (s)'in kendisine ayırdığı bastonla iki bayramda, yani Ramazan ve Kurban bayramında onun önünde yürürdü. Nihayet namazgâha geldiğinde onu Peygamber'in önünde yere diker ve O da bastona doğru namaz kılardı.²⁵ Baston dışında Necaşi,

²¹ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîret-i İbn İshâk*, thk: Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, s. 251; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter, Beyrut, ty, s. 76; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülük*, thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. bs., Mekke, 1968, c. III, s. 169.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 353-354.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VIII, s. 32.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. X, 159; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. VII, s. 20; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VIII, s. 14.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. III, 177-178; el-Belâzürî, Ebul'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbar, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1997, c. I, s. 356.

Resûlullah (s)'a bir çift sade ve siyah mesh hediye etmiş, Hz. Peygamber hediye edilen meshleri giymiş ve üzerine meshetmiştir.²⁶

Hz. Peygamber İslâm'a davet amacıyla bazı hükümdarlara dine davet mektupları gönderir. Onun mektup gönderdiği zâtlardan biri de Hevze b. Ali el-Hanefî'dir. Resûlullah (s) Selîb b. Amr el-Âmirî'yi bir mektupla Hevze b. Ali el-Hanefî'ye gönderir. Hevze, Resûlullah (s)'ın elçisini kabul eder, ona ikramda bulunarak kendisiyle ilgilenir. Resûlullah (s)'ın mektubunu okur; hiçbir şeyi reddetmeden ona güzel bir cevap yazar ve Selîb b. Amr'ı Hecer dokumasından kıyafetlerle bazı hediyeleri Resûlullah (s)'a gönderir.²⁷

Hz. Peygamber karşılıklı olarak devlet başkanları ve kabileler ile hediyeleşmiş, aralarında diplomatik olarak ilişkilerin canlı kalmasını sağlamıştır. Daha öncede zikredildiği gibi hediyeleşme o dönem içerisinde iyi niyet nişanesi olarak yer almış, toplumların birbirleri ile olan iletişim ve etkileşiminde canlı kalmasında önemli bir rol oynamıştır.

4. Kabile Temsilcileri ile Hediyeleşme

İslâm dini Arap yarımadasında yayılmaya başlayınca, hem Resûlullah (s)'ı tanımak hem de İslâm hakkında bilgi sahibi olmak için değişik kabileler, seçmiş oldukları temsilcileri bazı hediyelerle birlikte Hz. Peygamber'e göndermişlerdir. Gelen heyetler, Resûlullah (s) ile görüşükten sonra kendilerine takdim edilen farklı hediyelerle memleketlerine dönmüşlerdir.

Hz. Peygamber kendisine gelen ya da gönderilen hediyelere karşılık, mukabelede bulunmuş, gelen hediyelere dönemde cari olan para birimi ukıyye, kıyafet, ehil hayvan, arazi, gıda maddeleri vermek suretiyle muhataplarına karşılık vermiştir. Ayrıca hediye verirken heyette ne kadar kişi varsa her birine hediye verilmesini sağlamış, hatta heyette yer alan çocuklara dahi hediye verilmesini emretmiştir.

---

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 374.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 201

H. Peygamber genelde kendisine kabilelerinden temsilci olarak gelenlere hediye olarak o dönemde cari olan para birimi ukıyye verilmesini emretmiştir. Temsilcilere hediye verilirken de aşırıya ve israfa kaçmadan mutedil olunmaya çalışılmıştır.

Temîm heyeti kalabalık bir grupla Resûlullah (s)'ın yanına gelirler. H. Peygamberle görüşürler. Görüşmenin ardından ayrılırken Resûlullah (s) onlardan her birine on iki ukıyye ve bir neş²⁸ verilmesini söyler. Hatta içlerinde olan küçük çocuklara dahil beşer ukıyye verilmesini emreder.²⁹

Resûlullah (s) h. 8. yılda el-Ci'râne'den gelirken, Benî Sa'lebe'den dört kişilik bir heyet yanına gelerek, ona, "Bizler kavmimizin ileri gelenlerinin elçileriyiz. Biz de, onlar da İslâm'ı kabul ettik" derler. Resûlullah (s) onlara ikramda bulunması için emreder. Gelen heyet birkaç gün orada kaldıktan sonra ayrılmak için Resûlullah (s)'a gider. H. Peygamber, Bilâl'e, "Heyetlere verdiği gibi bunlara da hediyeler ver" diye emirde bulunur. Bilâl, heyettekilerin her birine verilmek üzere beş ukıyye getirir. Daha sonra heyet memleketlerine döner.³⁰

Resûlullah (s), Bahreyn ahalisine, kendisine heyet göndermeleri için mektup yazar. Bu mektubun ardından Abdullah b. Avf el-Eşec başkanlığında yirmi kişilik heyet fetih yılında Resûlullah (s)'ın yanına gelirler. Resûlullah (s) onları on gün boyunca Medine'de misafir eder. H. Peygamber, onlara hediye verilmesi ve Abdullah el-Eşec'e daha fazla verilmesini emreder. Ona on üç ukıyye ve yirmi dirhem verilir.³¹

Benî Hanîfe heyeti, Selmâ b. Hanzale'nin başkanlığında on kişiden fazla temsilci grubu ile Resûlullah (s)'ın yanına gelirler ve İslâm'a girerler. Birkaç gün Medine'de kalıp Resûlullah (s) ile özel sohbetlerde bulunurlar. Memleketlerine

---

²⁸ Bir neş 20 dirhemdir.

²⁹ Vâkıdî, *Meğazî*, c. III, s. 979-980; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. IV, s. 312; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s.223-224; Taberî, *Târih*, c. III, s. 117-119.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 227.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 238-239.

dönmeye karar verdiklerinde Resûlullah (s), onlara adam başına beş ukıyye olmak üzere hediye verilmesini emreder.³²

Kinde heyeti, el-Eş'as b. Kays başkanlığında on kişiden fazla süvariyle birlikte saçlarını boyamış, gözlerine sürme çekmiş ve üzerlerinde ipekle süsledikleri Yemen cübbeleri olduğu halde Resûlullah (s)'ın yanına gelirler. Üstlerinde ayrıca yaldızlı atlas bulunmaktadır. Resûlullah (s) onlara, "Siz Müslüman olmayacak mısınız?" der. Onlar "Evet, olacağız" şeklinde karşılık verirler. Resûlullah (s), "O halde bu üstünüzdekiler nedir?" der. Bunun üzerine üzerlerindeki süsleri atarlar. Orada birkaç gün kalıp memleketlerine dönmek istediklerinde Resûlullah (s) onlara onar ukıyye hediye verilmesini emreder.³³

H. 9. yılda Hz. Peygamber, Tebûk'ten döndükten sonra, başlarında el-Hâris b. Avf olduğu halde on üç kişilik Mürre heyeti Resûlullah (s)'ın yanına gelirler. Şu şekilde konuşma yaparlar:

"Ey Allah'ın Resûlü! Bizler senin kavminden ve aşiretindeniz. Bizler Benî Lüey b. Gâlib'in neslinden geliyoruz." Bunun üzerine Resûlullah (s) tebessüm eder ve "Sen aileni nerede bıraktın?" der. el-Hâris, "Şu mezbeleliğin etrafında" diye cevap verir. Resûlullah (s), "Memleketin durumu nasıl?" der. Adam, "Vallahi tamamen çoraklaştık. Bizim için Allah'a yalvar" der. Resûlullah (s), "Ya Rabbi, onlara yağmur ver" diye dua eder, sonra kendilerine hediye verilmesi için Bilâl'e emreder. Bilâl onlara on ukıyye verir. el-Hâris b. Avf'a ise on iki ukıyye verir. Ardından memleketlerine dönerler.³⁴

Havlân heyeti, h. 10. yılının Şaban ayında on kişilik bir grupla Resûlullah (s)'a gelirler. Hz. Peygamber ile karşılaşınca:

"Ey Allah'ın Elçisi, bizler Allah'a inanıyor ve Onun Resûlü'nü tasdik ediyoruz. Ayrıca bizden geride kalanların da kefiliyiz. Senin için develerle yola çıktık" derler. Resûlullah (s) onlara dinin emirlerini haber verir, onlara Kur'ân ve

³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 240.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 248; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. I, s. 250; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 50-51.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 227.

sünneti öğretecek görevliler tayin eder. Resûlullah (s)’ın emriyle onlara ikramlar yapılır. Medine’de birkaç gün kaldıktan sonra Resûlullah (s)’tan ayrılmak için izin isterler. Resûlullah (s), her birisine on iki ukıyye ve bir hediye verilmesi için emir verir.³⁵

Rehâvîler heyeti, h.10. yılında bazı hediyelerle Resûlullah (s)’a gelirler. Hz. Peygamber yanlarına giderek onlarla uzun süre konuşur. Ardından heyettekiler Müslüman olur. Hz. Peygamber diğer heyetlere verdiği gibi onlara da hediyeler verir. Onlara on iki ukıyye verir. Ardından Rehâvîler memleketlerine dönerler.³⁶

Hâlid b. el-Velîd ile beraber Necrân’dan gelen heyetin içinde yer alan Abdullah b. Kurâd, Resûlullah (s)’ın yanına gelir. Hz. Peygamber ona on ukıyye verir. Sonra hemşehrileriyle beraber memleketine geri döner.³⁷

Hz. Peygamber kendisine gelen temsilcilere, hediye olarak yalnızca para takdim etmemiş; onlara arazi, ehil hayvan ve kıyafet de vermiştir. Veda Haccından önce, Kuşeyr kabilesinden bir heyet Resûlullah (s)’a gelir. Onların içinde Sevr b. Urve b. Abdullah b. Seleme b. Kuşeyr de yer alır. O, Müslüman olur, Resûlullah (s) ona bir parça arazi verir ve onunla ilgili olarak kendisine bir belge yazar. Yine aynı kabileden olan Kurre b. Hübeyre b. Selemetü’l-Hayr b. Kuşeyr de Müslüman olur. Resûlullah (s) ona da (bir yer) verir ve bir hırka giydirir. Ayrıca ona kavmine tasadduk etmesini emreder.³⁸

H. 9. yılda Benî el-Bekkâ’dan üç kişi, Mu’âviye b. Sevr b. Ubâde b. el-Bekkâ, başkanlığında Resûlullah (s)’ın yanına gelirler. Resûlullah (s), onların ağır- lanmasını ve kendilerine birtakım hediyeler verilmesini emreder. Mu’âviye, Resûlullah (s)’a:

“Müsaade ederseniz, teberrüken bize dokunmanızı istiyorum. Ben yaşlandı- m. Bu oğlum da bana karşı çok iyi davranıyor. Onun yüzüne elinizi sürer misi-

---

³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 245.

³⁶ İbn Sad, *et-Tabakât*, c. I, s. 259-260.

³⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. VI, s. 60; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, c. III, s. 361.

³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 231.

niz?’’ der. Bunun üzerine Resûlullah (s) elini Bişr b. Mu’âviye’nin yüzüne sürer, ona birkaç tane siyah keçi verir ve duada bulunur.³⁹

H. Peygamber’in kendisine gelen kabile temsilcilerine verdiği hediyelerden biri de kıyafettir. Uzre Heyeti, içlerinde Hamza b. Nu’mân el-Uzrî olduğu halde h.9. yılı Safer ayında oniki kişilik grupla Resûlullah (s)’a gelirler. Resûlullah (s) ile bazı dinî meseleler hakkında konuşurlar. Ardından Müslüman olurlar ve birkaç gün Medine’de kaldıktan sonra ailelerinin yanına dönerler. Resûlullah (s), daha önceki heyetlere verdiği gibi onlara da hediyeler verilmesini emreder ve onlardan birisine de bir cübbe hediye edilir.⁴⁰

Ferve b. Müseyk el-Murâdî, Kinde krallarından ayrılıp Resûlullah (s)’a tabi olmak üzere elçi olarak yanına gelir. Ferve, bir müddet Medine’de kalıp, Kur’ân ve İslâm’ın hükümlerini öğrenir. Resûlullah (s) kendisine oniki ukıyye ile kıymetli bir deve ve Umân dokuması bir cübbe verir. Ayrıca onu Murâd, Zübeyd ve Mezhic kabilelerine vali olarak tayin eder.⁴¹

H. Peygamber gelen temsilcilere bazen hediye olarak gıda ürünleri de vermiştir. Resûlullah (s)’ın Tebûk’ten dönüşü sırasında içlerinde Temîm ve Nu’aym olduğu halde on kişilik, Dârîler heyeti ona gelip, Müslüman olurlar. Resûlullah (s) vefat edinceye kadar Dârîler temsilcileri Medine’de kalırlar. Vefatından önce Resûlullah (s) kendilerine yüz yük verilmesini vasiyet etmiştir.⁴²

H. Peygamber para, ehil hayvan, arazi, kıyafet ve gıda ürünleri dışında güzel kokular da hediye etmiştir. Kays b. el-Husayn, Hâlid b. el-Velîd ile beraber Resûlullah (s)’ın yanına gelir. Resûlullah (s) ona bir ferman yazar, on iki ukıyye ile güzel kokular hediye eder ayrıca onu Benî el-Hâris’e emir tayin eder.⁴³

³⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 231.

⁴⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 250.

⁴¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 247; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, c. IV, s. 343-344; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. V, s. 209.

⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 258-259; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VI, s. 277.

⁴³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. VI, s. 60; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, c. IV, s. 398; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. V, s. 250.

Hız. Peygamber'e özellikle Mekke'nin fethinden sonra farklı diyarlardan birçok kimse -gerek bulunduğu kabil adına gerekse ferdi olarak- ziyaretine gelmiştir. Onun yanına gelenler, İslâm hakkında bilgi sahibi olup Müslüman olmak istemiş ve adet olduğu üzere Resûlullah (s)'a gelirken beraberinde birtakım hediyeler getirmişlerdir. Getirilen hediyeler İslâm dinine uygunsa kabul edilmiş, uygun değilse kabul edilmemiştir. Resûlullah (s) değişik bölge ve diyarlardan yanlarına gelenlerle alakadar olmuş ve onları memleketlerine uğurlarken, kendilerine bazı hediyeler takdim etmiştir. Gelenlere hediyeler verilirken aşırılık ve israfa kaçılmadan mukabelede bulunulmuş ve mutedil bir yaklaşım tarzı ortaya konmuştur.

5. Hız. Peygamber'e Sunulan Hediyeler

Hız. Peygamber'e zaman zaman arkadaşlarından, dostlarından, komşularından, farklı hükümdar ve kabile reisleri tarafından değişik hediyeler verilmiştir. Resûlullah (s) gelen hediyeleri, dinen uygunsa kabul etmiş, uygun değilse veya müşrikler tarafından verilmişse kabul etmemiş, ashâbına da kabul etmemelerini tavsiye etmiştir. Hakîm b. Hizâm'ın yaşadığı durum bu hususa güzel bir örnektir. Hakîm b. Hizâm, elli dinara satın almış olduğu bir elbiseyi (hulle) Resûlullah (s)'a hediye etmek ister fakat Hakîm o zaman bir müşriktir. Resûlullah (s) ona hitaben, "Biz bir müşrikten hediye kabul etmeyiz. Ancak madem onu gönderdin, biz de onu bedeli karşılığında alırız. Sen onu kaçta aldın?" O, 'Elli dinar!' deyince, Resûlullah (s) onu satın alır, giyer. Sonra bu elbise ile Cuma için minbere çıkar, daha sonra bu elbiseyi Üsâme b. Zeyd'e giydirir.⁴⁴

Resûlullah (s)'ın Tebûk'ten dönüşü esnasında Dârîler heyeti yanına gelip, Müslüman olurlar. Heyetin içerisinde Hâni b. Habîb de yer alır. Hâni, hediye olarak Resûlullah (s)'a bir içki tulumu, birkaç at ve altın yaldızlı kubbemsi bir çadır verir. Hız. Peygamber, "Allah içkinin içilmesini haram kılmıştır" demesi üzerine, Hâni, "Onu satayım mı?" der. Resûlullah (s) ona cevaben:

---

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. IV, s. 48.

“İçilmesini haram kılan Allah, onun satılmasını da haram kılmıştır.” Bu cevabın ardından Hâni, içkiyi döker. Hz. Peygamber, atları ve altın işlemeli abayı kabul eder.⁴⁵ Hz. Peygamber hediye olarak gelenleri dinen uygunsa kabul etmiş, dine aykırı ise onu reddetmiş ve hediyeleşme konusundaki gösterilmesi gereken hassasiyet ortaya koymuştur.

a. Yiyecek ve İçecek Olarak Sunulan Hediyeler

Resûlullah (s)’a birçok kişi, değişik zamanlarda yiyecek veya içecek olarak adlandırabileceğimiz şeyleri hediye olarak vermişlerdir. Bunlar genelde o dönemin önemli gıdaları olan hurma, et, yağ, peynir, yemek ve süttür. Resûlullah (s), içinde olduğu hayat şekli mütevazi bir hal arzettiğinden çevresindeki kimseler ona ve ailesine yiyecek olarak pek çok şeyi hediye etmişlerdir. Onun ve aile fertlerinin yaşamış olduğu durumu göstermesi açısından Ebû Hureyre, “Bazen aylar geçerdi, Resûlullah (s)’ın ailesinin evinde, ekmek veya yemek pişirmek için ateş yanmazdı. Yanındakiler, “peki Resûlullah (s)’ın ailesi ne ile yaşıyordu deyince, Ebû Hureyre, “İki siyah (gıda) ile yani hurma ve su ile yaşıyorlardı” dedi. Ardından devam ederek, “Resûlullah (s)’ın Ensâr’dan bir komşusu vardı, Allah onları hayır ile mükâfatlandırsın; onların hayvanları vardı. Resûlullah (s)’ın ailesine süt ve benzeri hediyeler gönderirlerdi”⁴⁶ şeklinde beyanda bulunmuştur. Hz. Peygamber’in evinde günlerce sıcak yemeğin olmaması doğal olarak komşuları ve yakınları, onun ve ailesinin ihtiyaçlarını gidermek için gıda maddesi olarak adlandırabileceğimiz şeyleri Resûlullah (s)’a hediye olarak ikram etmişlerdir.

Hz. Peygamber Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde yaklaşık yedi ay kadar Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin evinde ikamet etmiştir.⁴⁷ Bu süre içerisinde komşuları tarafından Resûlullah (s)’a farklı yemekler getirilmiştir. Zeyd b. Sâbit’ten gelen bir rivayette, “Ebû Eyyüb’un evinde Resûlullah (s)’a ilk gelen hediye, benim götürdüğüm hediye olmuştur. İçinde ekmek, yağ ve süt bulunan bir tirit çanağı idi. ‘Bu

⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 258-259; İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihabüddîn Ahmet b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi’s-Sahâbe*, Beyrut, 1992, c. VI, s. 277.

⁴⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 307.

⁴⁷ İbn Hîşâm, *es-Sîre*, c. II, s. 141.

çanağı annem gönderdi' deyince, Resûlullah (s), 'Allah seni mübarek kılsın' dedi, ashâbını çağırdı ve birlikte yemek yediler. Ben henüz kapıdan ayrılmamıştım ki, Sa'd b. Ubâde'nin, içinde kemik suyu tirdi bulunan çanağı geldi. Hiçbir gece yoktu ki, Resûlullah (s)'ın kapısında yemek taşıyan üç-dört kişi olmasın. Resûlullah (s), Ebû Eyyüb'un evinden taşınıncaya kadar komşuları bunu sıra ile yapıyorlardı.⁴⁸

Hiz. Peygamber'e süt ikram edildiğinde alıp içmiş ve yakınındakilere ikramda bulunmuştur. Bu duruma Ümmü Sünbüle adlı hanım sahabinin yaşadıkları güzel bir örnektir. Hiz. Âişe'den gelen bir rivayette, "Medine'ye geldiğimizde Resûlullah (s) bizleri bedevîlerden hediye almamamız hususunda uyarılmıştı. Ümmü Sünbüle el-Eslemiyeye bir miktar süt getirip yanımıza geldi. Biz sütü kabul etmede tereddüt ettik. Biz bu halde iken Resûlullah (s), Ebubekir'le birlikte geldi. "Bu kimdir?" diye sordu. Ben, "Ya Resûlullah! Bu Ümmü Sünbüle'dir. Bize süt hediye etti. Sen de bizi herhangi bir bedevîden bir şey alma hususunda uyarmıştın" dedim. Resûlullah (s):

"Onu alın. Çünkü Eslemliler bedevî değildir. Onlar bizim köylülerimiz, biz ise onların şehirliyeriyiz. Onları çağırdığımızda gelirler, onlardan yardım istediğimizde de yardım ederler. Sütü bardağa dök, ey Ümmü Sünbüle!" buyurdu. O da sütü döktü. Hiz. Peygamber ona sütü "Ebubekir'e ver" dedi. Ebubekir ikram edilen sütü içti. Sonra yine "dök!" dedi. Ümmü Sünbüle döktü, Resûlullah (s) sütten içti. Ardından yine "dök!" dedi. O da döktü. Hiz. Peygamber onu alıp eşi Âişe'ye verdi, o da içti" buyrulmuştur.⁴⁹

Hiz. Peygamber, hediye edilen yiyecekleri her zaman kabul etmemiş, bazen onu yemeyi hoş görmemiştir. Resûlullah (s), kendisine hediye edilen bazı yiyecek ve içeceklerden hoşlanmazdı. Asr-ı sadette özellikle o devrin kültürü içerisinde olan bazı yiyecekler -örneğin keler - Resûlullah (s) tarafından yenmesi hoş karşılanmamıştır. İbn Abbas'tan gelen rivayette: Ben, Hâlid b. el-Velîd, Resûlullah (s)

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 183.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VII, s. 228; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. VII, s. 336; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VIII, s. 245.

ile birlikte Meymûne bt. el-Hâris'in evine gittik. Meymûne, "Ümmü Akîk'in bize hediye ettiği şeyden size yedireyim mi?" dedi. Resûlullah (s), "Olur" deyince, pişirilmiş iki keler getirildi. Resûlullah (s) (önüne) tükürdü. Hâlid b. el-Velfid, "Sanki hoşlanmıyor gibisin ya Resûlullah!" Resûlullah (s), "Doğru" dedi. Meymûne, "Bize hediye edilen bir süttten size içireyim mi?" deyince Resûlullah (s), "Olur" dedi. Ardından Resûlullah (s)'a içinde süt bulunan bir kap getirildi ve onu içti.⁵⁰

Hiz. Peygamber'e keler hediye eden bir başka sahabî ise Ümmü Hufeyd el-Hilâliyye'dir.⁵¹ Fakat muhtemelen Hiz. Peygamber, bu hanım sahabînin hediyesini de keler yemeyi uygun görmediği için kabul etmemiştir.

Resûlullah (s)'a bazen kızartılmış et hediye edilmiştir. Hind bt. Utbe Müslüman olduğu zaman, câriyesiyle Resûlullah (s)'a, taş fırında kızartılmış iki kuzu ve bir deriden oluşan hediye gönderir. Cârîye Resûlullah (s)'ın çadırına gider. O esnada Resûlullah (s), zevcesi Ümmü Seleme, Meymûne ve Benî Abdülmutta-lib'ten bazı kadınlarla beraber oturmaktadır. Cârîye:

"Benin hanımım sana bu hediyeyi gönderdi. Senden özür dileyerek, 'Yavrulayan koyunlarımız bu yıl azdı/diyor.'" der. Bunun üzerine Resûlullah (s), "Allah koyunlarınıza bereketini koysun ve doğurganlıklarını arttırsın" der. Cârîye, Hind'e döner ve Resûlullah (s)'ın yaptığı duayı haber verir. Hind buna sevinir. Cârîye devamla şöyle söyler:

Daha önce veya yakın zamanda hiç görmediğimiz bir tarzda yavrulayan koyunlarımızın çokluğunu gördük. Hind, "Bu, Resûlullah (s)'ın duası ve bereketidir. Bizi İslâm'a hidayet eden Allah'a hamd olsun" der.

Hiz. Peygamber'e yiyecek olarak yağ dolu tulum peyniri ve keş peyniri de hediye edilmiştir. Benî Sa'd b. Bekr'in kadınlarından birisi yağ dolu bir tulum ve keş peyniriyle dolu bir deri ile Resûlullah (s)'ın yanına gelir. Girer girmez nesebini söyler. Resûlullah (s) onu tanır ve onu İslâm'a davet eder. Kadın hemen Müslüman

---

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 303.

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VIII, s. 228.

olur ve Resûlullah (s)'ı tasdik eder. Daha sonra Resûlullah (s) hediyesinin kabul edilmesini emreder.⁵²

Hiz. Peygamber'e bazen o dönemde az bulunan bazı yiyecekler hediye edilmiştir. Üseyd b. Ebû Üseyd'den gelen bir rivayete göre, Resûlullah (s)'a üç şey hediye edildi. Ekmek, ıtır (Mercan köşk bitkisi) ve acur... Resûlullah (s) ıtır ile acurdan yemeye başladı ve hoşuna gitti. Sonra eşi, Ümmü Seleme'ye de verilmesini emretti. Bu hediye Resûlullah (s)'ın hoşuna gitti ve hediye sahibine göstererek bunların nadir bulunan şeyler olduklarını söyledi.⁵³

Hiz. Peygamber, zaman zaman sahabîleri ziyaret ettiğinde de kendisine yemek hediye edilmiştir. Enes b. Mâlik, Resûlullah (s), annesi Ümmü Süleym'i ziyaret ettiğinde, ona eliyle yaptığı bir yemeği hediye ettiğini söylemiştir.⁵⁴ Ayrıca farklı sahabîler tarafından Resûlullah (s)'a yiyecek olarak hediye edilenler arasında yağ,⁵⁵ soyulmuş nohuta benzeyen bir hububat⁵⁶ da yer almıştır.

Hiz. Peygamber değişik vesileler ile kendisine süt ve farklı yemekler hediye edildiğinde bunları kabul etmiş, yanında bulunanlara ikramda bulunmuştur. Şayet kendisi yemek için uygun görmüyorsa bunu da ifade etmiş, hediye eden kişiyi rencide etmemiştir.

b. Ehil Hayvanların Hediye Edilmesi

Hiz. Peygamber'e hediye edilenlere arasında deve, koyun at, katır, merkep gibi ehil hayvanlar ile kıyafetler ön plana çıkmaktadır. Resûlullah (s) kendisine hediye edilen ehil hayvanları, durumlarına göre bazen kestirip bazen de canlı olarak ashâbı arasında taksim etmiştir. Ona hediye edilen hayvan süt veriyorsa, sütü ashâbı arasında paylaştırılmıştır. Bu duruma örneklik teşkil etmesi açısından Ümmü Seleme'nin mevlası Sâbit'ten gelen bir rivayet şu şekildedir. "ed-Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî, Bürde denilen bir süt devesini Resûlullah (s)'a hediye etmişti.

⁵² Vâkıdî, *Meğazî*, c. II, s. 868-869.

⁵³ Vâkıdî, *Meğazî*, c. II, s. 577.

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VIII, s. 315-316.

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VIII, s. 122.

⁵⁶ Vâkıdî, *Meğazî*, c. III, s. 1096.

Ben bunun kadar güzel bir deve görmedim. Bol sütlü ve iki devenin sütü kadar süt verirdi. Akşamları bizim evlerimize gelir, Hind ve Esmâ -Resûlullah (s)’ın iki kölesi- ona çobanlık ederlerdi. Bazen onu Uhud’ta, bazen de el-Cemmâ’da otlatırlardı. Sonra onu evlerimize getirir, (kölenin) elbisesi de, ağaçlardan düşen ya da soypayla düşürülen (yapraklarla) dolu olurdu. Sonra akşamdan sabaha kadar yemini yerd. Çoğu zaman Resûlullah (s)’ın misafirleri için sağılırdı. Akşamları kana kana süt içerlerdi. Daha sonra arta kalan bize dağıtılırdı. Onun sabah ki sütü güzeldi.”⁵⁷

Iyâd b. Himâr et-Temîmî, Resûlullah (s)’a Müslüman olmadan gelir ve ona güzel bir deve hediye eder. Resûlullah (s) ona, “Müslüman oldun mu?” diye sorunca, o “Hayır” der. Resûlullah (s), “Allah müşriklerin hediyesini kabul etmemizi yasakladı” deyince, Iyâd Müslüman olur. Resûlullah (s) da onun hediyesini kabul eder.⁵⁸

Resûlullah (s) Hudeybiye’de konakladığı zaman Huzâ’alî Amr b. Salim ve Büsr b. Süfyân, Resûlullah (s)’a koyun ve develer hediye eder. Gelen hediyelerle ilgili olarak Resûlullah (s), develerin kesilip ashâbı arasında dağıtılmasını, koyunların da canlı olarak ashâbına paylaşılmasını emreder.⁵⁹

Ebû Rühm el-Gıfârî’den gelen bir rivayette, Resûlullah (s) ve ashâbı Ebvâ’da konakladıklarında İmâ b. Rahda bazı develerle birlikte yüz koyunu Resûlullah (s)’a hediye eder ve hediyelerini oğlu Hufâf b. İmâ ile gönderir. Ayrıca süt yüklü iki deve de gönderir. Resûlullah (s) onun hediyesini kabul eder ve koyunların, ashâbı arasında dağıtılmasını emreder. Resûlullah (s), “Allah malımıza bereket versin” diye onlara dua eder.

Hiz. Peygamber’e deve ve koyun dışında başka ehil hayvanlar da hediye olarak sunulmuştur. Resûlullah (s) aynı önceki örneklerde olduğu gibi hediye edilen hayvanları ashâbının istifadesine sunmuştur. Hiz. Peygamber’e bir defasında yaban eşeği hediye edilmiş, o da onu kestirip ashâbı arasında taksim etmiştir. Hiz.

⁵⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 384.

⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. VII, s. 25-26; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. V, s. 48.

⁵⁹ Vâkıdî, *Meğazî*, c. II, s. 591-592.

Aişe'den gelen bir rivayette, Resûlullah (s) hac için yola çıktığında Revhâ'ya gelip konakladığı sırada orada yaralı bir yaban eşiği bulunur. Durum Resûlullah (s)'a haber verilir. Resûlullah (s), "sahibi gelinceye kadar onu bırakın!" der. Aradan fazla zaman geçmeden eşiğin sahibi olan en-Nehdî gelir ve onu Resûlullah (s)'a hediye eder. Resûlullah (s), Ebûbekir'e onun kesilip ashâbının arasında paylaşılması emreder.⁶⁰

Hayber Gazvesi'nden önce Cüzâm kabilesinin Benî Nüfâse kolundan Ferve b. Amr b. en-Nâfire Müslüman olduğuna dair Resûlullah (s)'a haber gönderip ona beyaz bir katır hediye eder.⁶¹

Hz. Peygamber'e koyun, deve, yaban eşiği, katır dışında at da hediye edilmiştir. Ubeyd, Mürâvih adında cins bir atı Resûlullah (s)'a hediye eder ve "Ey Allah'ın Resûlü! Bu atı yarıştı!" der. Resûlullah (s) Tebûk'te atları yarıştıtır; Mürâvih birinci olur. Resûlullah (s) onu Ubeyd'den alır.⁶² Tebûk Gazvesi sonrası, Kudâ'a'dan bir adam Resûlullah (s)'a bir at hediye eder.⁶³ Yine Mirdâs b. Müveylik de, Hz. Peygamber'e bir heyetle beraber gelmiş ve ona bir at hediye etmiştir.⁶⁴

Kayser'in Amman valiliği görevinde bulunan Ferve b. Amr el-Cüzâmî, Müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e bildirerek, Mes'ûd b. Sa'd adında bir elçiği görevlendirmiş ve onu bazı hediyelerle Allah Resûlü'ne göndermiştir. Gönderilen hediyeler, "Fıdda" adında bir katır⁶⁵, "Ya'fûr" adındaki merkebi, "ez-Zarb" adında bir at, yumuşak (keten) bazı elbiseler, altın karışımı ipekten yapılmış bir aba idi. Resûlullah (s) Ferve'nin mektubunu ve hediyelerini kabul ederek, kendisi de onun mektubuna cevap yazmış ve elçi olarak da Mes'ûd'u on iki ûkayye altın hediye ile ona göndermiştir.⁶⁶

---

⁶⁰ Vâkıdî, *Meğazî*, c. III, s. 1092-1093.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 266; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. IV, s. 340.

⁶² Vâkıdî, *Meğazî*, c. III, s. 1033.

⁶³ Vâkıdî, *Meğazî*, c. III, s. 1019.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. V, s. 137; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VI, s. 80.

⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. IV, s. 237-238.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VII, s. 303.

Hız. Peygamber'e değişik zamanlarda deve, koyun, at, yaban eşeği, katır gibi ehil hayvanlar hediye edilmiştir. Resûlullah (s), gelen hediyeleri çoğunlukta ashâbı arasında paylaştırarak, onların da istifadesine sunmuştur.

c. Kıyafetlerin Hediye Edilmesi

Hız. Peygamber'e hediye olarak ön plana çıkanlardan eşyalardan biri de kıyafetlerdir. O dönem de farklı kumaş türlerinden değişik elbiseler Resûlullah (s)'a hediye olarak sunulmuştur.

Hız. Peygamber kendisine hediye edilen kıyafetleri bazen kullanmış bazen çevresine bulunan kişilere hediye etmiş bazen de sahip olduğu özelliklerden dolayı kullanmayı uygun bulmamıştır. Resûlullah (s) hediye olarak gelen kıyafetleri kullanma hususunda titiz davranmıştır. Onun nübüvvetinden önce yaşamış olduğu bölgede putperest bir toplumun varlığı düşünöldüğünde bazı kıyafetlerde o kültür ve ananeyi yansıtan sembol ve işaretler yer almış, Hız. Peygamber, o sembol ve işaretler giderildikten sonra hediye gelen kıyafetleri kabul etmiştir. Resûlullah (s)'a alemlı (işaretili) bir sarık hediye edilir; Hız. Peygamber, önce alemini kesip, sonra o elbiseyi giyer.⁶⁷

Ebû Cehm b. Huzeyfe, Resûlullah (s) üzerinde şekiller (resimler) bulunan ve şam işi bir elbise (hamîsa) hediye eder. Resûlullah (s) o elbise ile namaza durur. Namazı bitirince, "Bu elbiseyi Ebû Cehm'e geri götürün. Namazda onun şekillerine baktım. Az daha beni alıkoyuyordu" der.⁶⁸

Hız. Peygamber zaman zaman hediye olarak gelen kıyafetlerin taşımış olduğu özellikleri sebebi ile onları kullanmayı uygun bulmamıştır. Hız. Peygamber'e hediye edilen ipek elbise ile alakalı olarak şu şekilde bir rivayet yer alır. el-Berâ, "Resûlullah (s)'a bir ipek elbise hediye edildiğinde biz ona dokunarak yumuşaklığına hayret ettik. Bunun üzerine Resûlullah (s), "Bunu beğendiniz mi?" diye sordu.

---

⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 353.

⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 354.

Biz de, “Evet!” dedik. Resûlullah (s), “Sa’d’ın Cennetteki mendilleri, bundan daha güzeldir ve yumuşaktır” der⁶⁹ ve onu kabul etmez.

d. Köle ve Câriyelerin Hediye Edilmesi

H. Peygamber’in yaşadığı dönemin şartları düşünüldüğünde, köle ve câriyelerin alınıp satılması ve karşılıklı olarak hediye verilmesi olağandı. Bu nedenle köle ve câriyeler karşılıklı hediyeleşmede de kullanılmaktaydılar. Resûlullah (s) nübüvvet öncesi dönemde eşi Hz. Hatice tarafından hediye edilen Zeyd b. Hârise’nin durumu bu hususa örnektir. Hz. Peygamber kendisine hediye edilen Zeyd’i azât etmiş, onun köle olarak kalmasına müsaade etmemiştir.⁷⁰

Bazen gazve ve seriyyeler neticesinde ele geçen köle ve câriyeler hediye edilir bazen de efendileri tarafından iyi niyet nişanesi olarak karşı tarafa verilir. H. 6. yılı Ramazan ayında Zeyd b. Hârise komutasında Ümmü Kırfe’ye seriyye düzenlenir. Bu seriyye neticesinde Ümmü Kırfe, kızı Cârîye bt. Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr’i esir alır. Cârîye bt. Mâlik’i Mesleme b. el-Ekva alır. Ardından onu getirip Hz. Peygamber’e hediye eder. Resûlullah (s) kendine hediye edileni Hazn b. Ebû Vehb’e hediye eder.⁷¹

Resûlullah (s), h.6. yılı Zilkâde ayında Hâtıb b. Ebû Belte’a’yı, İslâm’a davet eden bir mektupla İskenderiye hâkimi el-Mukavkıs’a gönderir. Mukavkıs, Hz. Peygamber’e cevabî bir mektup yazar ve beraberinde bazı hediyelerle birlikte Mâriye el-Kıbtîyye ve kız kardeşi Sîrîn’i hediye olarak Resûlullah (s)’a gönderir. Resûlullah (s), Mâriye el-Kıbtîyye’yi mülk-i yeminle (cariye statüsünde) nikâhlar, kız kardeşi Sîrîn’i de şair Hassân b. Sâbit’e hediye eder.⁷²

H. Peygamber’e köle hediye eden bir başka zât ise Rifâe b. Zeyd el-Cüzâmi dir. Hayber Gazvesi’nden önce Hudeybiye musalahasında Rifâe b. Zeyd

⁶⁹ İbn Sad, *et-Tabakât*, c. III, s. 332.

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 264; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. I, s. 386; Belâzürî, *Ensâb*, c. II, s. 107-108; Taberî, *Târih*, c. III, s. 169.

⁷¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. II, s. 69.

⁷² İbn İshâk, *Sîret*, s. 251; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 76; Taberî, *Târih*, c. III, s. 169.

el-Cüzâmi, ed-Dubeybî, Resûlullah (s)'a gelir. Ona bir hizmetçi köle hediye eder ve Müslüman olur.⁷³

Hiz. Peygamber'e hediye edilen köle ve câriyeler dışında ayrıca gazve ve seriyelerde ganimet olarak ele geçen köle ve câriyeler de olmuştur. O, savaş ganimeti olarak ele geçirilen bu kimseleri çevresindeki kişilere hediye etmiştir. Resûlullah (s), Ebû Katâde'yi onbeş kişiyle Gatafân'a gönderir. Ebû Katâde'nin komutasındaki birlik görevini yerine getirerek birçok ganimetle geri döner. Ele geçen ganimetler toplanıp dağıtılır. Dağıtılan ganimetler neticesinde Ebû Katâde'ye güzel bir cariye düşer. Resûlullah (s) câriyeyi kendisine bağışlamasını ister. Resûlullah (s), o câriyeyi Mahmiye b. Cez'e hediye eder.⁷⁴

Hiz. Peygamber, kendisine hediye edilen veya gazve ve seriyye neticesinde ele geçen köle ve câriyeleri bazen kendisi almış bazen de ashâbına hediye etmiştir.

e. Kılıç Hediye Edilmesi

Hiz. Peygamber'e o dönemin önemli harb aletlerinden biri olarak kullanılan kılıç hediye edilmiştir. Resûlullah (s), Sa'd b. Ubâde'nin kendisine hediye ettiği el-Adb adlı kılıçla Bedir Gazvesi'ne katılmıştır.⁷⁵ Resûlullah (s) kendisine hediye edilen kılıcı kabul ederek onunla muharebelere katılmıştır.

Sonuç

Hediyeleşmek, insanlar arasında var olan birtakım menfi davranışları ortadan kaldırarak, karşılıklı dostluk, samimiyet ve güzel duyguların oluşmasına sağlayarak, paylaşma duygusunun gelişmesine katkıda bulunur. Resûlullah (s) fert ve cemiyet hayatında hediyeleşme ile güzel duyguların oluşmasını ve devam etmesini sağlamıştır. O, hediyeleşme esnasında İslâmî kurallara riayet ederek, çıkar ve menfaat yerine karşılıklı samimi duygu ve düşüncelerin oluşmasını, sürdürülmesini sağlamıştır.

⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. IV, s. 243; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 266; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. IV, s. 340.

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 100-101.

⁷⁵ Vâkıdî, *Meğazî*, c. I, s. 103.

Hız. Peygamber, başta kişinin kendi yakınları olmak üzere çevresinde bulunan kimselerle hediyeleşmek suretiyle, samimiyet ve muhabbetin devamlı olmasına dikkat etmiştir. O kendisine gelen hediyeleri dinen bir sakınca yoksa kabul etmiş varsa muhatabını uygun bir dille uyararak gerekçesini karşı tarafa bildirmiştir.

Hız. Peygamber, kendisine gelen hediyeleri çoğu zaman çevresinde bulunan kimselerle paylaşarak, hediye hediye olarak vermiştir. Hız. Peygamber, yönetici ve kabile temsilcileri ile hediyeleşmeye özen göstermiş; onların hediyelerine mukabelede bulunmuştur.

Hediyeleşmede kullanılan ürünlerde aşırıya kaçılmadan, muhataplarına uygun olan ya da dönemi şartları içerisinde cari olanlar tercih edilerek, mutedil bir yaklaşım tarzı ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Bardakoğlu, Ali, "Hediye", *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 151.
- el-Belâzürî, Ebül'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbar, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahihü'l-Buhârî*, fihrist: Bedreddin Çetiner, 2. bs., İstanbul, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*, fihrist: Bedreddin Çetiner, 2. bs., Tunus, 1992.
- İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali, *Hadaikü'l-envar ve meta-liü'l-esrar fi Sîreti'n-nebiyyi'l-mustafini'l-ahyar*, thk: Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, Mekke, 1993.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasan İzzuddin Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk: Muhammed İbrâhim Benna, Muhammed Ahmed Aşur, Kahire, 1970.
- İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk: Ebi'l-Fida Abdullah el-Kadî, Beyrut, 1987.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter, Beyrut, ty.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmet b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Sekkâ v. dğr., Kahire, 1936.

- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîret-i İbn İshâk*, thk: Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, ty.
- Ömer Rızâ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ fi âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, 2. bs., Beyrut, 1959.
- Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Malekî, *er-Ravdü'l ünüf fi Şerhi'Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişam*, thk: Mecdî b. Mansur b. Seyyid el-Şûrâ, Kahire, 1997.
- Taberî, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülük*, thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. bs., Mekke, 1968.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü't-Tirmizî*, fihrist: Bedreddin Çetiner, 2. bs., Tunus, 1992.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğâzî*, thk: Marsden Jones, Beyrut, 1984.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN AHLÂK ÖĞRETİSİNDE MUTLULUK¹

Muzaffer AYVAZ *

Öz:

Mevlânâ Celâleddîn Rumî'nin ahlak öğretilerinde mutluluk konusunun ele alındığı bu çalışmada Mevlânâ'nın mutluluk kavramına yüklediği anlamların incelenmesi ve etik değerinin gösterilmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle bu çalışmada daha çok literatür taraması ve temel kaynakların incelenmesine dayalı bir yöntem kullanılmıştır. Araştırma sonunda Hz. Mevlânâ'nın geçici bedensel hazlardan ziyade kalıcı ruhî hazlara dayalı dinî-tasavvufî yönü ağır basan bir “*manevî mutluluk*” anlayışı geliştirdiği görülmüştür. Onun, mutluluğu daha çok insanın Allah ile kurduğu psikolojik bir birlik bilinci içerisinde aradığı ve “*gönül huzuru*” veya “*sükûn hâl*” ile ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Ahlak, İnsan, Allah, Mutluluk.

Happiness in the Moral Teaching of Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

Abstract:

In this study that dealt with the issue of happiness in the moral teachings of Mevlânâ Celâleddîn Rûmî aimed to examine the meanings of Mevlânâ's concept of happiness to show its ethical value. Furthermore, in this study a method based on literature review was used and review of main sources about Mevlânâ to reflect the issue of happiness. At the

---

¹ Bu makale, büyük ölçüde doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Muzaffer Ayvaz, *Mevlânâ Celâleddîn Rumî'nin Ahlâk Öğretisi*, Danışman: İbrahim Emiroğlu, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017, ss. 110-142.

* Dr., MEB Akçaabat Yıldızlı Anadolu Lisesi, mayvaz90@hotmail.com

end, it is seen that spiritual joy is based on religious mysticism which is called by Mevlânâ as “spiritual happiness” rather than physical pleasures. The understanding of Mevlânâ’s happiness is the result of a psychological unity that many people have established with Allah and that he or she has sought in the form of “peace and serenity.”

Keywords: Mevlana, Moral, Human, God, Happiness.

Giriş

Bilindiği gibi ahlâk felsefesinde insan davranışlarının nihaî hedefini mutluluk olarak gören öğretiler, genel olarak mutlulukçu/eudaimonist etik türüne dahil edilirler. Bu etik türünde “iyi”, “herkesin arzuladığı şey” veya herkes tarafından amaçlanan en son amaç “mutluluk” ise, kendi kendine yeterli olan ve sadece kendisi için istenen “en yüksek iyi” veya “nihaî iyi”dir. Zira mutluluk, elde edilmesiyle başka hiçbir şeye yönelmeye gerek kalmayan iyi işlerin en yetkini ve en çok tercih edilenidir.² O, bu yönüyle iyiden farklıdır. Fakat “en yüksek iyi”; “en son gaye” veya “nihaî iyi” olması itibariyle bazen “en yüksek değer”, “en temel değer” veya “nihaî değer” olarak da görülür.³ Herkese göre değişen bir iyilik olan mutluluk kavramının belli bir özü yoktur ve mahiyeti itibariyle her zaman tartışmaya açık bir kavramdır. Bu yönüyle kişiye göre değişen, izafî bir iyilik olarak tanımlanan mutluluğu herkes kendi beklentisi ve durumuna göre tanımlar. Dolayısıyla mutluluk kavramı, sağlık, zenginlik, makam-mevki, haz, erdem ve bilgi gibi farklı içerik ve

² Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Bilgesu Yay., Ankara 2012, I, 1094a-1097b, s. 9-17; Ebû Nasr Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme (Tenbîh ‘Alâ Sebîli’s-Sa’âde)*, (Çev. Hanifi Özcan), İzmir 1993, s. 26-27; İbn Miskeveyh, *Tehzîbu’l-Ahlâk (Ahlâk Eğitimi)*, (Çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç), Büyüyenay Yay. 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 93; Mehmet Türkeri, *Elmalılı’nın Ahlâk Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2. Baskı, İzmir 2006., s. 82, İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 115; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., 3. Basım, İstanbul 1999, s. 321, 322; Anar Gafarov, *Nasîrüddîn Tûsî’nin Ahlak Felsefesi*, İSAM Yay., İstanbul 20011, s. 181.

³ Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi-*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2004, s. 42; Ahmet Cevizci, *Etîğe Giriş*, Paradigma Yay., 2. Basım, İstanbul 2008, s. 37; Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Râzî’nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yay., İstanbul 2004, s. 113.

anlamlar kazanabilmektedir.⁴ Bu nedenle Mevlânâ'nın mutluluk kavramına yüklediği anlamı daha iyi kavrayabilmek için etik tarihine kısa bir göz atmak ve ahlak filozoflarının mutluluk kavramına yüklediği anlamları kısaca görmek gerekir.

a) Etik Literatürde Mutluluk

Etik tarihine bakarsak Sokrates'in mutluluğu, “en yüksek iyi” olarak görüp bilgidен hareketle tanımlamaya çalıştığına şahit oluruz. Zira o, bilgisel doğruluğu, ahlâksal doğruluk için bir ön şart kabul etmekte ve epistemolojiden hareketle ahlâka ulaşmaya çalışmaktadır. Başka bir ifadeyle o, ahlâkî iyiyi, doğru bilgiyle özdeş kabul ederek ahlâkî büyük ölçüde epistemolojiye indirgemektedir. Mutluluğu amaç edinmesi bakımından teleolojik etik türünün ilk örnekleri arasında kabul edilebilecek bu ahlâk öğretisinde doğal yaşamda olduğu gibi ahlâkî yaşamda da herkes için genel geçer mutlak değer ve özlerin bulunduğu fikri temel bir ilke olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle mutluluk, doğru bilgiye dayalı objektif değerlerin varlığına indirgenir veya kişinin kendi kendisiyle uyumlu olması şartına bağlanır.⁵

Platon ise ahlâkî yaşamın asıl amacını, “en yüksek iyi” ile özdeş olan “mutluluk ideası”na ulaşmakta bulur. O, mutluluğu insanın en yüksek iyiye ahlâksal yoldan ulaşması olarak görürken aslında bu en yüksek iyiyi “İyi İdeası” olarak Tanrı ile özdeşleştirir ve böylece ahlâk öğretisinde, ontolojik ve teolojik bir temellendirmeye gider. Bu öğretilerde insanın ahlâkî açıdan en yüksek iyiye yaklaşması iyilik ve mutluluk getirirken, bu ideal varlıktan uzaklaşması ise kötülük ve mutsuzluk getirir. Mutluluk, fazilete; fazilet, bilgiye; bilgi ise idealara dayanır. İdeaların bilgisine ulaşmış kişi aynı zamanda faziletlerin kendisine de ulaşmış ve mutlu olmuş kişi demektir. Bu nedenle insanın idealara yönelmesi ve ahlâkî yaşamını ona göre düzenlemesi gerekir. Akılla ulaşılabilen nihaî bilgi ve hakikati ifade eden idealar, hem ahlâkî eylemlerin yöneldiği erekler hem de eylemleri yöneten evrensel

---

⁴ Geniş bilgi için bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I, 1094a-1103a, s. 9-29; Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*, ss. 26-29; İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 93-119.

⁵ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*-, s. 41-43.

ahlâkî ölçütlerdir. O halde mutluluk ideasına ulaşmak için, insanın bedensel ve zihinsel etkinliklerinin bir denge ve uyum içerisinde olması gerekir. Mutluluk, hem beden ve ruhun kendi içerisinde hem de birbiri ile olan karşılıklı ilişkilerinde sağlık, denge ve uyumu gözetmeye bağlıdır. Zaten ahlâkın asıl amacı da bu dengeyi koruyarak insanı mutluluğa ulaştırmaktır.⁶ İdeal mutluluk ancak bütün topluma mutluluk getirmek için kurulan bir devlette sağlanabilir. Bu devlette herkesin kendine uygun görevi yerine getirmesi hem bireysel hem de toplumsal mutluluğun teminatıdır. Bu yönüyle mutluluk adaletle yakından alakalıdır. Zira adalet; hem devlet hem de onu oluşturan bireylerin akıl, gazap ve şehvet güçlerini itidalli kullanarak ulaşabildikleri bilgelik, ölçü/ıffet ve yiğitlik erdemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve kalıcı mutluluğu getiren nihaî erdemdir.⁷

Aristoteles ise mutluluğu, bütün davranışlarda başkası için değil, sadece kendisi için tercih edilen, kendi kendine yeterli olan ve hiçbir eksiği bulunmayan “*nihaî amaç*” olarak görür.⁸ Ona göre mutluluk, en iyi, en güzel, en hoş Tanrısal bir şey ve siyasetin temel amacıdır. O, talihe bağlı bir şey değildir. Aksine akla dayalı bir çaba ve eğitimle elde edilebilecek erdemlerin bir ödülüdür. Bu yönüyle o, “*ruhun erdeme uygun etkinliği*”⁹ veya “*ruhun akıllı parçasının erdeme uygun faaliyeti*” olarak tanımlanabilir.¹⁰ Mutluluğa ulaştıran en önemli yeti akıl olduğuna göre, en mükemmel mutluluğa da sadece aklını en iyi kullanan ve kendini tamamen düşünce hayatına veren filozoflar ulaşabilir. Aslında mutluluğun temel ölçüsü akıldır. Zira mutluluk, davranışların makul oluşuna göre artmaktadır. O halde “*mutluluk*”u, “*ruhun akla, fazilete uygun davranışı*” olarak tanımlamak da mümkündür.¹¹

⁶ Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 155; Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*-, s. 43-47.

⁷ Platon (Eflatun), *Devlet*, (Çev. Selahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz), 5. Bsk., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1999, IV. Kitap, 419a-445e, s. 99-123.

⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I, 1097b, s. 16-17.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I, 1098b-1099b, s. 20-22.

¹⁰ Cevizci, *Etîğe Giriş*, s. 70.

¹¹ Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yay., İstanbul 1983, s. 240-242.

Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan Stoa felsefesi ise, mutluluğun dışarıdan değil, aksine insanın kendi içinden geldiğini savunur. Mutluluğun dış tesirler ve kaderle değil, aksine bütün bunlar karşısında insanın takındığı tavırla alakalı olduğuna inanır. Stoa ahlâkı, idealist bir ahlâk olarak kişiyi hem kendine hem de topluma karşı dürüst olmaya zorlar. Bu fikirleriyle Stoalılar tıpkı Kynikler gibi, fazilet ve mutluluğu insanın iç huzur ve özgürlüğünde bulurlar. Faziletlerin akla uygun bir hayatla gerçekleşeceğini düşünen ve ahlâkî gelişimi insanın hem kendisiyle hem de tabiatla uyum kurma süreci olarak gören Stoalılara göre âleme uyum, baş eğmekle, kendine uyumsa akıl ilkelerine bağlanmakla gerçekleşir. Her ikisini gerçekleştirense mutlu ve bilge bir insan olur. Zira bilge, özgürleşmiş ve iç huzuru yakalamış kimsedir. O, bilgiyi özümsemiş, hayatına aktarmış, her zaman için aklın ve faziletin gereklerine göre hareket etmiştir. Zaten mutluluğa giden yol da, insanın kendi ruhunda hazır ve insanı esir alan arzuları terkten ibarettir. İnsan, arzularını tatmin etmekle değil asıl onlardan özgürleşmekle mutlu olur. Gerçek mutluluk, istemek, tüketmek, elde etmek ve hazla değil, sabretmek, arzuları dizginlemek ve onlardan özgürleşmekle elde edilir.¹²

Plotinus (270) ise, “iyi”yi, “Bir”, “İyi” veya “Salt/Bizatıhi İyilik” olarak gördüğü/isimlendirdiği “Tanrı’dan gelen her şey” olarak tanımlarken “mutluluk”u, “evrensel ruhun, hayatın ve bütün iyiliklerin kaynağı olan bu ‘Bir’e bağlanmakla elde edilen ruhî bir hal ve iç huzur” olarak görür.¹³

Biraz daha sistematik açıdan ele aldığımızda Sokrates’ten sonra onun fikirlerini takip eden birbirine zıt iki Sokratesci ahlâk ekolü ortaya çıktığını görürüz. Nitekim bunlardan Kirene ekolü, Aristippos’un (M.Ö. 386) şahsında yeme, içme, cinsellik gibi dinamik bedensel hazları “en yüksek iyi” ve “mutluluk” kabul eden niceliksel bir “hazlılık/hedonizm” ile özdeşleşmiştir. Bu ekol daha sonra “ruhun ölümsüzlüğüne inanma”, “ölüm korkusunu yenme”, “acıdan kaçınma” gibi pasif

---

¹² Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 155-156.

¹³ Bkz. Plotinus, *Enneadlar-Seçmeler-*, (Çev. Zeki Özcan), Asa Kitabevi, Bursa 1996, s. 79-98.

ruhî hazları “*en yüksek iyi*” ve “*mutluluk*” kabul eden Epikuros’un (M.Ö. 270) pasif ruhî hazcılığında ve yine “*yararcı/utilitarian*” ahlâk anlayışlarında varlığını sürdürmüştür. Kinik ekolü ise, bunun tam tersine “*mutluluk*”u, dünyadan el etek çekmek, ihtiyaçları aza indirmek ve her şeye kayıtsız kalmak şeklinde anlayarak bir “*kayıtsızlık ahlâkı*” geliştirmiştir. En ünlü temsilcisi olan Sinoplu Diyojen, (M.Ö. 323) Büyük İskender’e (M.Ö. 323) “*Gölge etme başka ihsan istemem*” diyerek aslında “*kayıtsızlık ahlâkını*” en güzel şekilde özetlemiştir. Daha sonra Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 263) tarafından kurulan Stoacılık da “*kendine hakim olma*”, “*azla yetinme*”, “*dış etkilere kayıtsız kalma ahlâkı*”nı benimsemiş ve Kiniklerin bir devamı olmuştur. Evrendeki en yüksek akıl ve iyiyi, Tanrı ile özdeşleştiren Stoacılık, ilahî takdire rıza göstermeyi en büyük erdem kabul ederek kaderci ve çileci bir anlayışı benimsemiştir. Bu anlayış daha sonra Hristiyanlık ve İslâm ahlâkında da varlığını sürdürmüş ve “*çileci anlayışlar*”ı derinden etkilemiştir.¹⁴

Sokrates’in iki büyük öğrencisi Platon (M.Ö. 347) ve Aristoteles (M.Ö. 322) ise, hem Aristippos’un haz ahlâkına hem de Sinoplu Diyojen’in insanı toplumdaki uzaklaştıran kayıtsızlık ahlâkına karşı çıkarak insanı toplum içerisinde mutlu etmeyi amaçlayan “*mutlulukçu/eudaimonist*” bir “*erdem ahlâkı*” geliştirmişlerdir. Platon, mutluluğun “*Ya filozofların kral ya da kralların filozof olduğu ve devlet gücüyle akıl gücünün birleştiği bir yönetim altında ve toplum içinde gerçekleşeceği*” fikrini savunarak ahlâkı büyük ölçüde siyasete indirgemmiştir. Aristoteles ise, insanı “*toplumsal-politik bir canlı/hayvan*” olarak tanımlamış ve ahlâkı, politikanın bir aracı veya dalı olarak görmüştür. Platon, iyiyi, “*İyi ideası*” ile özdeşleştirdiği bir Tanrı’dan hareketle tanımlarken Aristoteles, gözlemediği reel gerçekler ve isteklerden hareketle tanımlamıştır. Nitekim Platon’da “*iyi*”, “*dünyadan uzaklaşıp Tanrısal âleme yönelmekle elde edilen bir yetkinlik*” iken, Aristoteles’te “*iyi*”, “*herkesin arzuladığı şey*”dir. Yine Platon’da “*mutluluk*”, “*içsel bir yolculuk*

¹⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 97-101; Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 4. Bsk, Ankara 1999, s. 133-141; Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 6. Bsk, Ankara 2009, s. 59-64; Türkeri, *Elmalı’nın Ahlâk Felsefesi*, s. 13.

ve ruhî bir göçle ‘İyi İdeası’ Tanrı’ya ulaşmak” iken, Aristoteles’de “mutluluk”, “ruhun erdeme uygun etkinliği”dir. Dolayısıyla her iki filozof da mutluluğu hazzı indirgeyen hazzı bir ahlâkı reddeder. Fakat Aristoteles, Platon’dan farklı olarak erdemli davranışlara bir miktar hazzın eşlik ettiği fikrini kabul eder. Ama o da hazzı erdemliliğin özü değil, sadece bir yan ürünü veya ödülü olarak görür.¹⁵

Erdem ahlâkında, Platon’dan gelen “üç güce dayalı dört ana erdem teorisi” ve “rasyonel psikoloji anlayışı” ile Aristoteles’den gelen “orta anlayışı” ve “iyi tanımı”, İslâm ahlâk teorilerinin şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Bu görüşler daha sonra Yeni-Platonculuk kanalıyla eklektik bir sentez olarak İslâm dünyasına geçmiş ve Stoacı-Helenistik unsurların katılımıyla Müslüman filozofların eserlerinde yerini almıştır. Örneğin Plotinus (270) Tanrı’yı “*Salt/Bizatîhi İyilik*” olarak görürken Müslüman filozoflar da benzer şekilde O’nu “*Mutlak Hayr*” olarak görmüştür. Aristoteles, “iyi”yi “*herkesin arzulanması*” olarak tanımlarken Fârâbî de benzer şekilde “*arzulanan şey*” olarak tanımlamıştır. Kısacası Müslüman filozoflar, temelde Kur’ân ve Sünnete dayalı olan İslâm ahlâkını sistemleştirirken Eski Yunan filozoflarından gelen bu ahlâkî terminolojiden ve tanımlardan yararlanmışlardır.¹⁶

Kanaatimizce bu filozoflardan etkilenen ve İslâm inancıyla onların fikirleri arasında bir senteze giden Müslüman filozoflar da mutluluğu amaç edinen teleolojik bir ahlâk öğretisi geliştirmişlerdir. Özellikle Fârâbî, İbn Sînâ gibi Meşşâî filozoflar, en yüksek iyinin “*Yüce Mutluluk*” (*Saâdetü'l-Kusvâ*) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Farabî, mutluluğu, salt iyilik/hayr ile özdeşleştirmiş ve mutluluğa götüren her şeyi, iyi; bu yolu tıkayan her şeyi ise kötü kabul etmiştir. Dolayısıyla o, mutluluğu, sadece düşünme gücüyle hareket eden insanın ulaşabileceği nihaî bir amaç

¹⁵ Platon, *Devlet*, V, 473d; VII, 514a-534d; Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, I, 1094a-1100a; Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 134-137; Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, s. 46.

¹⁶ Platon, *Devlet*, IV, 419a-445a; Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, I, 1094a-1100a; Plotinus, *Enneadlar-Seçmeler*, s. 79-98; Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*, s. 26; Türkeri, *Elmalılı’nın Ahlâk Felsefesi*, s. 14-15; Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 134-137; Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. Bsk, Ankara 1996, s. 137.

olarak görmüştür.¹⁷ Onun öğretisinde “iyi”, “arzulanan/amaçlanan şey”den ibarettir. İnsanın arzuladığı her yetkinlik ve amaç ancak iyi (hayr) olduğu için arzulanır. İyi şeyler arasında en iyi olan, tercih edilen şeyler arasında en çok tercih edilen ve insanın yöneldiği amaçlar arasında en yetkin amaçsa mutluluktur.¹⁸ O halde “mutluluk”, herkesin en çok tercih ettiği ve kendi kendine yeterli olmaya layık olan “en yetkin iyi” veya “en son beşeri yetkinlik”tir. Çünkü kendilerinden dolayı tercih edilenler, başkalarından dolayı tercih edilenlerden daha makbul ve yetkindir. Mutluluğu elde ettikten sonra onun kendisinden başka bir amaca yöneltmeye gerek duymadığımızı göre o, başkasından dolayı değil, bizzat kendinden dolayı tercih edilen nihaî amaçtır. Fakat mutluluğun ortaya çıkması için mutluluğa götüren fiillerin sırf iyi oldukları için tercih edilmesi, gönüllü olarak yapılması ve bunun bir huy haline getirilmesi şarttır.¹⁹ Başka bir deyişle onların ahlâkî eylemler olabilmesi için, bilinçli olarak istenmeleri, özgür bir şekilde yapılmaları ve hayatımızda önemli değişikliklere sebep olacak huylara dönüşmeleri gerekir.²⁰

En büyük İslâm ahlâk filozofu kabul edilen²¹ İbn Miskeveyh ise, “iyi”yi, insanın kendi iradesi ve çabasıyla yaratılış amacı doğrultusunda yaptığı her şey; “kötü”yü ise buna engel olan her şey olarak görür.²² O, “mutluluk”u, her varlığın yaratılış amacına uygun olarak kendisine has fiillerin ondan tam ve kâmil olarak çıkması şartına bağlar. O, hem düşünme hem de düşünmenin konusu olan nesneye göre değişen birçok mutluluk derecesinden bahseder. Ona göre, en üstün düşünme, en yüce varlık hakkındaki düşünmedir. İnsan ancak bu tarz bir düşünmeyle bayağı nesnelere sıyrılıp sonsuz mükâfat ve mutluluğa ulaşabilir. Zaten mutluluk, iradî

¹⁷ Ebû Nasr Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdiu'l-Mevcûdât*, (Çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener ve M. Rami Ayas), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, s. 39.

¹⁸ Fârâbî, *Mutluluk Yohuna Yönelme*, s. 26.

¹⁹ Fârâbî, *Mutluluk Yohuna Yönelme*, s. 27-30.

²⁰ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 124.

²¹ Macid Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri (Ethical Theories In İslâm)*, (Çev. Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan), Litera Yay., İstanbul 2004, s. 153.

²² İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 28.

fiillerde iyiyi veya en üstünü seçme ve ona göre davranmayla ortaya çıkan bir hâldir.²³

Görüldüğü üzere, insan için en yüksek iyinin, en son gayenin veya nihaî hedefin mutluluk olduğu konusunda filozoflar görüş birliği içerisinde. Özellikle İslam ahlak felsefesi geleneğinde mutluluk, belli bir olgunluk veya yetkinlik düzeyini ifade etmekte ve genelde en yüksek iyi veya nihaî amaç ile özdeşleştirilmektedir. Zira Müslüman ahlakçılara göre, insan ne ölçüde yetkinleşirse mutluluğa da o ölçüde yaklaşmış olmaktadır. Bu nedenle en yüce mutluluk, teorik ve pratik yetkinliğin kazanılmasıyla mümkün olur. Burada teorik yetkinlik bilgiyle, pratik yetkinlikse davranışla kazanılır. Bu bağlamda insanın gücü de ikiye ayrılır. Bunlardan birisi bilme, diğeri yapma gücüdür. İnsan ilkiyle bilgi ve marifete yönelirken, ikincisiyle iş ve etkinliğe yönelir. Yetkinlik için bu iki mükemmellik de çok önemlidir. İnsan her ikisinde de yetkinleşince ancak mükemmelleşerek mutluluğu yakalayabilir. Düşünce ve bilgiye dayalı teorik yetkinlik, yapma ve davranma yetkinliğiyle de tamamlanmalıdır ki mükemmellik ve mutluluk ortaya çıksın. Bu ikinci mükemmellik aslında tamamen ahlâkî bir mükemmelliktir. Bu mükemmelliği amaçlayan kimse, güçlerini ve bunlara has fiillerini öyle bir sıraya koymalıdır ki, bu güçler birbiriyle çatışmasın, hep barış/uyum içerisinde olsun. Bütün fiiller seçme gücüne göre düzgün ve tertipli olarak ortaya çıksın ki insan gerçek mutluluğu yakalayabilsin. Burada ilim bir başlangıç, uygulama ise onu bütünleyen şeydir. Bilgi sadece bir araçtır ve fiil haline gelip tamamlandığı zaman mükemmellik adını alır. İnsan ancak teorik ve pratik yetkinliğe ulaştınca gerçek mutluluğu yakalayabilir. O halde, her varlığın mutluluğu, kendisine has olan fiillerin ondan tam ve kâmil olarak ortaya çıkması şartına bağlıdır. Burada en üstün düşünme, en yüce olan varlık hakkındaki düşünmedir. En iyi fiil ise en üstünü seçip ona göre davranma ile elde edilen iradî fiildir. Zaten mutluluk da düşünme ve seçime dayalı davranışlarla elde edilen teorik ve pratik yetkinlik sonucunda ortaya çıkmaktadır. İşte bu yönüyle ahlâk,

---

²³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 30-31.

hem amelî hem de nazarî hikmeti ifade eden bir teorik ve pratik yetkinlik ilmi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴

b) Mevlânâ'da Mutluluk

Bizce Hz. Mevlânâ da insan için nihaî hedefin mutluluk olduğu konusunda filozoflarla aynı fikirdedir. Fakat mutluluğun tanımı ve mutluluğa ulaşma yol ve yöntemleri konusunda onlardan ayrılmaktadır. Nitekim Mevlânâ, özellikle mutluluk konusunda tasavvuf ahlâkî geleneğine bağlı kalarak nihaî iyi kabul ettiği Allah'a vuslatı ve O'nun ahlâkıyla ahlâklanmayı en büyük mutluluk olarak görmekte, O'na ulaştıran her şeyi araçsal iyi kabul etmektedir. O, bu bağlamda nefsin köleliğinden kurtulup ruhî bir yolculuğa çıkmayı, ruhun akıl ve aşk yetileriyle gönlü arındırarak Allah'a ulaşmayı yani “vuslat”ı, “sükûn bulmak”, “huzura ermek”le bir tutmakta, “mutluluk”la özdeşleştirmektedir. İnsanın ancak Allah'la kurduğu bu birlik bilinci içerisinde mutlu olabileceğine inanan Mevlânâ, benliği yok ederek Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmayı ebedî mutluluk ve huzur için şart koşmaktadır. Zira kendi mistik tecrübesini bile bu bağlamda yorumlamakta ve bilinçaltından süzülüp gelen binlerce beyit şiiri âdeta bu mutluluğa şahit göstermektedir.

Hz. Mevlânâ, tasavvuf ahlâkî geleneğine bağlı kalarak “en yüksek iyi” veya “nihaî iyi”yi Allah'la özdeşleştirmekte ve insanın ancak Allah'la kurduğu bu birlik şuuru içerisinde mutlu olabileceğini savunmaktadır. O, birliğe/tevhide ulaşmayı en temel ahlâkî hedef olarak belirlemekte ve Allah'a ulaştıracak her şeyi araçsal iyi veya mutluluğu pekiştiren yardımcı değerler olarak görmektedir. Bu bağlamda o, nefsin esaretinden kurtulup aşkla Allah'a ulaşmayı ve bu birlik şuuru içerisinde huzur bulmayı önermektedir. O, kendi varlığını yok ederek Allah'ın ahlâkıyla ahlâklananların ebedî mutluluğa ve huzura ulaşacağına inanmaktadır. Mevlânâ, bu mutluluğu yakalamak için ruhî hazları rehber edinmeyi öğütlemektedir. Hatta o, Allah'a ulaştıran anlık bedensel hazları ve araçsal iyileri bile övmekte,

---

²⁴ Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*, s. 26, 52; İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 30-31, 57-59; Türkeri, *Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi*, s. 69.

yalnız mutluluğa engel olan bedensel hazları eleştirmektedir. O, kötülüğe meyleden nefsi öldürmeyi, en azından akılla kontrol altına almayı veya daha güvenli bir yol olarak da tutkuya dönüşen aşkla Allah'tan başka her şeyi gönülden temizlemeyi ve birlik şuuru içerisinde ebedî mutluluğu yakalamayı önermektedir. Kısacası o, daha çok ruhî hazlar üzerinde yükselen ruhî bir mutluluk ve sükûn hâlini ahlâk öğretisinin nihaî hedefi yapmaktadır. Tevhit bilincine ulaşmakta bulunduğu bu sükûn ve mutluluk hâlini bazen ilahî aşkın verdiği sarhoşlukla da özdeşleştirmektedir. Nitekim o, “*Aşk söz konusu olduğunda sarhoşun kusuruna bakılmaz*”²⁵ sözüyle aslında aşk sarhoşluğu ile iradesini Allah'ın iradesinde yok eden âşık için daha esnek etik kriterler benimsemiş gözükmektedir. O, belli bir yetkinlik düzeyine ulaşan ve gönlünde din zevki yerleşen âşıklar için artık dünya lezzetlerinden geçip ebedî mutluluk peşinde koşmayı asıl kriter kabul etmekte ve “*Gönlünde din zevki beliren kişiye dünyaya balı lezzetli gelir mi hiç?*”²⁶ diye sorarak ruhî zevkleri ön plana çıkarmaktadır.

Hız. Mevlânâ'ya göre din kazancı, aşktır, gönül cezbesidir, Hak nuruna kabiliyettir.²⁷ Tasavvuf, esasında bir temizlenme, arınma yoludur. Bu yolculuk, sonlu varlığın daha yaşarken sonsuzluğa atlayışı, fenâdan bekâyaya sıçrayışıdır. İnsanı Allah'a yaklaştıran veya Allah'la birleştiren bu vuslat yolculuğu, üç safhadan, merhalleden oluşur. Birincisi, “*riyâzet*” ve “*ferâgat/terk*” safhası; ikincisi, “*vecd*” ve “*istiğrak*” safhası; üçüncü ve son safha ise “*huzur*” safhasıdır. Birincisi, dünya yükü diye ne varsa hepsini gönülden çıkarmaya, terke dayalı bir teslimiyet ve hazırlık safhasından ibarettir. İkincisi, evlattan ve irşaddan geçme haline dayalı bir şevk, lezzet, vecd ve istiğrak safhasıdır. Bu yönüyle tasavvuf hikmetten ziyade zevktir, ilahî hazdır. Bu vecd, ruhu mutlak âleme yükseltir; O'nunla birleştirir. İstiğrak denilen aşırı vecd hali, âdeta dervişin miracıdır. İşte dervişe “Ene'l-Hak” dedirten de bu yoğun hazdır, şiddetli vecd halidir. Fakat bu süreç vecd ile bitmez. Vecd,

²⁵ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Dîvân-ı Kebîr*, (Çev. Abdülbâki Gölpinarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1. Bsk, İstanbul 2007, I-VII, Cilt: 4, b. 3214.

²⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, Cilt: 5, b. 1593.

²⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî*, (Çev. Veled İzbudak), (Gözden geçiren: Abdülbâki Gölpinarlı), M.E.B. Yay., İstanbul 1991, I-VI, Cilt: 2, b. 2601-2603.

sadece gayeye götüren bir geçitten ibarettir. Vuslatın asıl gayesi, “huzura ulaşmak”tır. Vecd ve istiğrak kemal haline gelince derviş huzur denizine dalar. Onun varlığı, mutlak huzurla dolar. İşte tasavvufun asıl meyvesi de huzurdur. Diğerleri kabuktan ibarettir, sonsuz mutluluğa bir hazırlıktır.²⁸

Hz. Mevlânâ’ya göre, tensel zevklere aldanmayıp olgunlaşma sürecini tamamlayan ve aşkla birlik şuuruna ulaşanlar için âhirette büyük mükâfatlar, ebedî nimetler vardır. Onlar Allah tarafından yüceltilecek ve kendilerine sürekli lezzetler verilecektir. Fakat onlar bu dünyada da ebedî mutluluk ve huzurun belirtilerini hissedecek, tadacaklardır. Ahlâkî gelişimini tamamlayan ve Allah’la birlik şuuruna ulaşanlar sonsuz bir mutluluk ve huzur içinde yaşayacak, hatta ölümsüzleşeceklerdir. Zaten yeryüzünde görülen bütün güzellikler, iyilikler ve nimetlerin asıl kaynağı Allah’tır ve insan bu süreç sonunda bütün bu nimetlere sahip olacaktır.²⁹ Mevlânâ, bu şuur düzeyine ulaşanların elde edeceği ebedî nimetleri şöyle anlatmaktadır:

“Allah, yalvarıp yakaranlara ihsanda bulundu mu onlara ihsan ettiği şeylerle beraber uzun da bir ömür bağışlar. Nimeti de ebedîdir O’nun, nimet ettiğine de ebedîlik verir. Allah lütfetti mi o lütuf, can gibi sana karışır, seninle bir olur. Âdeta sen O olursun, O, sen olur. Sende ekmek ve suya iştah yoksa bu ikisi de olmaksızın sana tertemiz bir rızık verir yine. Semizliğin gittiyse Allah, o gayp âleminde lütfeder, sana zayıflıkta bir gizli semizlik, şişmanlık verir.”³⁰ “Uluların içtikleri o gizli kadehten yeryüzüne bir yudumcuk saçtın. Güzellerin saçlarında, yüzlerinde o bir yudumcuk şarabın nişanesi var. Padişahlar, bu yüzden o topraktan meydana gelen güzelleri yalar dururlar. Gece gündüz yüzlerce gönülle o topraktan meydana gelen güzeli öpüp durman, onda güzelliğin bir zerresi bulunduğundandır. Seni, toprakla karışmış bir yudumcuk güzellik şarabı böyle deli divane ediyor, artık onun safı neler yapmaz?...Bir düşün?... Can, bunlardan ten

²⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan/Mevlâna ve Tasavvuf*, 5. Bsk, Dergah Yay., İstanbul 2008, s. 134-139; Geniş bilgi için bkz. Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 2. Bsk, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 108-112.

²⁹ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim (Benliğin Dönüşümü ve Mi’râcı)*, İnsan Yay., 2. Bsk, İstanbul 2009, s. 101-102.

³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, Cilt: 6, b. 3164-3168.

olmadan yüz gösterse o vuslattaki letafeti ben anlatamam ki!”³¹ “Güzelleştin mi o güzele ulaşırsın da O, ruhu kimsesizlikten kurtarır. Onun rutubeti, can bahçesini besler, yetiştirir. Soluğu, gamdan ölmüş kişiyi diriltir. Yalnız aşâğılık cihan saltanatını vermez, yüzbinlerce çeşit çeşit saltanatlar bağışlar.”³²

Hız. Mevlânâ’ya göre ruhu beden içerisinde hapsolüp kalan veya bedenli nefsin sürekli arzu ve istekleri tarafından kuşatılan insan, ahlâkî ve manevî gelişimini kolay kolay tamamlayamaz. Bu nedenle insanlaşma sürecini tamamlayıp vuslata eren ve Allah’a ulaşan insanların sayısı çok azdır. Olgunlaşmak, yetkinleşmek için insanın iyi-kötü diye etiketlenen bu varlıklar dünyasını aşması, elest bezminde verdiği sözü hatırlayarak ahbine vefa göstermesi ve birlik şuuruna ulaşarak ölmekten önce ölme iradesine sahip olması gerekir. Bu süreçte ibadetler ve iyilikler ancak araçsal bir değere sahiptirler. Onlar insanı nereye taşıdıkları ve mutluluğa ne kadar hizmet ettiklerine bağlı olarak asıl değerlerini kazanırlar. Dolayısıyla insan bu dünyada hiçbir zaman tam anlamıyla mutlu olamaz. Zira ruhlar âleminde cennete alışan insan bu dünyada kendini hep gurbette hisseder, hep bir arayış içinde mutsuz olur. Kendi ifadesiyle, “Önceden denize alışan balık dereye rahat edemez, havuz yurt olamaz ona.”³³ “Cins, cinse gider, bu sına yeter artık; padişah padişahın yanına gider, eşek eşeğin yanına.”³⁴ “Her parça böylece aslının aslına kavuşuyor; ne hoş bir âlem, ne güzel bir seyir.”³⁵ Zaten Mevlânâ’nın Mesnevî’ye giriş olarak yazdığı ilk onsekiz beyitteki ney metaforu³⁶ da bu gerçeğe işaret etmektedir. Bu beyitler kendi ideal mahiyetini arayan, aslına rücû etmek isteyen, geldiği yerin hasretini çeken ve kaybettiği mutlak mutluluğun peşinden koşan insanı sembolize etmekte, onun bu serzenişini dile getirmektedir.³⁷

³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, Cilt: 5, b. 372-385.

³² Mevlânâ, *Mesnevî*, Cilt: 6, b. 3100-3102.

³³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, Cilt: 2, b. 1412.

³⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, Cilt: 4, b. 3361.

³⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, Cilt: 4, b. 1114.

³⁶ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, Cilt: 1, b. 1-18.

³⁷ Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 40.

Aslında Mesnevî’de anlatılmak istenen tek bir hikaye vardır. O da ruhun ahlâkî ve manevî yolculuğudur. Zira “*Mesnevî’de bir nur, aşk ve kudret sentezi halinde var, iyi ve güzel olan Allah’tan bir gün tekrar ona kavuşmak için ayrılan ruhun bütün macerası, hicranları, arayış ve buluşlarıyla, bir madde ve ihtiras yuvası olan nefsin buna engel olmak yolundaki bütün azgınlıkları hikâye edilmiştir.*”³⁸ Özellikle Mesnevî’nin mecazlardan oluşan ilk onsekiz beyti, âdeta ruhun ilahî âlemden ayrılışı (gurbet), bu ayrılıştan sonraki hasreti (aşk) ve tekrar O’na dönme, kalıcı mutluluğa ulaşma serüvenine (vuslat) tahsis edilmiştir.³⁹ Nitekim Mevlânâ bu serüveni şöyle özetlemektedir: “*Önce Tanrı’dan ayrıldık da şu dünyaya geldik; fakat halden hale, şekilden şekle döne döne O’na gidiyoruz biz.*”⁴⁰ “*Vatan sevgisinden dem vurma; durma yürü, (gerçek) vatan orasıdır...*”⁴¹

Görüldüğü üzere Mevlânâ, insanın en büyük sorumluluğunun ruhunu beden esaretinden özgürleştirerek asıla/öze rücû ile kendini gerçekleştirme olduğunu savunur. Bu sorumluluktan kaçanların mutluluktan yoksun olarak dünyada beden hapsinde hüznün içerisinde kalacakları ve öbür dünyada da ebedî mutluluğa ulaşamayacaklarını belirtir. Bu tür insanların ancak şehvet gibi anlık, geçici ve ardından çoğunlukla acı getiren tensel maddi hazları tadabileceklerini fakat sonsuz mutluluk getiren manevî hazlara hiçbir zaman ulaşamayacaklarını ifade eder. Dolayısıyla onların ruhlarının hep beden hapsinde esaret altında kalıp gerçek özgürlük ve mutluluğu hiçbir zaman tadamayacağı, beden ile ruh arasında çarpmıha gerili yaşayacakları, hep bir gerilim ve sıkıntı içerisinde kalacaklarını ifade etmektedir. Ruhunu beden hapsinden kurtarıp özgürleştiren, nefsin arzu ve isteklerinden kurtulan insanların ise bu dünyada mutlu oldukları gibi öbür dünyada da sonsuz mutluluğu tadacakları hatta ölümsüzlüğü yakalayacaklarına inanır.

³⁸ Nihat Sâmî Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1984, s. 219.

³⁹ Hüseyin Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, Akçağ Yay., 1. Bsk, Ankara 2007. s. 167.

⁴⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, Cilt: 4, b. 1395.

⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, Cilt: 6, b. 2211.

Aslında Mevlânâ'nın mutluluk anlayışı bu yönüyle Aristoteles'de olduğu gibi mutluluğu "en yüksek iyi" ile özdeşleştiren fakat ondan farklı olarak "uhrevî mutluluk" ve "dünyevî mutluluk" diye ayırarak uhrevî mutluluğun asıl olduğunu, dünyevî olandan mutluluk diye bahsedilmesinin ise mecazî ve hakikî mutluluk olan uhrevî mutluluğa götüren vasıtalar, tâli iyilikler olduğunu düşünen Gazzâlî'nin mutluluk anlayışına⁴² benzer. Zira Mevlânâ da bu dünyayı bir yalan ve geçici bir dünya olarak görmekle Gazâlî ve Platon'un fikirlerine yaklaşmakta, geçici zevklerden gelen dünyevî mutluluğu değil, asıl sonsuz ve kalıcı olan uhrevî mutluluğu hedeflemektedir. Bu mutluluk da ancak dünyadan, bedenden ve nefisten kurtulup Allah'a ulaşmakla gerçekleşir. Fakat bedenli nefisle bu dünyada bunu başarmak zordur. Onun tek çaresi, ölmeden önce ölmek, birlik/tevhit bilincine ulaşmaktır.

Tasavvuf terminolojisiyle ifade edecek olursak, Mevlânâ, insanın kendi varlığını yok edip (fenâ) ebedî saadeti yakalaması (bekâ) ve mutlak huzur içerisinde sükûn (sekine) bulmasına dayalı aşk yolunu en güzel yöntem olarak tavsiye etmektedir. O, bu yönüyle saf akla dayanan filozofların yolundan farklı olarak ilahî hakikatleri ve metafizik alanın bilgisini ancak akli aşan bir aşk, sezgi ve vahiyle elde edebileceğini düşünmektedir. Yine o, hem mutluluk hem de mutluluğa ulaşma yol ve yöntemi konusunda filozoflardan ayrılmakta ve âdeta erdem ahlâkını aşan dinî-tasavvufî bir aşk veya gönül ahlâkına ulaşmaktadır.

En yüksek gayenin, Allah'a yaklaşmak ve "Hayr-ı A'lâ"ya ulaşmak olduğu şeklindeki düşüncelerinde mutasavvıflarla uzlaşan Fârâbî, İbn Sînâ ve Tûsî gibi çoğu Müslüman filozof, bedenî arzulara ve dünyevî ikballere pek değer vermemiş; aksine, zühd, kanaat, sabır gibi faziletlerle ruhî safiyet sağlamanın gerekliliğine inanarak, sûfiyâne bir hayat yaşamıştır. Bu yüzden, ahlâk alanında, mutasavvıflarla filozoflar arasında kesin ve net bir ayırmadan bahsedilemez. Olsa olsa ancak esnek bir farklılaşmadan bahsedilebilir.⁴³

---

⁴² Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, s. 277-278.

⁴³ Mustafa Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, 5. Bsk, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 79-80.

Mevlânâ'nın “*ruh sükûneti*”ne dayalı bir “*kayıtsızlık ahlâkı*” geliştirdiğini savunan düşünürler de vardır. Nitekim onlara göre düşünce tarihinde, insanı mutluluğa götürecek fiilleri öneren filozoflar, genelde mutluluk ahlâkını savunan bir grup içerisinde yer almaktadır. Bazıları, mutluluğu hazza bağlayarak hedonist (hazcı) bir ahlâkı savunurken bazıları da “*ne haz ne de elem*” diyerek bir hissizlik/kayıtsızlık ahlâkını savunmuştur. Bu fikri benimseyenler genelde “*ruh sükûnetini savunanlar*” olarak isimlendirilmiştir. Aslında bu fikir, İslâm tasavvuf terminolojisinde “*sekîne*” adı verilen bir makamın karşılığıdır. İşte Mevlânâ, bu kategoride yer almaktadır. Zaten İslâm dini istikbale matuf bir mutluluğu vaat etmesi, bu vaa-de uygun fiilleri bu dünyada emretmesi ve çeşitli müeyyideler getirmesi dolayısıyla aynı zamanda evrensel bir ahlâk sistemidir. Bu yönüyle İslâm, mutluluk vadeden (*eudaimonist*) bir dindir. Müslüman bir düşünür olarak Mevlânâ da “*mutluluk ahlâkını*”, “*İslâm mutçuluğu/eudaimonisme*”i içerisinde ele almıştır. Ona göre, karakter ve şahsiyeti belirip, edep ilkesi de bütün varlığı ve davranışlarında tecelli edince, kişi, “*sekîne*” adı verilen bir rütbeye sahip olur. Hiçbir menfî fiil ve davranış o kişinin özünü değiştiremez. Zira kişi burada ferdiyetten geçmekte, tasavvufî ifadeyle “*ölmeden önce ölmekte*”dir. Kur’ân-ı Kerim, bu rütbeye ulaşanlara “*ebrâr*” (iyiler) olarak hitap etmektedir. Ebrar, kendi varlığından, kendi ferdiyetinden geçenleri ifade etmektedir. Bu mertebeye ulaşanlar, dünyada da gönül huzuruna ererler, manevî gıdalarla gıdalanırlar, manevî zevklerle zevklenirler. Onlar “*hür kişiler*”dir. O halde mutlu kişilerin bu hür kişiler diye yorumlanan ve “*iyiler*” adıyla Kur’ân’da yer alan kişiler olduklarını ve Mevlânâ’nın onları “*ruh sükûnetine ermiş mümtaz şahsiyetler*” olarak gördüğünü söyleyebiliriz.⁴⁴

Kanaatimizce Hz. Mevlânâ, ruhî hazlara dayalı sonsuz bir mutluluk tasavvuru ortaya koymakta ve aşkla ulaşılan birlik şuurunu bu mutluluğun zirvesi kabul etmekte, hatta insanın bu anlamda ölümsüzlüğü yakalayabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, insan benliği ve kişiliğini meydana getiren beden ve ruh farklı eğilimlere sahiptir ve tam da bu nedenle farklı etkinliklerden lezzet duyar. Bu yönüyle

⁴⁴ Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 158-159.

kişilik, iki boyutlu veya çift kutupludur. Aslında insan, benliğinden kaynaklanan birtakım zıtlık ve çelişkiler içerisindedir. İnsan, fitratında var olan sonsuzluk, ölümsüzlük, hakikat ve erdeme ulaşma isteği ile geçici hazlar, aldatici zevkler ve mutluluk eğilimi arasında bir gerilim yaşamaktadır. Fakat insan arzu duyduğu hedeflere ulaşmak için seçtiği araçların nesnel değerini takdir edip ona uygun tercihlerde de bulunabilir. Nitekim insan, benliğindeki temayülün bedenî bir arzudan mı, yoksa ruhî bir iştiyaktan mı doğduğunu fark edebilecek bilinç ve kabiliyete sahiptir. Bu hususta Mevlânâ, diğer İslâm ahlâk nazariyecilerinde olduğu gibi, bedenî hazları değil, ruhî hazları tercih etmeyi önermektedir. Nitekim ona göre, akli yanlış tercihlerden korumak ve kökleri insan fitratında bulunan bu iki kuvvetten bedeni değil, ruhu besleyecek şeyleri seçmek gerekir.⁴⁵ Zaten mutluluk, ancak beden kafesinde hapsolüp kalan ruhun aşkla özgürleşmesi ve kendini tanıyıp olgunlaşmasıyla elde edilebilen psişik, ruhî bir hâldir.

Sonuç

Mevlânâ'nın manevî/ruhî hazlara dayalı bir mutluluk ahlakını benimsediği ve bu yönüyle de teleolojik bir ahlâk öğretisine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz İslâm düşünürleri gibi o da ahlâk sisteminin nihaî gayesi olarak mutluluğu benimsemektedir. Fakat burada şunu ifade edelim ki, Mevlânâ, Aristoteles, Fârâbî, İbn Miskeveyh gibi filozofların temsil ettiği rasyonalist ahlâk geleneğinden etkilenmekle birlikte zaman zaman akli ve iradeyi eleştirip aşkı ve teslimiyeti ön plana çıkarması nedeniyle daha çok Platon, Plotinus ve Gazzâlî gibi filozof ve düşünürlerin temsil ettiği sezgi/keşf ve râzılığa dayalı tasavvufî/mistik ahlâk geleneğine tabidir. Ayrıca Mevlânâ, İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve Hadis'e sıkça müracaat ederek yeni bir senteze ulaşmıştır. Böylece o, rasyonalist erdem ahlakı geleneğindeki akılcı mutluluk tasavvuru ile yetinmemiş, aynı zamanda

---

⁴⁵ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Fîhi Mâ-Fîh*, (Çev. Abdalbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitapevi, 3. Bsk, İstanbul 2008, s. 6; Osman Bilen, "Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik", (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Şeker; Sabri Yılmaz; Aydın Işık; Tahsin Koçyiğit), *Mevlânâ ve İnsan (Sempozyum)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1. Bsk, s. 45-64, Ankara 2008, s. 62.

içsel aydınlanma ve tecrübeye dayalı huzur ve sükûn halini de gerekli görmüştür. Hatta bu yönüyle onun ahlak öğretisini, vahiy, sezgi ve keşfe dayalı dinî-tasavvufî bir gönül/aşk ahlakı veya mutluluk ahlakı olarak görmek daha doğrudur. Zira onun bu mutluluk tasavvuru daha çok vuslata ermiş, tevhit/birlik şuurunu yakalamış bir gönlün sükûn hâlini ifade eder. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, bu mutluluk tasavvuru, tasavvuf ahlâkı terminolojisinde genelde “*ruh sükûneti*” ile ifade edilmekte ve “*sekine*” adı verilen bir makama karşılık gelmektedir. Dolayısıyla mutluluğu nihaî hedef olarak görmesi noktasında ahlâk felsefesi geleneğiyle uzlaşan ve onlar gibi mutluluğa dayalı teleolojik bir ahlâk öğretisi geliştiren düşünürümüz, mutluluğun tanımı, içeriği ve elde edilme yöntemleri konusunda onlardan ayrılmış ve daha çok dinî-tasavvufî bir ahlâk anlayışını benimsemiş gözükmektedir.

Mevlânâ'nın ahlâk öğretisini, günümüzün tabiriyle bir erdem etiği olarak görenler olduğu gibi, akılcı bir ahlâk felsefesi ile aşk ahlâkının bir sentezi olarak görenler de vardır. Onlara göre Mevlânâ'da akıl, en önemli yetilerden biridir. Zira akıl bir çok konuda insana rehberlik eder. Fakat benliği aşkın varlıkla ve ulvî değerlerle buluşturan asıl yeti aşktır. Bu yönüyle en yüce erdem olan aşk, insanı hayata bağlayan şevkin ve sonsuzluk özleminin ana kaynağıdır. Dolayısıyla onu elde etmek, erdem ahlâkının zirvesidir.⁴⁶ Fakat bizce, akli gerekli fakat yeterli görmediği için aklın nüfuz edemediği alanlarda aşkın arındıran, dönüştüren gücü ile insanı nefsin esaretinden kurtarıp ruhun kontrolüne vermek ve ahlâkî açıdan olgunlaştırmak isteyen Mevlânâ'nın ahlak öğretisi daha farklıdır. O, insanın bu bilinç düzeyine ancak akli aşan bir aşk ve iradeyi aşan bir teslimiyet ile ulaşabileceğine inanır. Hatta bazen akli ve iradeyi ahlâkî ve manevi gelişim önünde bir engel olarak görüp eleştirir. Bu bağlamda düşünceyi bırakıp, aşkla gönlü arındırmayı önerir. Aşkla cilalanıp ayna kesilen bir gönle gelen vahiy, ilhamı, akılla ulaşılan bilgiden değerli bulur. Bir veliden vahiy ilmini kapmak varken naklî bilgiyle uğraşmayı su varken

---

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Cafer Sadık Yaran, *Ahlâk ve Etik*, Rağbet Yay., İstanbul 2010, s. 212-213; Bilen, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, s. 55, 61.

teyemmüm etmeye benzetir.⁴⁷ Dolayısıyla onun ahlâk öğretisini, erdem ahlâkına indirgemek doğru değildir. Tasavvufî terminolojiyi takip etmesi, ayet ve hadisleri referans kabul etmesi açısından onun ahlak öğretisini, akli ve iradeye dayalı erdem ahlâkını aşk, teslimiyet ve vahiyle aşmaya çalışan dinî-tasavvufî bir gönül ahlâkı denemesi olarak görmek daha doğrudur. Değerler sistemine baktığımızda, onun ahlâk öğretisini kısmî bir erdem ahlâkı eleştirisi olarak görmek bile mümkündür. Zira sonraki dönemlerde erdem ahlâkına yöneltelen eleştirilerin benzerleri onun öğretilerinde de görülür. Özellikle de değerlerin üretilmesinde aklın tek başına yeterli olmadığı; duygu ve vahye de ihtiyaç duyulduğu; asıl aşk, sevgi, ilham ve vahiyle aydınlanan kalbin referans alınması gerektiği şeklindeki fikirler âdetâ modern dönemlerdeki erdem ahlâkı eleştirilerinin ilk fikrî tohumları veya habercisi gibidir..⁴⁸

Mevlânâ için mutluluk, sadece saf akıl ve sağlam irade ile elde edilen erdemler sonunda ortaya çıkan zihinsel bir tatminden ibaret değildir. O, ruhun özüne dönmesi, aslına rücû etmesi ve Rabbine kavuşarak birlik şuuruna ermesiyle kalpte hissedilen manevî/ruhî bir neşeyi ifade eder. Başka bir deyişle mutluluk, tutkuya dönüşen bir aşkla ve koşulsuz bir sevgiyle Allah’a teslim olup benliği ve iradeyi O’nda yok etmekle elde edilen bir huzur ve sükûn hâlidir. Bu makam aynı zamanda rıza makamıdır. Bu makama ulaşan kâmil insan, artık Allah’tan gelen her şeye rıza gösterir. Bu yönüyle Hz. Mevlânâ, rasyonel bir mutluluk anlayışını değil, aşk sarhoşluğuyla Allah’a teslim olup birlik şuurunu içinde hazdan ve acıdan geçişi, teslimiyeti ve râzı oluşu ifade eder. Zira en yüce sevgiliden gelen her şey, dert bile insanı olgunlaştıran bir lütuf ve hediye kabul edilir. Dolayısıyla onun için mutluluk, “En Yüce Sevgili”ye ulaşmak, O’nunla birlik olma şuuruna ermektir. Filozoflarda akıl yardımıyla “En Yüce İyi” veya “Mutlak Hayr” olan Allah’a ulaşmakla elde edilen

---

⁴⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, Cilt: 2, b. 2563-2573, 3367-3371; *Mesnevî*, Cilt: 4, b. 1415-1425; Cilt: 5, b. 874.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Alasdair MacIntyre, *Etîğin Kısa Tarihi – Hemorik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler), Paradigma Yay., İstanbul 2001, s. 192; Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 38-46, 125-139; Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 72-84, 133-137.

mutluluk, Mevlânâ'da aşk yardımıyla “En Yüce Sevgili”, “Dost” veya “Padişah” olan Allah’a ulaşmakla ve iradeyi, benliği O’nda yok etmekle, O’nun ahlâkıyla ahlâklanmakla elde dilden en büyük yetkinliktir.

Son olarak şunu da ifade edelim ki Hz. Mevlânâ, burada erdem ahlâkında olduğu gibi sadece akılla elde edilen mutluluk düzeyini yeterli bulmamakta, bu düzeyi ancak mutluluğa giden yoldaki bir duraktan ibaret görmektedir. O, akli ve iradeyi dışarıda bırakan koşulsuz bir teslimiyet ve tutkuya dönüşen aşkla Allah’ta yok olarak, Onun ahlâkıyla ahlâklanmayı, hatta O’nun sıfatlarına bürünerek kendi varlığından geçmeyi ifade eden “ebedî mutluluk”u, daha doğrusu, “huzur”u amaçlamaktadır. O, aklın bu tür bir mutluluğa engel olacağını düşündüğü için sadece aşkın geçerli olacağı huzur, teslimiyet ve ölümsüzlüğü ifade eden bir sükûn halini tavsiye etmektedir. Kısacası Mevlânâ için mutluluk; insanın kendi özüne dönmesi, birlik şuuruna ulaşması, huzur ve sükûnu yakalaması, tasavvufî terimle, sekîne makamına ulaşmasıdır. O, kendi başına bir amaç değil sadece bir araçtan ibarettir. Burada asıl arzu edilen şey, yüce sevgiliye kavuşmak veya birlikten/tevhitten doğan manevî/ilahî hazza ulaşmaktır. Bu “*manevî haz*” veya “*mutluluk*”, en doğru şekilde ancak “*sükûn*” veya “*huzur*” kavramı ile ifade edilebilir.

Kaynakça

- Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Bilgesu Yay., Ankara 2012.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 4. Bsk, Ankara 1999.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. Bsk, Ankara 1996.
- Aydın, Mehmet S., *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Ayvaz, Muzaffer, *Mevlânâ Celâleddîn Rumî’nin Ahlâk Öğretisi*, Danışman: İbrahim Emiroğlu, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017.
- Banarlı, Nihat Sâmî, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1984.
- Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Şeker; Sabri Yılmaz; Aydın Işık; Tahsin Koçyiğit), *Mevlânâ ve İnsan (Sempozyum)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1. Baskı, ss. 45-64, Ankara 2008.

- Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yay., 2. Bsk., İstanbul 2008.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., 3. Bsk., İstanbul 1999.
- Çağrı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, 5. Bsk., Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- Fahri, Macid, *İslâm Ahlâk Teorileri (Ethical Theories In İslâm)*, (Çev. Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan), Litera Yay., İstanbul 2004.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdiu'l-Mevcûdât*, (Çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener ve M. Rami Ayas), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *Mutluluk Yoluna Yönelme (Tenbîh 'Alâ Sebîli's-Sa'âde)*, (Çev. Hanifi Özcan), İzmir 1993.
- Gafarov, Anar, *Nasîrüddîn Tûsî'nin Ahlak Felsefesi*, İSAM Yay., İstanbul 2011.
- Güllüce, Hüseyin, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, Akçağ Yay., 1. Bsk., Ankara 2007.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk (Ahlâk Eğitimi)*, (Çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoglu, Cihat Tunç), Büyüyenay Yay. 2. Bsk., İstanbul 2013.
- Karaman, Hüseyin, *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yay., İstanbul 2004.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yay., İstanbul 1983.
- Kayıklık, Hasan, *Tasavvuf Psikolojisi*, 2. Bsk., Akçağ Yay., Ankara 2011.
- Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 6. Bsk., Ankara 2009.
- Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim (Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı)*, İnsan Yay., 2. Bsk., İstanbul 2009.
- MacIntyre, Alasdair, *Etiğin Kısa Tarihi – Hemorik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler), Paradigma Yay., İstanbul 2001.
- Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Dîvân-ı Kebîr*, (Çev. Abdalbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1. Bsk., I-VII, İstanbul 2007.
- Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Fîhi Mâ-Fîh*, (Çev. Abdalbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitapevi, 3. Bsk., İstanbul 2008.
- Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî*, (Çev. Veled İzbudak), (Gözden geçiren: Abdalbâki Gölpınarlı), M.E.B. Yay., I-VI, İstanbul 1991.
- Özlem, Doğan, *Etik-Ahlak Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2004.
- Platon (Eflatun), *Devlet*, (Çev. Selahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz), 5. Bsk., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1999.

Plotinus, *Enneadlar-Seçmeler-*, (Çev. Zeki Özcan), Asa Kitabevi, Bursa 1996.

Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan/Mevlâna ve Tasavvuf*, 5. Bsk., Dergah Yay., İstanbul 2008.

Türkeri, Mehmet, *Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2. Baskı, İzmir 2006.

Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Yaran, Cafer Sadık, *Ahlâk ve Etik*, Rağbet Yay., İstanbul 2010.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GÖZÜNDEN GERİ DÖNÜŞÜM İŞÇİLERİ (ANKARA ÜNİVERSİTESİ VE BİLKENT ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)¹

Gülbana ÇEKEN*

Öz:

Son iki yüz yıl boyunca endüstriyel ürünlerin çoğalmasına ve aşırı tüketime bağlı olarak oluşan atıklarımız baş edilemez bir noktaya gelmiştir. Geri dönüşüm işçilerinin yeniden değerlendirilebilir atıkları geri dönüşüm sektörüne kazandırma açısından önemli bir görev üstlendikleri inkâr edilmez bir gerçektir. Ne var ki, böylesine önemli bir işi üstlendikleri halde bu kişiler sağlıksız koşullarda, sosyal güvenceden yoksun ve ekonomik olarak düşük ücretler karşılığında çalışmak durumunda kalmakta, sosyal olarak da dışlanmaktadır. Bu makale üniversite öğrencilerinin (Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi) geri dönüşüm işçileri hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Alan Araştırmasına dayalı olan çalışmada her iki üniversiteden 50 öğrenci ile yüz yüze görüşme yapılmış ve geri dönüşüm işçileri hakkındaki görüşleri derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atık, Geri dönüşüm, Geri dönüşüm işçileri.

University Students' Views on Recycling Workers (Sample of Ankara University and Bilkent University)

Abstract:

Over the last two hundred years, the waste generated by the proliferation of industrial products and over-consumption has reached an unbearable point. It is an unquestionable fact

---

¹ Bu makale Gülbana Çeken'in "Ekolojik Tekinsizlik: Sosyo-Kültürel Bağlamda Çöp ve Katı Atık Sorunu (Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi Örneği)" (2017) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., gulbana@gmail.com

that recycling workers play an important role in bringing recyclable wastes to the recycling sector. However, when they undertake such an important task, they have to work in unhealthy conditions, deprived of social security, and at economically low wages. They are also socially excluded. This article describes what university students (Ankara University and Bilkent University) have opinions about recycling workers. A face-to-face interview was conducted with 50 students from both universities based on the Field Study, and their opinions on recycling workers were compiled.

Keywords: Waste, Recycling, Recycling workers.

Giriş

Canlı yaşamın vazgeçilmez bir sonucu olan atıklar insanlığın doğuşundan beri varlığını sürdürmüş ve yaşam devam ettikçe de sürdürülecektir. Hayatta kalabilmek için önce üretim sonra da tüketim yapılması doğal bir süreçtir. Doğum ve ölüm de dâhil her türlü üretim ve tüketimin ardından belli bir miktar atık kalması kaçınılmazdır. Çöplük, atık, pislik ve temizliğe olan yaklaşımımız çoğunlukla sosyo-kültürel ve ekonomik temelli olarak farklılaşmaktadır. Ancak modern yaşamın gerekleri ve tüketim alışkanlıklarımızın değişmesi; atıklarımızın da niceliksel ve niteliksel olarak doğasını değiştirmiş ve tehlikeli boyutlara getirmiştir. Artan üretim ve tüketimle beraber her geçen gün daha fazla atık oluşmakta, bu da havanın, toprağın ve suyun dolayısıyla da tüm canlı hayatın daha fazla zarar görmesine neden olmaktadır. Gün geçtikçe çoğalan atıklar bazı insanların kurtulmak istedikleri nesnelereken bazıları için ise bir geçim kaynağı olabilmektedir.

Atıkların geri dönüşümü konusunda Türkiye’de son 30 yılda önemli aşamalar kat edilmiştir. Ne var ki, kaynağında ayrıştırma yapılmadığı için atıkların yeniden hammadde olarak kullanılabilmesi de güçleşmektedir. Atıkların yeniden üretim sistemine katılmasında hayati bir önem üstlenen geri dönüşüm işçileri üzerine birçok araştırma yapılmış ve onlarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir, ancak Türkiye’de üniversite öğrencilerinin geri dönüşüm işçileri hakkındaki görüşlerine yer veren herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu araştırma, etik bakış açısı

temel alınarak üniversite öğrencilerinin atık işçileri hakkındaki algı ve görüşlerinin ne olduğunu anlamak amacı ile yapılmıştır.

Araştırma sosyo-kültürel ve ekonomik düzeyleri farklı olan Ankara Üniversitesi ile Bilkent Üniversitesi lisans düzeyindeki öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin farklı illerinden gelen, yaşları 18-25 arasında değişen, farklı bölümlerden ve farklı sınıflardan seçilmiş her bir üniversiteden 25'er, toplamda 50 öğrenci ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Konuya duyulan ilgiden dolayı erkek öğrencilerin sayısı kadın öğrencilere göre düşük olmuştur. Her bir üniversiteden rastgele (random) seçilmiş 15'er kadın ve 10'ar erkek öğrenci görüşmelere katılmıştır. Örneklem olarak üniversite öğrencilerinin seçilmesi araştırmanın kısıtlı bir alanda daha fazla görüşmeciye ulaşma avantajı sağlamasıdır.

Elde edilen veriler ışığında genel olarak görüşmecilerin çevre için çok önemli bir işi üstlenen geri dönüşüm işçilerinin sosyo-ekonomik yaşam tarzlarının iyileştirilmesi gerektiği üzerine hemfikir oldukları tespit edilmiştir. Veriler sadece görüşme yapılmış gruplardaki görüşmecilere özel olup araştırma kapsamında ele alınan Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi'nin bütünü için genelleme yapılmasına uygun değildir.

1. Çöp ve Atık Kavramları

Türk Dil Kurumu çöpü “yararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan ufak tefek şeylerin hepsi, gübür” olarak tanımlamaktadır¹. Günümüzde “çöp” kavramı, kentleşme süreci ile birlikte “kullanılmayan maddeler ve mallar” anlamından uzaklaşır “gelir getiren” ve “verimli” yani “atık” olarak tanımlanmaya başlamıştır (Özgen, 2001: 90).

Ekolojik duyarlılığın yeterli olmadığı dönemler boyunca kentler, çöpü gözden uzak alanlarda toplama, yakma ya da denize dökme gibi yöntemler kullanılarak “çöple başa çıkma”ya çalışmışlardır. Ekolojik farkındalık çöpün içindeki tehlikeli maddeleri ayrıştırıp doğaya zarar vermemeyi ya da en az zarar vermeyi öngördüğünden; sanayileşme ve kapitalizm de çöpten üretken unsurlar ve gelir elde et-

meyi hedeflediğinden çöpün doğası zaman içerisinde geri dnstrlebilir kaynak olan ‘‘atık’’a dnmtr (Hawkins, 2006: 6; Pye, 2010: 1).

evre ve Şehircilik Bakanlığının, Su Kirliliği Kontrolü Ynetmeliđindeⁱⁱ atık kavramı;

‘‘her türlü üretim ve tüketim faaliyeti sonunda, fiziksel, kimyasal ve bakteriyolojik özellikleriyle karıtkları alıcı ortamların doğal bileşim ve özelliklerinin değişmesine yol aarak dolaylı veya doğrudan zararlara yol açabilen ve ortamın kullanım potansiyelini etkileyen katı, sıvı veya gaz halindeki maddeler’’

olarak tanımlanmıştır.

2. Türkiye’de Katı Atık İşçileri(nin) Sorunu

Geri dnm işçileri kâğıt, cam, metal gibi geri dnstrlebilir ürünleri toplayıp atık depolarına satarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Atık depoları daha büyük depolara, bu depolar da geri dnm fabrikalarına satış yaparak geri dnm sürecinde aracı rolünü üstlenirler. Küçük ve büyük depo sahipleri de genellikle başlangıçta atık toplayarak ie balayan veya halen atık toplayıcılığına devam eden kişilerdir (zsoy, 2012: 107).

Katı atık toplama i sosyo-ekonomik düzeyi düşük, başka bir sektörde i bulamayan, eski hükümlüler gibi toplumsal olarak dılanmı kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kişiler bu ii yaptıkları için toplumda dılanmayı daha yoğun bir Şekilde yaşamaktadırlar. evre/doğa, ekonomi ve gelecek kuşaklar için son derece hayati bir faaliyet üstlenen bu kişilerin düşük ücretlerle çalışmaları, sosyal güvencelerinin olmaması, sağlıksız i ortamı ve bunların ötesinde toplumda öteki-letirilmeleri bir takım psiko-sosyal problemleri beraberinde getirmektedir (Tuttle, 2008: 15, zsoy, 2012: 106). İnce (2012: 9), bu psiko-sosyal etkiyi Şu ifadelerle dile getirmiştir:

‘‘Giravi Aireti’nin çocukları, Hakkâri’nin Kotranıs Köylüleri, eğer birisi onlara balarını bir gün evlerinin tam karşısına den ıyayı Gole Dağı’ndan daha yükseğe, Ankara’nın çöp bidonlarına sokacaklarını, uzaktan gördükleri tanıdık

sima uzaklaşınca kadar da utançtan çıkaramayacaklarını söyleseydi, o kişiye hemen orada bir mezar kazarlardı abartısız”.

Geri dönüşüm işçileri Türkiye’deki toplam yıllık evsel atık geri dönüşümün neredeyse tümünü gerçekleştirmektedirler. Yardımcı ve Saltan (2007: 206-7), İstanbul gibi büyük şehirlerde işçilerin istenmeyen bir figür, her şeyden önce kalıp yargıların hedefi olduğunu belirtmektedirler. Çoğu kişi için işçiler mutlaka ya Roman ya da Kürt kökenli ve pek çok kişi için suç işlemeye meyilli bir grubu temsil ediyorlar (Yardımcı ve Saltan, 2007: 206-7). Hayatta kalmak için çalışmak zorunda olduklarını kabul edenler bile, işçilerden çöpleri dağıttıkları ve mahallelerini kirlettikleri için şikâyetçidir (Yardımcı ve Saltan, 2007: 206-7).

Geri Dönüşüm İşçileri Derneği Başkanı Dinçer Mendillioğlu, Türkiye genelinde yaklaşık yarım milyon atık işçisinin olduğunu, en az üç kişilik bir aileye geçindirdikleri düşünülürse, onların gelirsiz kalmasının 2 milyon insanı etkileyebileceğini belirtmiştir (Arslan, 2016). Bu anlamda Türkiye’de sosyal ve ekonomik olarak önemli bir katkı sağladıkları açık bir gerçektir.

Son birkaç yıldır sokaklarda katı atık toplayanların sayısı, Suriyeli göçmenlerin de katılmasıyla birlikte hızla artış gösterince, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı harekete geçip işçilerden geri dönüştürülmek üzere kâğıt alan firmalara tebligat ve denetim memurları göndermiştirⁱⁱⁱ. Bakanlığın, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği (2011)’ni 2016’nın ilk haftalarında uygulamaya koyması, yılda 1 milyon tona yakın atık kâğıt toplanan sistemi krize sokmuştur. Lisansı olmayan işçilere kâğıt toplamayı yasaklayan yönetmelik, ayrıca lisanslı firmaların, lisansı olmayan firmalardan kâğıt almasına da ceza uygulamaktadır. Cezaların yüksek olması nedeniyle lisanslı geri dönüşüm firmaları küçük depolardan alımı durdurduğu için bu depolar da sokak toplayıcılarından alım yapmamaya başlamışlardır. Sonuç olarak bu işçilerin topladıkları atıklar ellerinde kalmıştır (Akkoç, 2016). Atık işçilerinin sorunları bununla son bulmamıştır. Nitekim Ankara Büyükşehir Belediyesi ekipleri 2 Ekim 2017’de İskitlerde geri dönüşüm işçilerinin hem yaşadıkları hem de çalış-

tıkları depoları yıkmıştır^{iv}. Yeni yönetmelik ise 27 Aralık 2017’de yrrlge girmiştir.

Türkiye’de İstanbul, Ankara, Bursa, Kocaeli gibi büyükşehirlerde binlerce kişinin geçim kaynağı olan, ancak genellikle sağlıksız koşullarda gerçekleştirilen sokaklardaki ayrıştırma işlemi, hem sokak işçilerinin sağlıkları üzerinde hem de evre üzerinde olumsuz etkilerde bulunmakta ve bu nedenle zaman zaman yoğun eleştirilere konu olmaktadır. Yasal bir zorunluluk olmasına rağmen yetersiz altyapı ve duyarsızlık nedeniyle yetkili ve sorumlu kuruluşlarca uygulanamayan kaynaktan ayrıştırma işlemi, büyük ölçüde bu kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer atıklarla birlikte taşınmaları durumunda ekonomik değerini büyük ölçüde yitirecek olan önemli miktarlardaki ambalaj atığı bu yolla ekonomiye kazandırılmakta ve çevrenin korunması ve sürdürülebilir kullanıma ciddi katkılar sağlanmaktadır. Ne var ki, bu kadar hayati bir konuda rol alan bu kişiler sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik olarak hak ettikleri değerini görememektedirler.

Atıkların st sınıflar tarafından bir yandan ticari bir meta olarak krlılığının keşfi bir yandan da çevreci düşüncelerin gelişmesiyle birlikte geri dönüşümün önem kazanarak atık toplama ve değerlendirme işi olan geri dönüşümün önem kazanmasıyla birlikte alt sınıfların atıklara eskisi kadar rahat temas etmesi engellenmeye başlanmıştır (zsoy, 2012: 111). Eskiden rahatlıkla yapılan atık toplama işi, kurallarını sermayenin belirlediği ve denetlediği bir sektör haline dönüşmüştür. Bunların yanı sıra, Yardımcı ve Saltan (2007)’in da vurguladıkları gibi kentin soyulaştırılma sürecinde işçiler artık kentin görselliğini bozan unsurlar haline gelmiştir. Nitekim Ankara Valiliği 5 Eylül 2013 tarihinde yayımladığı ‘‘Ankara İlinde Cadde ve Sokaklarda Kağıt Toplanmasına İlişkin Usul ve Esaslar’’ başlıklı bir genelge^v ile belediyelerden izin belgesi almayanların kağıt toplamasını yasaklamıştır. Yasağa uymayanların cezai yaptırımlara maruz kalacağı belirtilen genelgenin gerekçesi olarak şu ifadeler kullanılmıştır:

‘‘Ambalaj atıklarının evsel atıklarla i ie biriktirildiği, cadde ve sokak aralarında özellikle gece saatlerinde, işyeri ve işletmelerin yoğun olduğu mahallerde ve

günün her saatinde, kamuoyunda “sokak toplayıcıları, kâğıt toplayıcıları ve/veya çöp toplayıcıları” olarak tanımlanan kişiler tarafından son derece sağlıksız şekil ve şartlarda, uygun olmayan el araçları ve depolama vasıtalarıyla atıkların yerinde ayrıştırılarak toplandığı ve çöp birikintilerinin sokak, cadde ve kaldırımlara yayıldığı ile bu suretle görüntü kirliliği yanında vatandaşların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını da tehdit edecek durumlara yol açıldığı hususu Başkent Ankara’ımıza yakışmamaktadır.”

Genelgenin devamında alınan “tertip ve tedbirler” şöyledir:

1. Evsel atıklarla iç içe biriktirilen ambalaj atıkları ile konut, işyeri ve işletmeler tarafından biriktirilen ambalaj atıklarının, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği hükümlerine uygun olarak toplanması konusunda başta Büyükşehir Belediyesi olmak üzere ilgili Belediyelerce gerekli tüm tertip ve tedbirler mevzuatına uygun olarak derhal alınacaktır.
2. Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere, ilgili Belediyeler ile Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından ilgili kişi, kuruluş, işletme ve yükleniciler arasında koordinasyon sağlanarak düzenlemelere derhal başlanacaktır.
3. Belediyelerce Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin 8. maddesi i. bendi hükmü gereğince atıklarının yetkili olmayan kişiler tarafından toplanması, taşınması ve depolanmasına hiçbir şekilde müsaade edilmeyecektir. Yetkilendirilmiş kuruluş ve lisanslı/geçici faaliyet belgeli işletmeler ile bunlar adına atık toplayanların, başta Büyükşehir Belediyesi olmak üzere ilgili Belediyelerince belirlenecek iş kıyafetleri, görev kartları ve atık toplamada kullanılan araçlar ile çalışmaları sağlanacak ve işbu husus belediyeler tarafından oluşturulacak kontrol ekiplerince aralıksız ve etkin olarak denetlenerek takip altında tutulacaktır. Bu faaliyetler, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin 33. maddesi gereği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından da ayrıca yakından takip edilerek denetlenecektir.
4. Atıkların toplanması sırasında yukarıda belirlenen hususlara behemehâl uygunluk sağlanacak, uygun olmayan el aracı, vasıtalar ve kıyafetlerle atık

taşınmasına Belediyelerce müsaade edilmeyecek ve gerektiğinde mahalli polis ve jandarma ile de iş birliği yapılacaktır.

Valilik mevzuata uygun olarak alınmiş “tertip ve tedbirlere” uymayanlar hakkında 2872 sayılı evre Kanunu’nun 20. maddesi r bendi^{vi} ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği’nin 34. maddesi^{vii} gibi ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda cezai yaptırımların derhal uygulanacağına vurguda bulunmuştur.

1960’lı yıllarda ortaya çıkan ve 1980’lerden sonra da tüketimin artması sonucu gelişen katı atık toplama işi sokakta yaşayanlar, cezaevlerinden çıkıp iş bulamayanlar, Romanlar ve gerek köylerin boşaltılmasından dolayı gerekse mevsimlik işi olarak Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri’nden büyük şehirlere göç eden yoksul Kürtlerin geçim kaynağı haline gelmiştir. Ekonomik şartların gün geçtikçe ağırlaşmasının sonucunda ise toplumun yoksul olan diğer kesimleri de bu faaliyete katılmaya başlamıştır (Kurt, 2010).

Sahibinin kim olduğu tartışılan ve son yıllarda belediyeler ve sermaye sahipleri tarafından kazanılı olduğu anlaşılan katı atıklar büyük ilgi görmeye başlamıştır. Belediyeler atık toplama yetkisi olmayan kişileri bu alandan para cezası yöntemi, hatta şiddet kullanılarak uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Atık Kâğıt İşçileri, belediye ve büyük şirketlerle olan sınıf mücadelelerini “işi sınıfının bir parçası” olarak sürdürmüşlerdir. İşi sınıfına aidiyetlerini pekiştirmek için birçok eylemde yer almışlardır (Başkavak, 2013: 7). Adana ve Diyarbakır’da da örgütlü olan Ankara Geri Kazanım Derneği kurucuları ve yeleri 2002 yılından beri NATO karşıtı eyleme, Eğitim-Sen’in kapatılması eylemine, “12 Eylül yargılsın” eylemine, doktorların Beyaz Eylemi’ne, tüm 1 Mayıs eylemlerine katılmış olmalarına rağmen sol kesimden gerekli desteği görememişlerdir (Kurt, 2010).

Atık maddenin toplanmasından işlenmesine kadar olan süreç birçok ara aşamadan geçmektedir ve bu süreçte emekçiler birbirinden yalıtılmış durumdadır. Geri dönüşüm işiileri toplayıcılık ile depoculuğun keşişim noktasında, işiilerin hem toplayıcılığı sürdürürken hem de küçük depo kiracıları olarak işii ile küçük

tüccar ara kimliklerine bürünmelerine neden olmaktadır. Zorunlu göçle büyük kentlere gelen “Kürt emekçiler açısından hemşerilik ve akrabalık bağıyla bağlı oldukları depo sahiplerine aynı zamanda çalışan kimlikleri ile bağlı olmaları, sektörel örgütlenme anlamında sorunlu alanlar olarak görünmektedir” (Altuntaş, 2012: 26).

3. Öğrencilerin Katı Atık İşçileri Hakkındaki Görüşleri

Görüşmecilere yöneltilen sorulardan “Geri dönüşüm işçileri hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna ilginç yanıtlar gelmiştir. Örneğin, atık işçilerinin etnik kökenlerine değinenler olmuştur:

“Kötü bir şey değil yani. Benim için pek bir sıkıntı değil. Herkesin ihtiyacı varsa... Çoğunu, bizim mahalledekini söyleyeyim, pek Türkçe bilmiyorlar, Kürtçe konuştuklarını duyuyorum. O yüzden hiç iletişime girmedim ama girsem de önyargılı olmam” (AÜ, Görüşmeci 24, Jeoloji Mühendisliği / 4. Sınıf, Kadın).

“Çingene falan... Onları ben. Ya para kazanıyorlar değil mi sonucunda onun için, kartonları veriyorlar. Yaptıkları iş büyük bir şey. Hatta giysilerimi falan da onlara veriyorum bazen. Yani iyi bir durum. Ondan para kazanmaları güzel. Hatta destek verilmelidir diye düşünüyorum. Bir öğrenci olarak ben de yapabilirim bunu” (AÜ, G.1, Sümeroloji / 2, Kadın).

Ankara Üniversitesinden bir görüşmeci geri dönüşüm işçilerinin “suç potansiyeli” taşıma konusuna değinmiştir:

“Konuşmam, acımam ama onlar hakkında şöyle bir şey okumuştum. Suç potansiyeline yönelik bir şey okumuştum. Aklıma o geliyor, sürekli onları gördüğüm için. Hayır, yolumu değiştirmem, imkânı yok öyle bir şeyin ama çok para kazandıklarını duymuştum” (AÜ, G. 13, Hukuk / 3, Kadın).

Geri dönüşüm işçilerinin “iyi bir iş” yaptıklarını düşünen ancak yine de yapılan iş konusunda endişeli olanlar da bulunmaktadır:

“Bu hani plastik toplayanlar... aslında saygı duyuyorum hani güzel bir şeyler yapıyorlar ama hani doğru yapıldığı sürece savunurum onları da açıkçası” (AÜ, G. 3, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri / 1, Kadın).

“Durumun biraz da sistemli bir hal alırsa, bu geri dönüşüm dediğimiz bir bilince dnrse olumlu buluyorum. Bu Şekliyle tabii ki bazı insanların kendi hayatlarını kotarma Şekli olarak öyle bakıyorum. Ama geri dönüşüm bağlamında soruyorsunuz sanırım bu soruyu o bağlamda biraz daha iÇin daha sisteme dönmesi gerektiğini dŐnyorum çeşitli politikalarla yani. Daha ciddi...” (A, G. 10, Tiyatro/3 Erkek).

“Valla bir fikrim yok. Tabi ki iyi bir iş yapmıyorlar ama onlar geçimini oradan sağlasalar da ya da daha başka yöntemler deneyebilirler” (A, G. 2, Antropoloji/2, Erkek).

“Gurur duyuyorum açıkçası. Zamanım olsa ayıracağım iŐlerden birisi diyebilirim açıkçası” (A, G. 5, Latin Dili ve Edebiyatı / 3 Erkek).

Görüşmeciler geri dönüşüm işçilerinin düşük ücret karşılığında ve olumsuz çalışma koşullarında evre/doğa için çok önemli bir iş yaptıklarını belirtmişlerdir.

“Onlara gıptayla bakıyorum açıkçası. Bir yandan çok ucuz işgücü olarak çalışıyorlar, bir yandan geri dönüşüme katkı sağlıyorlar. Bunu geri dönüşüm amacıyla yapmasalar bile hayatımızda birçok Şeyi dntrdüklerini dŐnyorum. Kağıdın kilosu mesela 10 kuruŐmuŐ bunu öğrendim ve akŐama kadar birçok kağıt toplamaları gerekiyor. Hatta belki 100 kilo en az, belki 1000 kilo. Onlara yardımcı olmaya çalıŐıyorum. Hani elimde olduğa onlara vermeye çalıŐıyorum ama her zaman mümkün olamıyor dediğim gibi” (A, G. 11, Radyo, Televizyon, Sinema /4, Kadın).

“Bence yaptıkları iş çok değerli ve önemli, büyük emek sarf edilen bir Şey. Geçimlerini sağlamak konusunda kendilerine bir katkı ve dünyaya da bir katkıda bulunuyorlar ayrıca evre temizliği bakımından. Bence değerli bir Şey yani, çok önemli bir Şey” (A, G. 12, Gazetecilik / 1, Erkek).

“Onların işi o, öyle dŐnyorum. Saygı duyuyorum, yaptıkları işe. Kmsenecek bir Şey olduğunu da dŐnyorum. Hatta çok daha iyi Şeyler yaptıklarını dŐnyorum, katkı sağlıyorlar çünkü doğaya. PTT memurundan daha fazla katkı sağlıyorlar bence” (A, G. 15, Gazetecilik / 2, Kadın).

“İşlerini yapan emekçilerdir. Saygı duymak gerekiyor” (AÜ, G. 18, Uluslararası İlişkiler / 3, Erkek).

“Aslında en iyisini yapıyorlar. Hem çevre temizlenmiş oluyor. Hem de kendi giderlerini karşılıyor oluyorlar” (AÜ, G. 25, Fizik / 2, Erkek).

Görüşmecilerden bazıları geri dönüşüm işçilerinin çalışma koşullarından dolayı üzüntü duyduklarını belirtirken, bazıları da bu işten kazanç elde ettikleri için bir yandan üzüлüp bir yandan sevindiklerini söylemişlerdir:

“Hiçbir fikrim yok. Bir şey düşünmüyorum. Saygı duyarım. Üzülürüm yani” (AÜ, G. 19, Matematik/2, Kadın).

“Üzülüyorum. Görünce daha çok üzülüyorum. Ama keşke böyle yapmak yerine devlet ya da diğer insanlar onlara yardımcı olsa” (BÜ, G. 2, Uluslararası İlişkiler/1, Kadın).

“İçten içe üzülüyorum tabi de elden bir şey gelmiyor. Herkes üzülüyordur da elinden bir şey gelmiyordur. Geçenlerde bir video izledim. Baya buruktu. Bir çocuk işte çöpten yemek alıp yiyordu. Baya üzümüştü beni” (AÜ, G. 22, Matematik/3, Erkek).

“Sokakta toplayan insanlardan mı bahsediyorsunuz? Çok üzülüyorum ama bir taraftan onlara gelir sağladığı için seviniyorum tabi yani” (AÜ, G. 17, İşletme/4, Kadın).

“Açıkçası yaptıkları iş güzel bir iş ama ben ülkemizde bunu bilinçli olarak yaptıklarını düşünmüyorum. Mecburiyetten yapıyorlar. O yüzden çok da onlar için sevinemiyorum. Yaptıkları iş aslında güzel ama onlar zorunda oldukları için yapıyorlar. Farkında değiller güzel bir iş yaptıklarının. Ondan çok mutlu olamıyorum, biraz üzülüyorum o işi yapmak zorunda oldukları için. Çünkü çok büyük bir gelir sağlamıyor onlar için ama yapmak zorundalar. Özellikle de küçük çocuklar yapıyor bizim ülkemizde bunu, kağıt toplama, plastik... Güzel bir iş yapsalar da onlar için mutlu olamıyorum, kendim için de mutlu olamıyorum. Benim için iyi bir görüntü olmuyor” (BÜ, G. 9, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / 2, Kadın).

“Yaptıkları güzel bir Şey ama ekonomik durumlarından dolayı öyle yapmaları biraz üzüyor” (B, G. 21, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı /1, Kadın).

Bazı görüşmeciler atık toplama iŐini bir iş olarak ve bir kazanç alanı olarak görmektedir:

“Bir iş olarak görüyorum. Olması gerektiği gibi, herkesin bir görevi var. Onlar da bir iş yapıyor. O da bir iş yani. Nasıl bir mühendis çalışıyor. nemli bir hizmet denebilir” (B, G. 4, Elektronik / 3, Erkek).

“O da artık bir meslek grubu oldu Türkiye’de nerdeyse. Onları toplayıp ki-loyla günü birlik çalışıp parasını alıyorlar. Onlar da ekmeğini oradan çıkartıyorlar. Bir düŐüncem yok. Zor bir iş” (B, G. 15, İç Mimarlık ve evre Tasarımı/2, Kadın).

“Onların ihtiyaı olduğu için yaptığını düŐündüĐüm için yani olumlu düşünüyorum tabii ki. Keşke ihtiyaçları olmasa ama onlar da fayda sağlıyor aslında çevremize aslında, öyle düşünüyorum” (B, G. 16, İç Mimarlık/2, Kadın).

“Yani bilmiyorum. Onlar da ihtiyaı olduğu için yapıyordur herhalde. Çok uzaktan gördüm onu da” (B, G. 17, İç Mimarlık/2, Kadın).

“Bence iyi bir Şey, yaptıkları yararlı, para kazanıyorlar sonuçta” (B, G. 19, Bilgisayar Mühendisliği / 1, Erkek).

“Onlar için de bir sektör oluşmuş oluyor. Sonuçta insanların yapması gereken Şeyi, yapmıyoruz biz, onlar ayırŐtırmıŐ oluyor hem de para kazanmış oluyorlar. Bu açıdan onlar için yararlı oluyor” (B, G. 20, Endüstri Mühendisliği/4, Kadın).

Bilkent niversitesinden bir görüşmeci atıkların toplanması açısından iyi bir iş olarak gördüğünü belirtmiştir:

“Aslında zel bir Şey düŐünmedim ama iyi bir Şey yani sonuçta. Toplanması gereken atıklar o yüzden. İyi bir Şey yle düşünüyorum” (B, G. 25, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/1, Kadın).

Görüşmecilerden biri, birilerinin gelip o çöpleri toplaması ve bunun bir iş olarak görülmesinin kendisini üzdüğünü belirtmiştir.

“Biraz üzüliyorum aslında ama galiba bir iş olarak bakmak gerekiyor. Üzücü bir şey aslında çünkü kendi atığımız olmasına rağmen çöpten nefret ediyoruz ve o yüzden de birinin onu yapmasına iş gözüyle bakmak da beni üzüyor açıkçası. Çünkü bizim çöpümüz, bizim yaptığımız şey, ürettiğimiz şey fakat görmezden geliyoruz onu. Başka biri yapsın bize ne ki diyoruz. Ama aslında evimizde ayırsak ya da daha düzenli bir şekilde atsak insanlara sanki kolaylık sağlanır” (BÜ, G. 5, Endüstri Mühendisliği / 2, Kadın).

Bir görüşmeci de geri dönüşüm işçilerinin illegal yollardan geçimlerini sürdürmektense atık toplayarak hayatlarını devam ettirmelerinin doğru olduğunu düşünmektedir.

“Kağıtları, pet şişeleri toplayanlar. Bence çok mantıklı onların toplanması Hırsızlık yapmaktansa ya da herhangi başka bir iş yapmaktansa ekmeklerini öyle çıkarıyorlar. Hoşuma gidiyor açıkçası o durum” (AÜ, G. 21, Matematik / 3, Kadın).

“Bir fikrim yok açıkçası. Yolumu değiştirmem. Açıkçası ben yaptıkları işe saygı duyuyorum. Hem bir şekilde geri dönüşüme katkıda bulunuyorlar hem de kendi ekmek paralarını çıkarmaya çalışıyorlar” (BÜ, G. 3, Bilgisayar Mühendisliği/ 3, Erkek).

Katı atık toplama işinin kurumsallaşması gerektiğini ya da devletin kendilerini daha farklı alanlarda istihdam etmeleri gerektiğini düşünen ve bu işi bir tür “mahkumiyet” olarak gören görüşmeciler vardır.

“Bunun aslında daha kurumlaşmış bir şey olması lazım bence. Ama bu arkadaşlar kendilerine katkı yapıp para kazanıyorlarsa güzel bence. Bana bir zararı yok faydası var” (BÜ, G. 6, Genetik / 4, Erkek).

“Bilmiyorum ne olduğunu. Kötü bir şey, yani öyle görmek kötü bir şey de tam bilmiyorum. O işi yapmaları kötü bir şey. Devlet daha farklı işler verebilir. Buna mahkûm olmazlar” (BÜ, G. 7, Siyaset Bilimi / 2, Kadın).

“Yapılması çok zor olan bir iş. (Siz yapar mıydınız böyle bir işi?) Yapmazdım diyemem eğer ekonomik koşullar bunu gerektirirse eminim ki herkes her

iŖi yapabilecek direnci ve gerekliliği kendinde görebilir diye dŖnyorum” (B, G. 11, Siyaset Bilimi/4, Erkek).

GrŖmecilerden bazıları geri dnŖm iŖçileri iŖçileri ile daha yakın iletiŖime geçtiklerini belirtmiŖlerdir. Aslında bunu belirtmek bile toplumsal algı olarak geri dnŖm iŖçilerinin ne kadar dıŖlandığına kanıtlar niteliktedir.

“Onları gördüğüm zaman kendimi birazcık böyle rahatsız hissettiğim için onların kötü hissetmemesi ve aynı zamanda onların da farkında olduğumu göstermek için bazen sigara teklif ediyorum. (İliŖki) kurabildiğim kadarıyla kurmaya alıŖıyorum ama çok da tabii ki... Ŗu durumu daha önce yaŖadığım için ihtiyacın var mı para vereyim mi? O da tabii dilenci durumuna soktukları için böyle bir teklif onlardan dolayı da daha önce bir azar yediğim oldu. O yüzden yemek yiyelim mi, sigara vereyim mi gibisinden Ŗeklinde yaklaŖmaya alıŖıyorum” (B, G. 14, Hukuk/4, Erkek).

“Saygı duyuyorum. Hatta konuŖmuŖluğum vardır. Konur’da çok rastlıyorum, Kızılay’da falan. Sohbet edebiliyoruz. Biraz da birkaç kiŖiyle artık tanış olduk bizim memleketten falan da. Öyle birkaç taneyle falan sohbet etmiŖliğim vardır” (A, G. 14, Gazetecilik / 2, Erkek).

“ok büyük faydası var çevreye de. Onlara hakikaten gördüğüm zaman tebrik ediyorum. Yani hayat zor ama bir taraftan da bir Ŗekilde topluyorlar ve çevreye büyük bir katkı sağlıyor. Geçen 1 Mayıs’ta karŖılaŖmiŖtik. 1 Mayıs’ta gelmiŖlerdi onlar da. Ben her grŖte takdir ediyorum” (B, G18, Bilgisayar Teknolojileri ve BiliŖim Sistemleri/1, Erkek).

“Mesela biz çok yardım ediyoruz onlara. Bizim sitece böyle. Hepimiz su götürürüz bir Ŗey yaparız mutlaka” (B, G. 23, Moleküler Biyoloji ve Genetik/1, Kadın).

“En iyi iŖi yapıyorlar, güzel. Ben her sabah okula giderken hatta, birkaç amca var bizim orda hep tanıdığım artık günaydın dediğim. Tabii ki kolay gelsin gibi Ŗeyler diyoruz” (B, G. 12, İŖletme Bilgi Yönetimi/2, Kadın).

Sonuç ve Değerlendirme

Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi öğrencileri arasından rastgele seçilmiş 50 görüşmeci ile yapılmış görüşmeler kapsamında geri dönüşüm işçileri hakkındaki düşüncelerini belirten görüşmecilerin çoğu atık işçilerinin sosyal ve ekonomik koşulları için kaygılandıklarını ancak kendilerinin bu konuda yapabileceklerinin sınırlı olduğunu vurgulamışlardır. Görüşmecilere yöneltilen “Geri dönüşüm işçileri hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna ilginç cevaplar gelmiştir. Örneğin bir görüşmeci atık işçilerinin etnik kökenlerine değinmiştir. Ankara Üniversitesinden bir görüşmeci geri dönüşüm işçilerinin “suç potansiyeli” taşıdığından bahsetmiştir. Diğer taraftan görüşmecilerin çoğu geri dönüşüm işçilerinin düşük ücret karşılığında ve olumsuz çalışma koşullarında çevre için çok önemli bir iş gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

Bazı görüşmeciler geri dönüşüm işçilerinin çalışma koşullarından dolayı üzüntü duyduklarını, bazıları ise bu işten kazanç elde ettikleri için bir yandan üzü- lüp bir yandan da sevindiklerini söylemişlerdir. Görüşmecilerden biri kendi çö- pümüzden “nefret ediyoruz” ancak birilerinin gelip o çöpleri toplaması ve bunun bir iş olarak görülüp sıradanlaştırılması beni üzüyor demiştir.

Görüşmeciler geri dönüşüm işçilerinin illegal yollardan geçimlerini sür- dürmektense, atık toplayarak yaşamlarını idame ettirmelerinin doğru olduğunu vurgulamıştır. Devletin geri dönüşüm işçilerini daha farklı alanlarda istihdam et- mesini ya da katı atık toplama işinin kurumsallaşması gerektiğini düşünen ve bu işi bir tür “mahkûmiyet” olarak gören görüşmeciler de olmuştur. Görüşmecilerden bazıları geri dönüşüm işçileri ile daha yakından iletişime geçtiklerini dile getirmiş- lerdir. Ne var ki, bunu belirtmek bile toplumsal algı olarak geri dönüşüm işçilerinin ne kadar dışlandığının göstergesidir. Görüşmecilerin kullandığı ifadelerden atık işçilerine karşı hem bir “acıma” duygusunun varlığı hem de bir “ötekileştirme” olduğu anlaşılmaktadır.

Sonnotlar

- i http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae70961b1e4b5.89795788.
- ii 31.12.2004 tarihli ve 25687 sayılı Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği.
- iii <https://www.birgun.net/haber-detay/kagit-toplayicilari-cezadan-korktu-kagit-toplamaya-cikmadi-101960.html>.
- iv <https://twitter.com/atikkagit/status/914859938912104448>.
- v Ankara Valiliği evre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Ankara İlinde Cadde ve Sokaklarda Kağıt Toplanmasına İlişkin Usul ve Esaslar, (05.09.2018, Sayı 39740365).
- vi 9.08.1983 tarihli ve 2872 sayılı evre Kanununun 20. maddesinin r bendine göre ‘‘Ka-nuna aykırılık halinde uygulanacak idari para cezası’’ 40.636 TL ile 101.595 TL arasında değişmektedir (16 Ocak 2013 tarihli Resmi Gazete, Sayı:28530).
- vii 24.08.2011 tarihli Resmi Gazete, Sayı: 28035, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği Madde 34 (1) Bu Yönetmelik hükümlerine aykırı hareket edenler hakkında 2872 sayılı Kanunda ngrlen müeyyideler uygulanır.

Kaynakça

- Akkoç, S. (2016). ‘‘A'dan Z'ye Kâğıt Toplama Krizi’’, *Gazete Habertürk*, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1187912-adan-zye-kagit-toplama-krizi>, 29.04.2018.
- ‘‘Ankara İlinde Cadde ve Sokaklarda Kağıt Toplanmasına İlişkin Usul ve Esaslar’’ Ankara Valiliği evre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, S. 39740365, 05.09.2018.
- ‘‘Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği’’, Resmi Gazete. S. 28035, 24.08.2011.
- ‘‘Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği’’, Resmi Gazete. S. 30283, 27.12.2017.
- Arslan, R. (2016). ‘‘Kağıt Toplayıcıları: Bundan Sonra Ne Olacak?’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_atik_iscileri_arslan 29.04.2018.
- BaŐkavak, T. (2013). ‘‘Atık Kağıt İŞçileri, Geri Dönüşüm Rantı ve plerin Mülkiyeti Savaşı’’, <http://www.sendika.org/2013/09/atik-kagit-iscileri-geri-donusum-ranti-ve-coplerin-mulkiyeti-savasi-tahsin-baskavak/> 15.12.2013.
- ‘‘evre Kanunu’’, Resmi Gazete, S. 28530, 16.01.2013.

Hawkins, G. (2006). *The Ethics of Waste: How We Relate to Rubbish*. Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.

<https://twitter.com/atikkagit/status/914859938912104448> , 29.04.2018.

<http://wiego.org/informal-economy/occupational-groups/waste-pickers>, 03.05.2015.

İnce, O. (2012), “Ankara Kimin Çöplüğüdür?”, Ateş ve Düğün / Ağır u Gowend Video Sergisi: Zorunlu Göçten Kimlik Mücadelesine Hakkârili Kâğıtçılar. İstanbul: Depo 18 Mart-21 Nisan Sergisi Yayını, 9-10.

“Kağıt Toplayıcıları Cezadan Korktu, Kağıt Toplamaya Çıkmadı”, *Birgün Gazetesi* <https://www.birgun.net/haber-detay/kagit-toplayicilari-cezadan-korktu-kagit-toplamaya-cikmadi-101960.html> 29.04.2018.

Kurt, Ü. (2010). “Bir Kapitalizm Hikayesi ve Çöp Toplayıcıları”, *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/tartisiyorum/bir_kapitalizm_hikayesi_ve_cop_toplayicilari-979433 , 17.03.2014.

Özgen, H. N. (2001), “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, *Toplum ve Bilim*(89), 88-101.

Özsoy, D. (2012). “Yeni Kent Yoksulluğu, Atık Toplayıcıları Ve Temsil Sorunsalı: *Katık* Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (43), 105-121.

Pye, G. (2010). “Trash as Cultural Category”, *Trash Culture: Objects and Obsolescence in Cultural Perspective*, (Ed): G. Pye, CISRA, (11), 1-14.

Somay, B (2005). “Çöp Nereye Gider?”, *Cogito*, (43), 162-169.

“Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği”, Resmi Gazete S. 25687, 31.12.2004.

Tuttle, L. (2009). “Ankara Recycling Association (Kooperatif Yolunda Ankara Gerikazanın Derneği)”, (Ed): M. Samson, *Women in Informel Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO)*, Cambridge, MA, USA.

Yardımcı, S. ve Saltan, A. (2007). “Geri Dönüşümün Görünmeyen Yüzü”, *Toplum ve Bilim*. (108), 206-238. www.tdk.gov.tr

ÇEVRECİ SİVİL TOPLUM KURULUŞU ÇALIŞANLARININ SOSYAL SORUMLULUK VE ÖZGECİLİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ¹

Meltem KELEŞ*
Yasemin ÖZKAN*

Öz:

Toplumsal sorunların çözümünde aktif bir rol oynayan Sivil Toplum Kuruluşları (STK) çeşitli sosyal sorumluluk projeleri ile devletin üstlendiği birtakım işleri yaparlar. Araştırmanın amacı, daha iyi bir toplum ve sürdürülebilir bir çevre için, çevreci STK'larda çalışanların (profesyonel/gönüllü/ücretli) sosyal sorumluluk ve özgecilik tutumlarının demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği ve özgecilik tutumu ile sosyal sorumluluk tutumu arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Araştırmanın örneklemini, Ankara İlinde faaliyet gösteren çevreci STK'lar arasından ulaşılabilen 104 üyeden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak “sosyal sorumluluk ölçeği” ve “özgecilik ölçeği” ile bir takım sosyo-demografik soruları içeren bir anket uygulanmıştır. Araştırmada özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının ilişkisi Pearson korelasyon testi ile, özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermemesi bağımsız gruplar t ve ANOVA testleri ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda; çevreci sivil toplum kuruluşu çalışanlarının gelir yeterlik durumunun çevreye yönelik sosyal sorumluluk ölçeği ve alt boyutu olan sosyal tüketim davranışı açısından anlamlı fark gösterdiği; ayrıca öğrenim ve çalışma durumuna göre özgecilik alt boyutlarından sorumluluk düzeylerinin de anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın

---

¹ Tamamlanmış, ancak henüz savunması yapılmamış “Çevreci Sivil Toplum Kuruluşlarında Çalışanların Sosyal Sorumluluk ve Özgecilik Düzeylerinin İncelenmesi: Ankara Örneği” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Ankara Üniv. Sosyal Çevre Bil. Anabilim Dalı Doktora Prg., meltem.keles@sanayi.gov.tr

* Prof. Dr., Hacettepe Üniv, İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü, ymozkan@gmail.com

diğer bir bulgusu ise; özgeçilik ve sosyal sorumluluk düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu, sosyal sorumluluk düzeylerinin ise özgeçiliğe göre daha yüksek olduğu şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Sivil toplum kuruluşları, Çevre, Sosyal sorumluluk, Özgeçilik.

An Investigation of the Attitudes of Social Responsibility and Altruism of the Employees of the Environmentalist Non-Governmental Organizations: Ankara Province, As A Case

Abstract:

Non-governmental organizations (NGOs), which play an active role in solving social problems, do some work undertaken by the state through various social responsibility projects. The purpose of the research is to investigate whether the social responsibility and altruism attitudes of employees (professional/voluntary/paid) of environmentalist NGOs for a better society and sustainable environment show a statistically significant difference according to the demographic variables and to investigate the relationship between altruism attitude and social responsibility attitude. Sample of the research consists of 104 members that could be reached of environmentalist NGOs operating in Ankara province. As a means of data collection in the research, a questionnaire including several socio-demographic questions together with a “social responsibility scale” and an “altruism scale” was applied. In the research, the relation between the scores of altruism and social responsibility were analyzed by the Pearson correlation test, and whether the scores of altruism and social responsibility varied according to the demographic variables were analyzed by the independent samples t and the ANOVA tests. As a result of the research, it was found that income adequacy of the employees of the environmentalist NGOs varied significantly in terms of the social responsibility to the environment and its sub-dimension, social consumption behavior, it was also found that the level of responsibility of the attitude of altruism varied significantly according to the level of education and work. Another finding of the research is that levels of altruism and social responsibility were high, with the levels of social responsibility being higher than those of altruism.

Keywords: Civil society, Non-Governmental organizations, Environment, Social responsibility, Altruism.

Giriş

Sivil toplumun 300 yıllık düşünce tarihindeki geçmişine kısaca baktığımızda, bir uygarlık aşaması olarak görülen sivil toplum, toplumsal sözleşmecî düşüncüler tarafından önceleri siyasi toplumla özdeş kılınmıştır. Özellikle 17.yüzyıl boyunca kapitalist uygulamalar ve mülk sahipleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi, toprak, emek ve sermayenin ticarileşmesi, pazar ekonomisindeki genişleme, yeni keşifler, İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri sonucunda mevcut siyasal düzen ve otorite sorgulanır hale gelmiştir (Çaha, 1996: 188). Bu gelişmeler doğrultusunda sivil toplum - devlet özdeşliği yerini düalizme bırakmış ve devletin ancak sivil toplumla sınırlandırılabilceği düşüncesine doğru bir değişim yaşanmıştır. Bu bağlamda sivil toplum, tampon görevini üstlenerek bireyi devlete karşı koruyan, özgürlüğün ve özerkliğin bir alanı olarak kabul edilmiştir (Tamer, 2010: 89).

20.yüzyılda oluşan sivil gruplar özellikle feminist ve çevreci yapılanmalar sivil toplumun gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu sosyal gruplar, resmi gücün politikalarını sınırlayacak, değiştirecek veya yeniden oluşturacak gücün birer temsilcisi haline gelmişlerdir. Özellikle doğu bloğundaki totaliter yapılar, Latin Amerika'daki diktatör yönetimlere yapılan eleştiriler, ayrıca batılı ülkelerde görülen gönüllü faaliyetlerdeki artış ve yeni toplumsal hareketlerin kurumsallaşması, sivil toplum söyleminin yeniden inşa edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Burada ağırlıklı vurgu; devleti sınırlamaya yönelik olmaktan ziyade devletin dışında kalan faaliyetlerin çeşitlenerek genişlemesi ve sivil toplumun devlet karşılığı niteliklere işaret ederken, bireylerin, sorunları örgütlenerek beraberce çözümledikleri bir alan olarak görülmesidir (Yeğen vd., 2010: 7-14).

En genel anlamda sivil toplum, gönüllü bireylerin bir araya gelerek kendi çevrelerinden başlayıp toplumsal yapıyı değiştirebilen sosyal örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır (Akatay ve Harman, 2014: 1-2). Günümüzde sivil toplum devlet

karşıtlığı yerini kamu hizmetlerinde yardımcılığa bırakmıştır. Önceleri eğitim, sağlık, çevre, kültürel ve tarihi değerlerin korunması gibi hizmetler sosyal devletin temel görevleri arasında görülmekteyken bu ve benzeri hizmetler günümüzde sivil toplum kuruluşlarınca yerine getirilmektedir.

Sivil toplum kavramının Türk tarihinin eski ve uzak kökleri düşünüldüğünde; Osmanlı Devleti'nin millet sistemi, lonca ve vakıf gibi yapıları sivil toplumun unsurları olarak değerlendirilmektedir. Bu yapılarla 19.yüzyıl modernleşmesi dahilindeki yenilikler harmanlanıp modern sivil toplum oluşmuştur. Cumhuriyet ile birlikte yönetimde sağlanan çoğulcu yapı, sivil topluma olumlu katkılar sağlamıştır. Öte yandan, Türkiye'de sağlıklı, demokratik ve özgürlükçü bir sivil toplumun gelişmesi, siyasal değerlerin tek parti zihniyetinden ve toplumun devlet tarafından yukarıdan şekillendirilmesinden kurtulmasına bağlıdır (Aslan, 2010: 261). Tek partili dönemde tek tip toplum yaratma eleştirileri bulunsa da Cumhuriyet farklı fikir, inanç ve yapılara tanıdığı özgürlük ile sivil topluma büyük katkılar sağlamıştır (Çaha vd., 2013: 18).

1980'lerden günümüze etkin sivil toplum, temsili değil katılımcı demokrasiyi, halkı ilgilendiren konularda halkın etkinliğini temsil etmektedir. Bu durum, bireylerin toplumsal sorunlara dönük bilinçlilik halinin arttığına bir göstergesidir. Türkiye'de de dünyayla paralel olarak, akademik ve kamusal söylem içinde sivil toplum kavramının öneminin arttığı gözlemlenmektedir (Keyman, 2006: 9). Türkiye'de 2000'li yılların başında henüz 70 bin civarında olan dernek sayısı bugün itibarıyla 110 bini geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, İçişleri Bakanlığı, Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın 2017 verilerine göre Türkiye'de 111.377 dernek aktif olarak faaliyetini sürdürmektedir (<https://www.dernekler.gov.tr>, 09.02.2018). Başbakanlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2017 verilerine göre ise Türkiye'de 5.083 yeni vakıf bulunmaktadır (<https://www.vgm.gov.tr>, 11.02.2018). Bu veriler geçmişe göre oldukça iyi görünmektedir. Fakat gerek ülke nüfusu, gerekse gelişmiş ülkelerdeki STK sayıları göz önüne alındığında, Türkiye'de sivil toplumun henüz yolun başında olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalarda Türkiye'deki STK'ların sayıca

az oluşuna yönelik olarak Türkiye'nin farklı bir sivil toplum dokusuna sahip olduğu ve merkezinde hayırseverliğin yer aldığı görüşü hâkimdir. Tablo 1'de gelişmiş ülkelerle Türkiye kıyaslandığında Türkiye'de STK'ların niceliksel olarak hayli geride olduğu görülmektedir. Türkiye'de toplumun yalnızca %13.1'i bir derneğe üye iken %4.1'lik bir kesim, hukuki statüsü olmayan farklı sivil topluluklara (cemaat, grup, inisiyatif veya platform) üyedir. Ayrıca, toplumun büyük bir çoğunluğu (%85) yakın gelecekte herhangi bir STK'ya üyeliği düşünmemektedir (Yaşama Dair Vakıf, 2015: 45- 60).

Tablo 1: *Gelişmiş Ülkelerdeki Toplam STK Sayıları*

Ülke	STK Sayısı
Amerika Birleşik Devletleri	1.532.250*
Fransa	1.350.000*
İngiltere	900.000**
Almanya	580.298**
Türkiye	126.629*

Kaynak: Yaşama Dair Vakıf, Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları, 2015: 44.

*2015 Yılı verileri, **2012 Yılı verileri

Etkin bir sivil toplumun varlığı bireylerin sosyal sorumluluk, bilinç, duyarlılık ve özgecilik gibi tutumlarına yüksek ölçüde bağlıdır. Çünkü bireyler; çevre, eğitim, sağlık gibi en temel toplumsal olgulara duyarlılık göstererek ve üye oldukları STK'lar aracılığıyla sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunarak toplumların sosyo-ekonomik yapılanmasında önemli rol oynarlar. O halde STK'lara üye olan bireylerin sosyal sorumluluk ve özgeci davranışları incelenirken aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarına da ışık tutulmuş olunacaktır.

1. Literatür

Araştırma çerçevesinde yapılan literatür taramasında çevreci sivil toplum kuruluşu çalışanlarının sosyal sorumluluk ve özgecilik tutumlarını inceleyen doğ-

rudan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda araştırma özgün bir nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan alanyazında Kılınç (2017)'in "Kurumsal İtibar Açısından Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Türkiye'deki Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmasında, çevreci STK'larda farklı statülerde görev yapan toplam 100 kişiye, 24 sorudan oluşan bir anket uygulamıştır. Araştırma sonucuna göre, katılımcılar, kurumsal itibarı, kurumların sahip olmaları gereken önemli bir değer olarak görmüşlerdir. Katılımcılar, kurumsal itibarın en önemli bileşenin sosyal sorumluluk kapsamındaki çalışmalar olduğunu, bu çalışmaların kurumun itibarını ve kuruma yönelik beğeni ve saygıyı artırdığını ifade etmişlerdir.

Ancak alanyazında özgecilik üzerine ulusal ve uluslararası indekslerde yer alan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Kasapoğlu (2013)'nin "Üniversite Öğrencilerinde İyilik Hali ile Özgecilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" konulu çalışmasında, cinsiyet, fakülte, sınıf, doğum sırası ve sosyal çevre ile iyilik hali ve özgecilik arasında anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Öğrencilerin toplam iyilik hali ile özgecilik düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Özgeciliğin iyilik halinin bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin özgecilik düzeylerinin öğrenim gördükleri fakülteye göre farklılaşmadığı ancak İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin iyilik hali maneviyat boyutunun İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Diğer bir çalışma, Burks, Youll ve Durtschi (2012), yaşları 18-39 arasında değişen 112 psikoloji bölümü üniversite öğrencileri üzerinde özgecilik-empati ilişkisi hipotezini sınamışlardır. Araştırma sonunda, özgecilik ve empati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Coulter, Wilkes ve Der-Martirosian (2007)'in yaptığı araştırmada ise Kaliforniya Üniversitesi'nde okuyan tıp, hukuk ve iktisat öğrencilerinin özgeci tutumları karşılaştırılmıştır. Araştırmada, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden, Afrika kökenli Amerikalı öğrencilerin beyaz öğrencilerden ve tıp öğrencilerin hukuk öğrencilerinden daha fazla özgeci tutum bildirdikleri araştırma sonuçları arasındadır.

Özgecilik yaş, cinsiyet, duygu durumu ve yardıma ihtiyacı olan kişinin sahip olduğu özellikler gibi pek çok etmeden etkilenmektedir. Duru (2002) da, özgeci bireyin sosyal sorumluluk, ahlaki akıl yürütme ve duyarlılık gibi kişilik özelliklerini barındırdığını belirtmiştir. Yapılan araştırmalarda özgecilik ve diğer olumlu sosyal davranışların yaşla birlikte arttığı hatta özgeci davranış konusunda kadınlar lehine belirgin bir cinsiyet farkı olduğu belirtilmektedir. Bazı araştırmalarda ise özgeci davranış açısından cinsiyet farkı görülmez, sadece özgeci davranışın motivasyonundan ve gösteriliş biçiminden kaynaklandığından söz edilir (Benenson vd., 2007; De Waal, 2006; Innocenti ve Pazzienza, 2006; Banbal, 2010; aktaran Tekeş ve Hasta, 2015: 58).

Son yılların en gözde konularından biri olan kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, daha çok şirketler, pazarlamacılar, halkla ilişkiler gibi belirli paydaş grupları açısından ele alındığı görülmüştür. Özellikle bu gruplar arasında pazarda ticari bir güç, rekabette avantaj ve toplumda olumlu bir imaj elde edebilmek için kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları en önemli iletişim stratejilerinden biri haline gelmiştir.

Berber (2016) çalışmasında işletmelerin doğal afetlere karşı gösterdikleri sosyal sorumluluk davranışında bilinç düzeylerini incelemiştir. Türkiye’de çevreyle ilgili en önemli sorunlardan biri olan afet konusunda işletmelerin yeterli bilinç düzeyine sahip olmadıklarını tespit etmiştir. Dolayısıyla doğal afetlerle ilgili sosyal sorumluluk davranışları da düşük düzeyde çıkmıştır. Ancak doğal afetler konusunda çevreci STK’ların bireysel çabalarının mevcut olduğu araştırma bulgularında yer almaktadır. Pelit ve arkadaşlarının otel çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada ise; 35-39 yaş aralığında olan çalışanların çevreye karşı sosyal sorumluluk algıları en yüksek; 25-29 yaş aralığında olanların ise çevreye karşı sosyal sorumlulukları en düşük kişiler olduğu belirlenmiştir (Pelit vd., 2009: 29). Çabuk (2009)’da, STK’ların sosyal sorumluluk düzeylerini incelediği çalışmasında STK’ların işletmeler üzerinde kurumsal sosyal sorumluluk oluşturmada etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye’de uygulanan sosyal sorumluluk projelerinde inisiyatif sahibi

olanların şirketler olduğu ve sosyal sorumluluk uygulamalarının şirketler ile STK'lar arasında karşılıklı sinerji ve paylaşım ile yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda STK'ların sosyal sorumluluk anlayışları gelişmiş olsa da uygulamada gelişmemiş olduğu görülmüştür.

İncelenen ve ulaşılabilir olan, çevreci STK'ların sosyal sorumluluk ve özgecilik tutumları üzerine yapılan çalışmalara fazla rastlanılmamıştır. Bu bağlamda araştırmaya zemin teşkil edecek paralel sonuçlar üreten çalışmalardan faydalanılmıştır. Bu araştırma ile Ankara özelinde yer alan çevreci STK'larda çalışanların özgecilik ve sosyal sorumluluk tutumları, bu tutumlar üzerinde demografik özelliklerinin (yaş, öğrenim durumu, cinsiyet, çalışma durumu ve gelir yeterliliği) ilişkileri incelenecektir.

2. Sivil Toplum Kuruluşları ve Çevreci Sivil Toplum Kuruluşları

İlk yapılanma olarak sivil toplum kuruluşları, her ne kadar ekonomik kökenli ortaya çıkmışsa da günümüzde, özel sektör ve devletten bağımsız, kâr amacı gütmeyen, gönüllü örgütlenmelerdir (Cengil, 2016: 135). Sivil toplum kuruluşları dünyada ve Türkiye'de; eğitim, sağlık, insan hakları, cinsiyet eşitliği, kadın hakları, tüketici hakları, çocuk hakları, yoksullukla savaş, temiz ve sağlıklı çevrede yaşama, doğayı koruma gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler. STK'lar ortak belli özellikleri bünyelerinde barındırırlar. Cengil (2016) çalışmasında sivil toplum kuruluşlarının 8 temel özelliğini şu şekilde belirtmektedir: Gönüllülük, hükümetten bağımsız olma, kâr amacı gütmeme, toplumsal fayda, yasallık, sivil davranış ruhu, kendiliğindenlik ve çeşitliliktir.

Toplum merkezli sivil toplum kuruluşlarından biri de çevreci STK'lardır. Çevreye duyulan ilgi, bu ilgiyi açıklayan akım, düşünce, ideoloji ve uygulamalar çevrecilik ve çevre düşüncesi kapsamında yer alır. Çevreci düşüncenin temel kaynağını, insan-çevre ilişkisi kapsamında insanların çevreyi dönüştürmesi ve dönüştürdükçe tüketmesi, kendini ve yaşam kaynağını sorgulaması ve sürdürülebilirlik endişesi taşınması oluşturmaktadır. 19.yüzyılın ikinci yarısından

İtibaren çevreci hareketler, doğa ve doğanın korunmasına yönelik ilgiyi meydana getirmiştir. Bu dönem insanlık tarihinde “bilinçlenme dönemi” olarak geçmektedir. Çevre sorunlarının artması, çevreye artan ilgi ve duyarlılıkla birlikte çevreci hareketler toplumsal bir form almıştır. 20.yüzyılın başlarında çevreci hareketler “korumacı dalga” şeklinde ilgi büyürken 1960 ve 70’lerdeki hareketlere bağlı olarak ideolojik ve kolektif kimlik şeklinde farklılaşma başlamıştır. Türkiye’de ise 1980’li yıllardan itibaren çevreci hareketler etkin olmuş ve uluslararası örgütler arasında kendine yer bulmuştur. Bu olumlu bir gelişme olmasına karşın Türkiye’de günümüzde hala çevre bilinci olması gereken düzeyde değildir. Türkiye’de çevre hareketleri yönünde dünyayla paralel bir örgütlenme olmasına rağmen çevre hareketleri etkin ve dinamik bir yapıda değildir (Aygün ve Şakacı, 2007: 141-143).

Karataş (2014)’a göre STK’lar çevre bilinci aşılama da kritik ve önemli bir role sahiptir. Türkiye örneğinde STK’ların benzer amaçlara yönelik fakat birbirlerinden kopuk çalıştıkları söylenebilir. Bu durum, her ne kadar hızlı, esnek ve kolay yönelme gibi avantajları beraberinde getiriyorsa da birlikte hareket etmek, güç birliği açısından daha etkin sonuçlar üretebilecektir (Karataş, 2014: 860).

Türkiye’deki çevreci STK’lar hakkında ülkemizde çok az kaynak bulunmaktadır. Duru (1995) tarafından yapılan “Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları” başlıklı çalışmada, Türkiye’de gönüllü çevre kuruluşlarının genelde orta-üst gelir grubunda, büyük kent kökenli, eğitilmiş ve genç olduklarını, siyasal alanın sol kesiminde yer aldıklarını, çalışmalarının daha çok kamuoyunu harekete geçirmek, hükümetleri eylemleriyle uyarmak ve halkı eğitmek gibi konularda yoğunlaştığını belirtmektedir. Duru’ya göre; “çevreci STK’lar, çevreyi siyaset alanının bir parçası ya da siyasal savaşı m konusu olarak gören yaklaşımların uzağında dır.” (Duru,1995: 186).

Çağımızda küresel ısınma, yeşil alan, temiz hava, temiz su kaynağı, zararlı atıklar gibi çevre ile ilgili insanlığı tehdit eden birçok unsur bulunmakta olup,

çevreci STK'lara büyük roller düşmektedir. Dünya genelindeki çevreci STK'lar; kâr hırsıyla hareket eden küresel sermaye unsurlarına tepki göstermekte ve ulusal ekonomilerin doğal kaynaklarının bu güçler tarafından maruz kaldığı yıkıma dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda çevreci STK'ların yakın takibe aldığı kuruluşlar Dünya Bankası, IMF (International Monetary Fund/Uluslararası Para Fonu) ve AB (Avrupa Birliği) gibi büyük sermaye grupları olmaktadır. Dünyada bu tür gelişmeler yaşanırken çevreci STK'lar, ulusal çapta çevre bilincini artırmaya yönelik eğitim programları düzenleyerek etki yaratmaya çalışmaktadırlar. Sürdürülebilirlik, çevreci STK'ların bugün en çok üzerinde durduğu konulardandır. Sürdürülebilir yaşam ve çevre konusunda çevreci STK'lar, kalıcı bir kültür yaratma amacı taşıyarak; paneller, eğitim programları, söyleşiler düzenlemektedir (Demiral, 2007: 11-12).

Dünyada ve Türkiye'de çevrenin önemine vurgu yapan, çevreye verilen zarara dikkat çeken pek çok STK bulunmaktadır. Örneğin İngiltere, Amerika, Kanada, Almanya, İsveç ve Hollanda gibi sanayileşmiş ülkelerde pek çok sayıda çevreci grup kurulduğu gibi var olan kuruluşlarda daha da güçlenmiş ve üye sayıları artmıştır. Amerika'da 1965-1969 yılları arasında "Sierra Club" ve "National Audubon Society" gibi büyük gönüllü çevreci STK'ların üye sayıları iki, üç katına çıkmıştır. Bugün 33 ülkede, nükleer güç, aşırı kirlilik gibi canlıların yaşamını tehdit edebilecek sorunların arkasında yatan nedenleri araştıran, yurttaşları harekete geçirebilecek bilinçlendirme eylemlerine önem veren "Friends of the Earth" kuruluşu bulunmaktadır. Greenpeace'de, "Friends of the Earth" ile benzer ilkelere sahiptir. Green Peace (Yeşil Barış), ilk olarak Kanada'da Amchitka'nın Aleutian adasında gerçekleştirilmesi düşünülen nükleer denemeye karşı çıkan bir grup tarafından 1970'lerin başında kurulmuştur ve dünya genelinde en çok bilinen çevreci STK'ların başında gelmektedir (Sandbach, 1980: 13 ve Rosenbaum: 1973: 76, aktaran Duru, 1995: 36-40).

Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de çevre bilinci ve çevreciliğe verilen önem, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır.

Türkiye’de, başlarda ülke çapında 8-10 adet çevreci kuruluş varken 1980’lerde Alman Yeşillerin partileşmesi sürecinde bu sayı giderek artmıştır. Bugün Türkiye’de, çevre ve doğal hayatın korunması alanında faaliyet gösteren 1.213 dernek bulunmaktadır. Ankara il genelinde 10.822 STK bulunmakta ve bunların 153’ü çevre doğal hayat ve hayvan koruma derneği olarak faaliyetlerini sürdüren çevreci STK’lardan oluşmaktadır (İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, 3 Şubat 2018). Ankara ilinde faaliyet gösteren toplam vakıf sayısı ise 823’tür ve hedef kitlesi çevre ve doğal hayat olan 86 vakıf bulunmaktadır (Başbakanlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü 11 Şubat 2018).

Çevre bilincin yaratılması, çevrenin korunması ve kamuoyu yaratılması konusunda en kritik görevler çevreci STK’lara düşmektedir. Bu kapsamda çevreci STK’ların Türkiye’deki çizgilerini incelemek çalışma açısından yararlı olacaktır. Tablo 2’de Türkiye’deki çevreci STK’ların yapmış oldukları belli başlı sosyal sorumluluk projeleri/çalışmaları yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye’de Etkinlik Gösteren Çevreci STK’lar ve Projeleri

KURULUŞLAR	PROJELERİ/ÇALIŞMALARI
Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği (KIRÇEV)	Dendroloji (Ağaçbilim), Orman ve Bozkır Ekolojisi Okulları, Anıt Ağaçlar, Enerji Ormancılığı, Kalıntı Ormanlar, Şimşir
Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı (FEE) ve Türkiye Çevre Eğitim Vakfı (TÜRÇEV)	Mavi Bayrak, Eko- Okullar Çevrenin Genç Sözcüleri
Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA)	10 Milyar Meşe, 81 İlde 81 Orman Projesi
Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL)	Kendini Koruyan Kentler, Köyler Yaşamalıdır, Sinan’a Saygı
Deniz Temiz Derneği (TURMEPA)	Sınırsız Mavi, Deniz Eğitim Atölyeleri, Kıyı Temizleme Hareketi
Türkiye Çevre Vakfı (TÇV)	40 Yıldır Çevre Literatürüne Katkı Amaçlı 191 Kitap
Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO)	Gelecek İçin Geri Dönüşüm, Cam Ambalaj Atıklarının Kaynağından Tamamen Ayrı Toplanması
Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı (ÇEVKOR)	Temizlik, Ağaç Kesimine Son, Her Balkona Bir Kuş Yuvası

Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı (TÜKÇEV)	Tüketici Akademisi Sıfır Atık
Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği (ÇEKÜD)	Minik Ellerden Büyük İşler: Tohumdan Fidana, E-Atık, Sofrada Sıfır Artık
Yeşil Adımlar Çevre Eğitim Derneği (YAÇED)	Adalar Geri Kazanılıyor, İTÜ Mimarlıkta Geri Kazanım, Fener – Balat Projesi
WWF Türkiye – Doğal Hayatı Koruma Vakfı	Deniz Koruma Alanları Projesi, Bafa’ya Su Ege’ye Bereket Projesi

3. Sosyal Sorumluluk Kavramı

Sorumluluk, kavramsal çerçeve olarak başkalarının değer ve kişiliklerine saygı duymayı ve onların varlığını kabul etmeyi kapsar. Sorumluluk; bireyin üstüne düşen görevleri yerine getirmesi, davranışlarının başkaları üzerinde etkisinin olduğunu bilmesi ve sonuçlarını üstlenmesi, diğer insanlara saygı duyması ve kendi davranışlarının tüm sonuçlarına sahip çıkmasıdır (Erol vd., 2010: 59). Tanımda sorumluluk kavramı içerisine kişinin kendi davranışlarından doğan sonuçların yükümlülüğü dâhil edildiği gibi, yaşadığı toplum ve sosyal gruplarla olan ilişkileri, davranışları ve bunların etkileri ile sonuçları da dâhil edilmiştir. Literatürde sosyal sorumluluğun özellikleri şu şekilde açıklanmıştır (Işık, 2013: 115):

1. Sosyal sorumluluk, yalnızca bir proje değildir. Sosyal konu ve ihtiyaçları tespit etmeyi amaçlayan bir yönetim biçimidir.
2. Bir yardımseverlik türü değildir. Uzun vadeli amaçları kapsayan tutarlı bir politikadır.
3. Bir harcama kalemi değildir. Geri dönüşümü olan bir yatırımdır.
4. Kâr amaçlı bir yatırım değildir. Yalnızca kârlılığı sağlayacak ve koruyacak bir yatırımdır.

Sosyal sorumluluk; bireyin başka insanlara olan sorumluluğudur ve toplum faydası için gönüllü olma esasına dayanır. Sosyal sorumluluk bilincine sahip bireyler davranış ve kararlarının toplumu etkilediğini ve bu etkiden kendisinin sorumlu olduğunu farkındadır. Bu nedenle davranış ve kararlarını toplumsal sonuçları dikkate alarak gerçekleştirir. Anlaşıldığı üzere sosyal sorumluluk kavramının çekirdeğini “toplumsal fayda” oluşturur ve sosyal

sorumluluk bilinci toplumda “bir fark yaratmak” amacına dayanır (Toker ve Tat, 2013: 36).

Sosyal sorumluluğun işletmeler nezdinde gerçekleşen kısmına “kurumsal sosyal sorumluluk” denir. Kurumlar için sosyal sorumluluk; bir işletmenin başta yasal şartlar olmak üzere ekonomik koşullara, genel ahlak ve iş ahlakına, işletmenin iç ve dış çevresini oluşturan grupların beklentilerine uygun planlar, stratejiler ve politikalar izlemesi; bu yönde kararlar alması ve çevresine olan etkisini gözetmesidir. İşletmeler kurumsal çıkar ve kârlarını korumak durumundadır ve bunu yaparken kurumsal sosyal sorumluluk ekseninde hareket ettiklerinde kendi çıkarlarıyla birlikte toplum çıkarlarını dikkate alarak bir tür kazan-kazan ilişkisine girerler. İşletmecilik alanında kurumsal sosyal sorumluluk, müşteri beklentisiyle de varlığını hissettiren bir olgudur. 1960’lardaki satın alma davranışları 70’lerde kaliteli ürün arayışına; 80’lerde çevre dostu ürün tercihinde dönüşürken 90’larda kurumların sosyal sorumluluk duyarlılıkları satın almada dikkat edilen unsur olmuştur (Yalur, 2014: 17-18). Günümüzde ise bu beklentilerin tamamı işletmeler ve ürünler üzerinde geçerlidir. Özellikle elektrik tüketimi konusunda tasarruflu ürünler, doğada çözülebilen maddeler, geri dönüşüm günümüzde tüketime yön veren etkili unsurlardır.

Birçok araştırmacı tarafından sosyal sorumluluk kavramı araştırılırken, pazarlama araştırmalarında çoğunlukla kurumların sosyal sorumluluk ya da etik anlayışlarıyla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Sosyal sorumluluk konusu ele alındığında ise birçok bireysel farklılıklar gözlenmektedir. Bunlardan biri bireyin davranışlarına rehberlik eden genel prensiplerdir. Bireyin toplumdaki diğer bireylere karşı sorumluluk hissetmesi, yüksek düzeyde bilişsel moral gelişimine, değer yargılarına, algıya ve bilginin varlığı ile ilişkilendirilmektedir (Özkan 2002: 13-15). Çevresel sosyal sorumluluk davranışlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılabilmesi, bireyin bu davranışlarını motive eden ya da etkileyen faktörlerin belirlenmesine bağlıdır. Bu faktörler bireyin öz denetimini, sorumluluk duygusunu, bilgisini ve tutumlarını içermektedir.

4. Özgecılık Kavramı

Özgecılık (diğerkâmlık) kavramı içeriği sebebiyle prososyal ve yardımsever bir davranıştır. Geçmişten günümüze ahlak felsefecilerinin yüzyıllar boyunca çalışma alanı olmuştur (Karadağ ve Mutağçılar, 2009: 43). Auguste Comte tarafından ortaya atılan özgecılık kavramı, G. H. Lewis ile Herbert Spencer'ın çalışmalarıyla geliştirilmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Comte, özgecılık kavramını insanlığın ahlak, kültür ve ekonomik kalkınmasında bir ön koşul olarak açıklamaktadır. Comte'ye göre kendine yetecek kadar üretmek bencillik, üretirken başkalarını da düşünmek ve buna göre üretmek özgeciliktir. Özgecılık ahlaki ilkelerin başında gelir ve “ben” odağından uzaklaşmaktır (Gül, 2016: 6). Bazı düşünür ve araştırmacılara göre ise, özgecılık kavramının tarihi kökleri Fransız İhtilali sonrası oluşan bireyseli topluma dayanmaktadır. İhtilal ile gelen bireycilik akımı ve tabii sonucu olan bencillik, toplumları birlikte yaşamak konusunda başarısız kılmıştır.

Özgeci düşünceye sahip bireyler, insan davranışlarının etkileşimine inanır ve kendi davranışlarıyla başkalarına katkıda bulunacağını bilirler. Özgeci davranışın karşıtı olan egoist davranış sahibi bireyler ise kendisi ile başkalarını ayrı tutarak davranışlarının başkalarını etkilemediği varsayımıyla hareket ederler (Morrison ve Severino, 2007: 26).

Kişinin “yardım eder davranma” sebebinin kişisel çıkar barındırıp barındırmadığı dışarıdan yansız bir biçimde ölçülememektedir. Bu nedenle yardımsever her davranışın özgeci davranış olmadığı ve özgeci davranmanın ahlaklı davranmak olduğu sonucuna ulaşan pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Özgeci davranışın motivasyonu ve sebepleri önemlidir. Bu bağlamda her yardım hareketinin özgeci davranış olmadığı çok açıktır. Kişiler, çevreden övgü ve hayranlık toplamak ya da kötü durumdaki bir insanın durumundan rahatsızlık duydukları için yardımsever olurlar. Veyahut, yaptıkları kötü bir davranışın karşısında vicdanlarını rahatlatmak ve de daha birçok sebepten ötürü yardımsever davranabilmektedir. Araştırmacılara göre bu tür motivasyon ve sebeplerden beslenen yardımların özgeci davranışlarla ilgisi yoktur. Bu tür yardımlar egoizmin bir yansımasıdır. Çünkü bu gü-

dülerle yapılan yardımların alt psikolojisinde ve duygunun odağında yine kendini düşünmek vardır. Özgecilik yalnızca başkasına yardım etme ve fayda üretme gayesi taşır. Bu yönüyle yardım, sorumluluk, bağış yapma gibi pek çok sosyal davranışı bünyesinde bulundurur. Bu sosyal davranışların etkin sonuçlar üretmesi ve yenilerini doğurması için samimiyet, gönüllülük, başkalarının yararı ve toplum faydası unsurlarını taşıması gerekmektedir (Gül, 2016: 9-10). Özgecilik kavramı kapsadığı unsurlar gereği önceleri din ve felsefenin çalışma alanı ve konuları arasında yer alırken daha sonraları psikoloji biliminin alanına girmiştir. Psikoloji alanında çalışan bilim insanları özgecilik davranışını pek çok sosyal kuram çerçevesinde ele almıştır. Bu çalışmanın kapsadığı alan gereği bu bölümde “Psikanalitik Teori ve Sosyal Öğrenme Kuramı” çerçevesinde özgecilik davranışı ele alınacaktır.

Psikanalitik Teori ve Özgecilik: Psikanalitik teori kapsamında özgecilik, ahlaki yargılar ve benlik kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Özgeci davranış benliğin, patolojik olmayan savunma mekanizmaları içinde yer almaktadır. Benlik ise insanlarda somut olarak bulunmayan algısal bir olgudur. Bu bağlamda benlik algısını açıklamak için soyut kavramlar kümesi oluşturulmuştur. Bu kavramlar, Sigmund Freud tarafından ortaya sürülen; id, ego ve süper ego yaklaşımıdır. Bu üç unsur birbiriyle yakından ilişkili fakat birbirinden bağımsız işlev görürler. En yalın tanımıyla id, biyolojik kökenli dürtülerin bir ürünü; ego, insanın gerçeğe açılan ve realiteyle uyum sağlamasını sağlayan taraf; süperego ise vicdanın temsilcisidir. İnsan biyolojik dürtülerle ifade edilmeyecek kadar karmaşık, salt realite ile açıklanamayacak kadar derinliklidir. Bu nedenle insanı var eden şey; genetik, gerçeklik ve ahlaktır. Yetişkin davranışlarına bu üç unsur birlikte yön verir. Yani yetişkin davranışlarını; kişinin vicdanı, ahlaki değerleri, realitenin getirdiği koşullar ve ane-babasıyla olan etkileşimi meydana getirir. Davranışı, hangisinin ne derece etkileyeceği ise tamamen kişiseldir (Yöntem, 2013: 26-27).

Sosyal Öğrenme Kuramı: Bu kurama göre ahlaki ilkeler model alma, taklit ve pekiştirme yoluyla dış çevreden öğrenilir. Kişilikler kültür, sosyal ilişkiler gibi pek çok dışsal etkiye bağlı olarak şekillenirler. Çocuklar yanlış ve doğruyu

ebeveynleri ve dış çevreleri ile girdikleri sosyal ilişkilerle öğrenir. Dolayısıyla yetişkinleri, davranış ve tutumlarını var eden aktör sosyal öğrenmedir. Bu bağlamda sosyal öğrenme kuramı özgecilik davranışının da dışardan öğrenildiğini savunur. Çünkü kurama göre birey olumlu ve olumsuz her şeyi dış çevreden öğrenir ve davranışlarının neden olan uyarılar dış çevrenin ürünüdür. Psikanalitik kuram yetişkin davranışlarını bilişsel süreçler, duygular, içgüdüler ve baskın kimlikler ile açıklarken sosyal öğrenme kuramı, kazanılmış ve bilinçli oluşumlar ile açıklar. İnsan davranışının en çok çevreden etkilendiği temeline dayanması insanın ödül, ceza ve model alma aracılığıyla davranışlarının şekillendiği ve öğrenildiğini savunur. Bu çerçevede yetişkin davranışları kesinlikle kurduğu iletişimlerden bağımsız ve ayrı ele alınamaz. Sosyal öğrenme kuramı özetle; bireyin, insanlar ve sosyal çevre ile kurduğu ilişkiler sonucu iyiyi, kötüyü öğrendiğini ve insan davranışlarına ağırlıklı olarak dış çevrenin yön verdiğini savunur (Ümmet, 2012: 28-29).

5. Araştırma

Bu araştırma, çevreci STK çalışanlarının sosyal sorumluluk ve özgecilik düzeylerini sosyo-demografik değişkenler açısından incelemeyi ve bu değişkenler arasında ne tür farklılıkların olduğunu ortaya koymayı amaçlayan, ilişkisel tarama modeliyle betimsel türde gerçekleştirilmiş bir çalışmadır. Verilerin analizi SPSS 23 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Çalışmada test tekniklerinden Pearson korelasyon testi, bağımsız gruplar t ve F testleri ile ANOVA testi kullanılmıştır. Çalışmada özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının ilişkisi Pearson korelasyon testi ile, özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının demografik değişkenlere göre farklılık göstermesi ise bağımsız gruplar t ve ANOVA testleri ile analiz edilmiştir.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, çevre alanında faaliyet yürüten Ankara'daki çevreci STK'larda çalışanların özgecilik ve sosyal sorumluluk tutumlarının birbirleriyle ve bazı değişkenler açısından ilişkisini incelemektir. Çevreci STK çalışanlarının

sosyal sorumluluk ve özgecilik tutumları üzerine yapılmış çalışmalara rastlanılmadığından, bu araştırma ile Ankara özelinde yer alan ve toplumda önemli görevler üstlenen çevreci STK çalışanlarının sosyal sorumluluk ve özgecilik tutumları hakkında fikir sahibi olunacaktır.

5.2. Araştırmanın Çalışma Grubunun Belirlenmesi

Nicel araştırma modelinde kurgulanan bu çalışmada veri toplama tekniği olarak anket uygulanmıştır. Anket, 2015 yılında Ankara İlinde “çevre ve doğal hayatı koruma” alanında aktif olan 131 dernek ve 86 vakıf çalışanı (profesyonel, gönüllü, ücretli) arasından amaca uygun örnekleme yöntemi ile gönüllü ve anketi cevaplandırmak isteyen 104 çevreci STK üyelerine uygulanmıştır.

5.3. Araştırma Sınırları

Elde edilecek bulgular, bu araştırmanın çalışma grubu ile sınırlıdır. Araştırma belli bir zaman aralığında yapıldığından, zamanla düşünce ve tutumlarda değişebilmektedir. Araştırmada kullanılan sosyal sorumluluk ve özgeciliğe ait bulgular, kullanılan ölçeklerin ölçtüğü özellikler ile sınırlıdır.

5.4 Araştırma Hipotezleri

Sosyo-demografik özelliklerin özgecilik ve sosyal sorumluluğu belirleyen bireysel tutumlar üzerinde anlamlı fark bulunmadığı düşünülerek, aşağıda sıralanan hipotezlerin doğruluğu sınanmıştır.

H₀₁: Özgecilik durumu ile sosyal sorumluluk durumu arasında anlamlı düzeyde ilişki yoktur.

H_{02.1}: Özgecilik ve sosyal sorumluluk durumu yaşa göre değişmemektedir.

H_{02.2}: Özgecilik ve sosyal sorumluluk durumu öğrenim durumuna göre değişmemektedir.

H_{02.3}: Özgecilik ve sosyal sorumluluk durumu cinsiyete göre değişmemektedir.

H_{02.4}: Özgecilik ve sosyal sorumluluk durumu çalışma durumuna göre değişmemektedir.

H_{02.5}: Özgecilik ve sosyal sorumluluk durumu gelir yeterliliğine göre değişmemektedir.

5.5. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada veri toplama araçları olarak, araştırmanın bağımlı değişkenleri olan sosyal sorumluluk düzeyinin belirlenmesinde “Sosyal Sorumluluk Ölçeği” ve özgecilik düzeyinin belirlenmesinde “Özgecilik Ölçeği”; bağımsız değişkenler hakkında bilgi toplamak için hazırlanan ve kişisel bilgilerin de yer aldığı bir anket kullanılmıştır. Bu veri toplama araçları ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıda yer almaktadır.

5.5.1. Sosyal Sorumluluk Ölçeği

Çevrecilerin sorumlu tüketime yönelik bireysel tutumlarını içermektedir. Bu bölümde tutumlar “çevreye ilgi” (13 madde), “tüketimi sınırlama” (14 madde) ve “sorumlu tüketim davranışı” (23 madde) başlıkları altında toplam 50 maddeden oluşan likert tipi cümleden oluşmaktadır. Bu cümlelere verilen yanıtlar “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” ile “her zaman”, “genellikle”, “bazen”, “çok seyrek” ve “hiçbir zaman” şeklinde 5 kategoride değerlendirilmiştir.

Özkan’ın (2002) araştırmasında kullanılan sosyal sorumluluğa yönelik bireysel tutumların alt ölçekleri olan “çevreye ilgi tutum alt ölçeğinin” güvenilirliğine ilişkin alfa=66 ve test-retest korelasyonu=.81’dir ($p<0.05$). “tüketimi sınırlamaya yönelik alt tutum ölçeğinin” güvenilirliğine ilişkin alfa=68, test-retest korelasyonu=.97’dir ($p<0.05$). “sorumlu tüketim davranış alt ölçeğinin” güvenilirlik için hesaplanan alfa değeri=.73 test-retest değeri ise .95’tir ($p<0.05$). Buna göre sosyal sorumluluğa yönelik bireysel tutumların alt ölçekleri olan “çevreye ilgi”, “tüketimi sınırlama” ve “sorumlu tüketim davranışı”nın geçerli ve güvenilir bir araç olduğu kabul edilmiştir.

5.5.2. Özgecilik Ölçeği

1968 yılında London ve Bower tarafından bireylerin sosyal davranışlarından biri olan özgecilik düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. 1991 yılında Akbaba tarafından ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Ölçek toplamda 20 maddeden 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; aile, sosyallik, yardımseverlik ve sorumluluk alt boyutlarıdır. Ölçeğin “aile boyutu”na ait 5 madde (1-5) madde, “sosyallik boyutu”na ait 5 madde (6-10), “yardımseverlik boyutu”na ait 5 madde (11-15), “sorumluluk boyutu”na ait 5 madde (16-20) bulunmaktadır. Dört boyutun tümünden elde edilen puanların toplamı özgecilik düzeyini belirleyen puandır. 1 en azı, 5 ise en fazlayı ifade etmektedir. İşaretlenen dereceler toplanarak toplam puan elde edilir. Alt ölçekler için elde edilen Cronbach Alfa değerleri .72 ile .84 arasında değişmektedir. Alt ölçekler ile toplam puanlar arasındaki bu dört korelasyonun her biri $p < .01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur (Akbaba 1994, 2001).

Tablo 3’te Katılımcıların (çevrecilerin) özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının betimleyici istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 3: Çevrecilerin Özgecilik ve Sosyal Sorumluluk Puanlarının Betimleyici İstatistikleri

n=104	En az	En fazla	Ortalama	Std. Sapma	Düzye %	Çarpıklık	Basıklık
Aile	9	25	17,92	3,50	71,7	-0,65	0,11
Sosyallik	5	25	15,55	3,92	62,2	0,15	0,23
Yardımseverlik	5	25	15,01	3,84	60,0	0,03	0,00
Sorumluluk	10	25	16,54	3,20	66,2	0,25	0,00
Özgecilik	34	94	65,02	9,90	69,2	-0,51	1,32
Çevreye İlgisi	42	65	54,58	4,98	84,0	-0,47	-0,20
Tüketimi Sınırlama	31	58	47,38	4,86	81,7	-0,37	0,64
Sorumlu Tüketim Davranışı	30	105	75,51	18,25	71,9	-0,74	-0,44
Sosyal Sorumluluk	131	218	177,27	21,03	81,3	-0,33	-0,76

Tablo 3 incelendiğinde, özgecilik (%69,2) ve sosyal sorumluluk (%81,3) düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu, sosyal sorumluluk düzeylerinin ise özgeciliğe göre daha yüksek olduğu görülmüştür: Çevrecilerin Özgecilik Ölçeğinde; aile puan ortalaması $17,92 \pm 3,50$, sosyallik puan ortalaması $15,55 \pm 3,92$, yardımseverlik puan ortalaması $15,01 \pm 3,84$, sorumluluk puan ortalaması

16,54±3,20, özgecilik puan ortalaması 65,02±9,90'dır. Çevrecilerin aile boyutu en yüksek düzeyde iken (%71,7) yardımseverlik boyutu diğerlerine göre en düşüktür (%60,0).

Çevrecilerin Sosyal Sorumluluk Ölçeğinde; çevreye ilgi puan ortalaması 54,48±4,98, tüketimi sınırlama puan ortalaması 47,38±4,86, sorumlu tüketim davranışı puan ortalaması 75,51±18,25, sosyal sorumluluk puan ortalaması 177,27±21,03'tür. Çevrecilerin çevreye ilgi boyutu en yüksek düzeyde iken (%84,0) sorumlu tüketim davranışı boyutu diğerlerine göre en düşüktür (%71,9).

Özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının normal dağılıma uygunluğunun incelenmesi için diğer yapılan işlem ise çarpıklık ve basıklık değerlerinin hesaplanmasıdır. Özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarından elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld & Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins & Weeks, 1990; De Carlo, 1997, Gezen ve Boz, 2013: 8-9). Buna göre özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır.

5.6. Güvenilirlik Analizi

Tablo 4'de ölçek puanlarının güvenilirlik analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 4: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

n=104	Cronbach's Alpha
Aile	0,606
Sosyallik	0,746
Yardımseverlik	0,639
Sorumluluk	0,619
Özgecilik	0,782
Çevreye İlgi	0,667
Tüketimi Sınırlama	0,652
Sorumlu Tüketim Davranışı	0,937
Sosyal Sorumluluk	0,866

Cronbach's alfa katsayısının 0-1 arasında değiştiği, değerlendirme kriterlerine göre "0.00 < 0.40 ise ölçek güvenilir değil, 0.40 < 0.60 ise ölçek düşük güvenilirlikte, 0.60 < 0.80 ise ölçek oldukça güvenilir ve 0.80 < 1.00 ise ölçek

yüksek derecede güvenilir bir ölçek” olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2005).

Aile ($\alpha=0,606$), Sosyallik ($\alpha=0,746$), Yardımseverlik ($\alpha=0,639$) ve Sorumluluk ($\alpha=0,619$) boyutlarının güvenilirlik düzeyi yüksek olup Özgeçmiş Ölçeği toplamda ($\alpha=0,782$) güvenilirlik düzeyi yüksektir.

Çevreye İlgi ($\alpha=0,667$), Tüketimi Sınırlama ($\alpha=0,652$) ve Sorumlu Tüketim Davranışı ($\alpha=0,937$) boyutlarının güvenilirlik düzeyi yüksek olup Sosyal Sorumluluk ölçeği toplamda ($\alpha=0,866$) güvenilirlik düzeyi çok yüksektir.

6. Bulgular

6.1. Sosyo-demografik Bulgular

Tablo 5’de Çevrecilerin kişisel bilgilerinin yer aldığı sosyo-demografik bulgular görülmektedir.

Tablo 5: Sosyo-Demografik Bulgular

n=104		n	%
Yaş	30 yaş altı	11	10,6
	30-39 yaş	19	18,3
	40-49 yaş	15	14,4
	50-59 yaş	30	28,8
	60 yaş ve üstü	29	27,9
Öğrenim durumu	İlköğretim/Lise	10	9,7
	Ön Lisans/Lisans	62	59,6
	Lisansüstü	32	30,8
Cinsiyet	Kadın	49	47,1
	Erkek	55	52,9
Medeni durum	Evli	72	69,2
	Bekâr	27	26,0
	Dul	5	4,8
Ailedeki birey sayısı	2	23	22,1
	3	41	39,4
	4	34	32,7
	5	6	5,8
Çocuk sahiplik durumu	Var	75	72,1
	Yok	29	27,9
Çalışma durumu	Çalışıyor	64	61,5

	Çalışmıyor	40	38,4
Konut mülkiyet durumu	Ev sahibi	78	75,0
	Kiracı	24	23,1
	Lojman	2	1,9
Gelir yeterlilik durumu	Yeterli	48	46,2
	Yetersiz	56	53,8

Çevrecilerin %28,8'i 50-59 yaş aralığında, %59,6'sı lisans mezunu, %52,9'u erkek, %69,2'si evlidir. %39,4'ünün evinde 3 kişi yaşamakta, %72,1'inin çocuğu bulunmaktadır. Çevrecilerin %61,5'i çalışmakta, %75,0'i ev sahibi, %53,8'inin geliri yetersizdir.

6.2. Kullanılan ölçeklere ve hipotez test sonuçlarına ilişkin bulgular

Tablo 6'da çevrecilerin özgecilik ve sosyal sorumluluk puanlarının ilişki testi Pearson korelasyon test sonuçlarına göre; özgecilik puanları ile sosyal sorumluluk puanları arasında istatistiksel anlamlı ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 6: Özgecilik ve Sosyal Sorumluluk Puanlarının İlişkisi

		Aile	Sosyallik	Yardımseverlik	Sorumluluk	Özgecilik
Çevreye İlgi	r	-,105	,069	-,024	-,115	-,056
	p	,291	,485	,808	,245	,573
Tüketimi Sınırlama	r	-,106	,025	,040	-,066	-,033
	p	,283	,799	,688	,508	,738
Sorumlu Tüketim Davranışı	r	,066	,081	,033	-,037	,056
	p	,504	,416	,736	,709	,570
Sosyal Sorumluluk	r	,007	,091	,028	-,086	,021
	p	,947	,357	,780	,386	,829

** $p<0,01$ * $p<0,05$ anlamlı ilişki var, $p>0,05$ anlamlı ilişki yok

Tablo 7'de ise yaş grupları farklı çevreciler için özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırma testi görülmektedir.

Tablo 7: Çevrecilerin Yaşının Özgecilik ve Sosyal Sorumluluk Puanları Bakımından Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	p	
Aile	30 yaş altı	11	17,00	3,74	0,652	0,627
	30-39 yaş	19	18,32	3,28		
	40-49 yaş	15	16,93	3,84		
	50-59 yaş	30	18,27	4,07		

	60 yaş ve üstü	29	18,17	2,71		
Sosyallik	30 yaş altı	11	16,55	3,47		
	30-39 yaş	19	15,16	3,55		
	40-49 yaş	15	15,33	2,89	0,881	0,479
	50-59 yaş	30	14,73	4,61		
	60 yaş ve üstü	29	16,38	4,01		
Yardıms severlik	30 yaş altı	11	15,73	3,64		
	30-39 yaş	19	14,42	4,32		
	40-49 yaş	15	15,07	4,11	1,221	0,307
	50-59 yaş	30	14,07	3,26		
	60 yaş ve üstü	29	16,07	3,95		
Sorumluluk	30 yaş altı	11	16,27	2,94		
	30-39 yaş	19	16,26	3,46		
	40-49 yaş	15	15,67	2,79	0,510	0,728
	50-59 yaş	30	16,90	3,35		
	60 yaş ve üstü	29	16,90	3,24		
Özgec ilik	30 yaş altı	11	65,55	9,67		
	30-39 yaş	19	64,16	9,20		
	40-49 yaş	15	63,00	9,91	0,738	0,568
	50-59 yaş	30	63,97	10,57		
	60 yaş ve üstü	29	67,52	9,88		
Çevreye İlgi	30 yaş altı	11	55,91	3,53		
	30-39 yaş	19	55,05	2,66		
	40-49 yaş	15	54,67	5,37	0,982	0,421
	50-59 yaş	30	55,17	5,41		
	60 yaş ve üstü	29	53,10	5,82		
Tüketimi Sınırlama	30 yaş altı	11	48,00	5,35		
	30-39 yaş	19	46,89	3,40		
	40-49 yaş	15	47,73	5,59	0,235	0,918
	50-59 yaş	30	47,77	5,75		
	60 yaş ve üstü	29	46,86	4,30		
Sorumlu Tüketim Davranışı	30 yaş altı	11	75,91	13,78		
	30-39 yaş	19	77,95	12,89		
	40-49 yaş	15	76,27	17,86	0,139	0,968
	50-59 yaş	30	74,67	19,71		
	60 yaş ve üstü	29	74,24	21,94		
Sosyal Sorumluluk	30 yaş altı	11	179,82	16,53		
	30-39 yaş	19	179,89	14,00		
	40-49 yaş	15	178,67	21,33	0,355	0,840
	50-59 yaş	30	177,60	23,42		
	60 yaş ve üstü	29	173,52	24,18		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok

Tablo 7’de yaşı farklı gruplar için yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; yaş grupları arasında özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 8’de öğrenim durumu grupları farklı çevreciler için özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırma testi görülmektedir.

Tablo 8: Çevrecilerin Öğrenim Durumunun Özgecilik ve Sosyal Sorumluluk Puanları Bakımından Karşılaştırılması

Öğrenim durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	p	
Aile	İlköğretim/Lise	10	18,60	4,17	0,653	0,523
	Ön Lisans/Lisans	62	18,10	3,45		
	Lisans üstü	32	17,38	3,41		
Sosyallik	İlköğretim/Lise	10	14,30	2,75	0,735	0,482
	Ön Lisans/Lisans	62	15,85	4,27		
	Lisans üstü	32	15,34	3,51		
Yardımsızlık	İlköğretim/Lise	10	16,00	3,77	1,072	0,346
	Ön Lisans/Lisans	62	15,24	3,94		
	Lisans üstü	32	14,25	3,65		
Sorumluluk	İlköğretim/Lise	10	18,70	3,23	3,842	0,025*
	Ön Lisans/Lisans	62	16,66	3,15		
	Lisans üstü	32	15,63	2,99		
Özgecilik	İlköğretim/Lise	10	67,60	9,47	1,536	0,220
	Ön Lisans/Lisans	62	65,85	10,35		
	Lisans üstü	32	62,59	8,91		
Çevreye İlgisi	İlköğretim/Lise	10	51,10	4,48	2,794	0,066
	Ön Lisans/Lisans	62	54,95	5,19		
	Lisans üstü	32	54,94	4,38		
Tüketimi Sınırlama	İlköğretim/Lise	10	46,60	6,50	0,273	0,762
	Ön Lisans/Lisans	62	47,65	4,72		
	Lisans üstü	32	47,09	4,68		
Sorumlu Tüketim Davranışı	İlköğretim/Lise	10	74,30	22,98	0,139	0,870
	Ön Lisans/Lisans	62	74,98	18,73		
	Lisans üstü	32	76,91	16,11		
Sosyal Sorumluluk	İlköğretim/Lise	10	172,00	24,89	0,377	0,687
	Ön Lisans/Lisans	62	177,42	21,97		
	Lisans üstü	32	178,63	18,13		

* $p<0,05$ anlamlı fark var, $p>0,05$ anlamlı fark yok

Çevrecilerin öğrenim durumunun özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırılması varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiş sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Özgecilik ölçeğinin öğrenim durumu ile ilişkisi yapılan F

analizi sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Ayrıca özgecilerik ölçeğinin alt boyutları ile öğrenim durumu arasında F testi yapılmış; aile ($p>0,05$), sosyallik ($p>0,05$) ve yardımseverlik ($p>0,05$) alt ölçekleri ile öğrenim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Özgecilerik alt ölçeği olan sorumluluk alt ölçeği ve öğrenim durumu arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=3,842$, $p<0,05$). Ortalama puanlar dikkate alındığında öğrenim düzeyi yükseldikçe sorumluluk düzeyinde azaldığı yorumlanabilir.

Sosyal sorumluluk ölçeği ile öğrenim durumu ve sosyal sorumluluk ölçeğinin alt ölçekleri olan çevreye ilgi, tüketimi sınırlama ve sorumlu tüketim davranışları alt ölçeklerinin öğrenim durumu arasındaki ilişki yapılan istatistiksel analizlerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($P>0,05$). Ancak çevreye ilgi alt ölçeği ve öğrenim durumu arasındaki ilişkideki ortalama puanlar dikkate alındığında ön lisans/lisans ile lisans üstü öğrenim düzeyindeki çevrecilerin, daha düşük öğrenim düzeyi olan lise ve daha alt mezuniyetlerine sahip katılımcılara göre çevreye daha ilgili oldukları görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 9’da cinsiyet grupları farklı çevreciler için özgecilerik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırma testi verilmiştir.

Tablo 9: Çevrecilerin Cinsiyetinin Özgecilerik ve Sosyal Sorumluluk Puanları Bakımından Karşılaştırılması

Cinsiyet		n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Aile	Kadın	49	18,33	3,39	1,112	0,269
	Erkek	55	17,56	3,58		
Sosyallik	Kadın	49	15,31	3,20	-0,592	0,555
	Erkek	55	15,76	4,49		
Yardımseverlik	Kadın	49	15,35	3,46	0,844	0,401
	Erkek	55	14,71	4,16		
Sorumluluk	Kadın	49	16,53	2,96	-0,024	0,981
	Erkek	55	16,55	3,42		
Özgecilerik	Kadın	49	65,51	8,53	0,475	0,636
	Erkek	55	64,58	11,04		
Çevreye İlgi	Kadın	49	55,10	4,41	1,028	0,306
	Erkek	55	54,11	5,43		

Tüketimi Sınırlama	Kadın	49	47,98	4,36	1,201	0,233
	Erkek	55	46,84	5,24		
Sorumlu Tüketim Davranışı	Kadın	49	74,43	20,48	-0,561	0,576
	Erkek	55	76,47	16,14		
Sosyal Sorumluluk	Kadın	49	177,31	21,86	0,017	0,987
	Erkek	55	177,24	20,46		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok

Tablo 9’da çevrecilerin cinsiyete göre özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bağımsız gruplar t testi ile karşılaştırıldığında özgecilik ölçeği, özgecilik ölçeğinin alt ölçekleri olan aile ($p > 0,05$), sosyallik ($p > 0,05$), yardımseverlik ($p > 0,05$) ve sorumluluk ($p > 0,05$) alt ölçekleri üzerinde cinsiyet istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yaratmamıştır. Yine çevrecilerin cinsiyete göre sosyal sorumluluk ölçeği ve sosyal sorumluluk alt ölçeklerinden çevreye ilgi ($p > 0,05$), tüketimi sınırlama ($p > 0,05$) ve sorumlu tüketim davranışları ($p > 0,05$) alt ölçeklerinin ortalama puan üzerinde kadın ya da erkek olma istatistiksel anlamda bir fark yaratmamıştır.

Tablo 10’da çalışma durumu grupları farklı çevreciler için özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırma testi görülmektedir.

Tablo 10: Çevrecilerin Çalışma Durumunun Özgecilik ve Sosyal Sorumluluk Puanları Bakımından Karşılaştırılması

Çalışma durumu		n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Aile	Çalışıyor	64	17,66	3,57	-0,984	0,327
	Çalışmıyor	40	18,35	3,37		
Sosyallik	Çalışıyor	64	15,53	3,86	-0,055	0,956
	Çalışmıyor	40	15,58	4,08		
Yardımseverlik	Çalışıyor	64	14,83	3,92	-0,607	0,545
	Çalışmıyor	40	15,30	3,75		
Sorumluluk	Çalışıyor	64	16,02	3,12	-2,147	0,034*
	Çalışmıyor	40	17,38	3,17		
Özgecilik	Çalışıyor	64	64,03	9,87	-1,291	0,200
	Çalışmıyor	40	66,60	9,88		
Çevreye İlgi	Çalışıyor	64	55,22	4,12	1,542	0,128
	Çalışmıyor	40	53,55	6,02		
Tüketimi Sınırlama	Çalışıyor	64	47,16	4,57	-0,579	0,564
	Çalışmıyor	40	47,73	5,33		
Sorumlu Tüketim Davranışı	Çalışıyor	64	75,13	16,86	-0,271	0,787
	Çalışmıyor	40	76,13	20,49		

Sosyal Sorumluluk	Çalışıyor	64	177,50	19,29	0,134	0,894
	Çalışmıyor	40	176,90	23,81		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok

Tablo 10’da çevrecilerin çalışma durumunun özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırılması yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre; ölçeklerin ortalama puanları üzerinde çevrecilerin çalışma durumları istatistiksel açıdan anlamlı fark yaratmamaktadır. Ortalama puanları ile çevrecilerin çalışma durumu arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Ancak özgecilik alt ölçeklerinden sorumluluk alt ölçeğinin ortalama puanları ile çevrecilerin çalışma durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($t = -2,147$, $p < 0,05$). Çalışmayan çevreciler çalışan çevrecilere göre, özgeciliğin alt ölçeği olan sorumluluk ortalama puanları açısından daha yüksektir. Ancak çalışanlar ile çalışmayanlar arasında sosyal sorumluluk ölçeği puanları bakımından istatistiksel anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 11’de gelir yeterlilik durumu farklı çevreciler için özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırma testi görülmektedir.

Tablo11: Çevrecilerin Gelir Yeterliliği Durumunun Özgecilik ve Sosyal Sorumluluk Puanları Bakımından Karşılaştırılması

Gelir yeterlilik durumu		n	Ortalama	Std. Sap- ma	t	p
Aile	Yeterli	48	17,69	3,31	-0,634	0,527
	Yetersiz	56	18,13	3,67		
Sosyallik	Yeterli	48	15,67	4,06	0,284	0,777
	Yetersiz	56	15,45	3,84		
Yardıms severlik	Yeterli	48	15,19	3,64	0,435	0,664
	Yetersiz	56	14,86	4,03		
Sorumluluk	Yeterli	48	16,67	2,66	0,386	0,700
	Yetersiz	56	16,43	3,61		
Özgecilik	Yeterli	48	65,21	9,06	0,179	0,858
	Yetersiz	56	64,86	10,65		
Çevreye İlgi	Yeterli	48	54,42	4,93	-0,303	0,763
	Yetersiz	56	54,71	5,06		
Tüketimi Sınırlama	Yeterli	48	47,63	4,31	0,484	0,629
	Yetersiz	56	47,16	5,31		
Sorumlu Tüketim Davranışı	Yeterli	48	71,02	19,82	-2,335	0,022 *
	Yetersiz	56	79,36	15,98		

Sosyal Sorumluluk	Yeterli	48	172,85	21,89	-2,011	0,047 *
	Yetersiz	56	181,05	19,68		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok

Tablo 11’de çevrecilerin gelir yeterliliği durumunun özgecilik ve sosyal sorumluluk puanları bakımından karşılaştırılması farklı gruplar için yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre; özgecilik ölçeği ($p > 0,05$) ve özgecilik ölçeğinin alt ölçekleri olan aile ($p > 0,05$), sosyallik ($p > 0,05$), yardımseverlik ($p > 0,05$) ve sorumluluk ($p > 0,05$) alt ölçekleri üzerinde gelir yeterliliği istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yaratmamıştır. Ancak gelirini yeterli ve yetersiz görenler arasında, sosyal sorumluluk alt ölçeklerinden sorumlu tüketim davranış puanı bakımından istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır ($t = -2,335$, $p < 0,05$). Ayrıca; sosyal sorumluluk ölçeğinin gelir yeterlilik durumu arasındaki ilişki yapılan istatistiksel analizlerde anlamlı bir fark yaratmaktadır ($t = -2,011$, $p < 0,05$). Geliri yetersiz olan çevrecilerin geliri yeterli bulan çevrecilere göre sorumlu tüketim davranışı ve sosyal sorumluluk algı düzeyi daha yüksektir (79,36; 181,05).

Tartışma ve Sonuç

Bugün dünya genelinde yaşanan sorunlar karşısında toplumda mutlak bir düşünsel ve davranışsal dönüşümün olması gerektiği görüşü hâkimdir. Eğitimden sağlığa, çevreden insan haklarına kadar pek çok sorunun çözümünde hükümetler ve yerel yönetimlerin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da etkin olmasının önemi vurgulanmakta ve bireylerin gönüllü olarak bir araya gelerek öncelikle kendi çevrelerinden başlayıp toplumsal yapıyı değiştirme çabaları anlaşılmaktadır. STK’ların doğal yapıları gereği toplumun sorunlarına çözüm bulma arayışı gözetmeleri, karşılıklı hoşgörü ve dayanışma içinde çok renkliliğiyle gerçekten de toplum için büyük bir avantaj teşkil etmektedir. Her ne kadar etkin bir sivil toplum, temsili değil katılımcı demokrasiyi gerektiriyorsa da toplumun büyük bir çoğunluğu (%85), yakın gelecekte herhangi bir STK üyeliğini düşünmemektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelere göre; Türkiye’deki STK’ların sayıca az oluşu da sivil

toplumun henüz yolun başında olduğunun bir göstergesidir. Elbette toplumdaki düşünsel ve davranışsal dönüşüm bir gecedен sabaha oluşacak değildir. Ancak, kamusal alan yaratılmasında değişimin aktörleri de sürece dâhil edilerek, çok yönlü bütüncül bir yaklaşımla sürecin yönetilmesinde yaşamsal önem kazanmaktadır.

Bu araştırma sonuçlarını, tüm çevreci STK'lara genellemenin doğru olmayacağı hatırlatılarak, genel durum hakkında bilgi edinmek ve bir fikir verebilmesi açısından değerlendirmek gerekir. Çevrecilerin genel profili çekirdek aile yapısına sahip, gelirlerini yeterli görmeyen, yüksek eğitilmiş ve çoğunluğu 50 yaş üstündedir. Çevrecilerin orta yaş üstünde olması nedeniyle gençleri STK'lara çekebilmek için çocuklara ve gençlere çevre bilinci konusunda gerekli eğitimlerin verilmesi öncelikli olarak değerlendirilmektedir.

Çevre hareketleri yönünden çevreci STK'lar, korumacı bir davranış sergilemektedirler. Araştırma sonucunda üyelerin sosyal sorumluluk düzeyleri özgecilerlik düzeylerine göre (%81,3; %69,2) yüksek çıkmış olsa da etkin ve dinamik bir yapı içinde değildir. Yapılan sosyal sorumluluk projelerinin kısa vadede palyatif çözümler sunması yerine orta ve uzun vadeli çalışmalar ile daha fazla sorumluluk olarak toplumda davranış değişimini hedefleyen uzun vadeli uygulamalara gereksinim vardır. Bireylerin sorumlulukla ilgili olumlu tutumları olmasına rağmen davranışları tutumlarından oldukça farklı olabilmektedir. Bu durum, bireyin konu ile ilgili bilgi eksikliği, düşük eğitim, sosyo-ekonomik düzey ve düşük gelirin olması ya da sosyal normlar gibi karışık durumlarla da açıklanabilmektedir (Gill vd. 1986: 557-554; Newhouse 1989: 26-32, aktaran Özkan 2002: 53). Araştırmada, özgecilerlik ölçeğinde öğrenim durumu yüksek olan çevrecilerin, öğrenim durumu ve geliri düşük olanlara göre daha az oranda sorumluluk alma inancı taşımaları ($t=3,842$, $p<0,05$) bireysel farklılıklardan kaynaklı olabilmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırmada çevrecilerin özgecilerlik ve sosyal sorumluluk puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0,05$). Çevrecilerin özgecilerlik ve sosyal sorumluluk düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu, sosyal sorumluluk düzeylerinin ise özgeciliğe göre daha yüksek olduğu şek-

linedir. Araştırmanın diğer bulguları ise özgecilik ve sosyal sorumluluğun yaş, cinsiyet, medeni durum, ailedeki birey sayısı, çocuk sahiplik durumu ve konut mülkiyet durumlarına göre değişmediği saptanmıştır. Ayrıca, çevrecilerin çalışma durumunun özgecilik ve sosyal sorumluluk ortalama puanları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı fark yaratmamaktadır. Ancak, özgecilik alt ölçeklerinden sorumluluk alt ölçeğinin ortalama puanları ile çevrecilerin çalışma durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($t=-2,147$, $p<0,05$). Çalışmayan çevreciler çalışan çevrecilere göre, özgeciliğin alt ölçeği olan sorumluluk ortalama puanları açısından daha yüksektir. Yapılan araştırmalarda STK üyeliği için en büyük engelin zamansızlık olduğu belirtilmektedir. Nitekim araştırmada çevrecilerin yaş ortalaması 50 ve 60 yaş üstü (%56,7)'dür. Dolayısıyla çoğunluk emekli kesimden oluşan, çalışmayan, sorumluluk düzeyi daha yüksek olan bir kesimdir. Ancak çalışanlar ile çalışmayanlar arasında sosyal sorumluluk ölçeği puanları bakımından istatistiksel anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Araştırmanın bir başka bulgusu ise çevreci STK çalışanlarının gelirini yeterli ve yetersiz görenler arasında, sosyal sorumluluk alt ölçeklerinden sorumlu tüketim davranış puanı bakımından istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır ($t=-2,335$, $p<0,05$). Ayrıca; sosyal sorumluluk ölçeğinin gelir yeterlilik durumu arasındaki ilişki yapılan istatistiksel analizlerde anlamlı bir fark yaratmaktadır ($t=-2,011$, $p<0,05$). Geliri yetersiz olan çevrecilerin geliri yeterli bulan çevrecilere göre sorumlu tüketim davranışı ve sosyal sorumluluk algı düzeyi daha yüksektir (79,36; 181,05).

Kaynakça

- Aslan, S. (2010). Türkiye'de sivil toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Der.*, 9(31), 260-283.
- Akatay, A., Harman, S. (2014). *Sivil toplum kuruluşları, yönetim, yönetişim ve gönüllülük*. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Akbaba, S. (1994). *Grupla psikolojik danışmanın sosyal psikolojik bir kavram olan özgeciliğin üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbaba, S. (2001). Özgeciliğin ölçüğünün Türkçe'ye uyarlanması geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Atatürk Üniversitesi Erzurum Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 85-95.
- Aygün, B., Şakacı, B.K. (2007). Türkiye'de çevreye doğrudan odaklı çevreci hareketler ve çevresel yaklaşımları üzerine bir deneme. www.ayk.gov.tr, 02.02.2018.
- Banbal, G. K. (2010). *Hemşirelik öğrencilerinin özgeciliğin düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, <https://www.vgm.gov.tr>, 11.02.2018.
- Benenson, J. F., Pascoe, J., Radmore, N. (2007). Children's altruistic behavior in the dictator game. *Evolution and Human Behavior*, 28(3), 168-175.
- Berber, İ. (2016). *İşletmelerin sosyal sorumluluk çerçevesinde toplumun afetlere hazırlanmasında farkındalık düzeylerinin oluşturulmasındaki rolü ve önemi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burks, D. J., Youll, L. K., Durtschi, J. P. (2012). The empathy-altruism association and its relevance to health care professions. *Social Behavior and Personality*, 40(3), 395-400.
- Cengil, M. (2016). Yozgat'ta sosyal ve dini hayatın şekillenmesinde sivil toplum kuruluşlarının rolü. Uluslararası Bozok Sempozyumu, 3, 134-146.
- Coulter, I. D., Wilkes, M., Der-Martirosian, C. (2007). Altruism revisited: a comparison of medical, law and business students altruistic attitudes. *Medical Education*, 41, 341-345
- Çabuk, D. (2009) *Türkiye'de kurumsal sosyal sorumluluk: sivil toplum kuruluşları yöneticilerinin tutumları üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaha, Ö., Çaylak, A., Tutar, H. (2013). *Sivil toplum kuruluşları profili*. Ankara: SERKA Kalkınma Ajansı Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- De Carlo, L.T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological Methods*, 2: 292-307.

- Demiral, M. (2007). Türkiye’de sosyal sermaye kapsamında sivil toplum kuruluşları (STK)’nın sürdürülebilir sosyoekonomik kalkınma sürecindeki rolü. *Akademik Bakış*, 13, 1-26.
- De Waal, F. (2006). *İçimizdeki maymun. Biz neden biziz?* (A. Biçen, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Duru, B. (1995). *Çevre bilincinin gelişim sürecinde Türkiye’de gönüllü çevre kuruluşları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duru, E. (2002). *Öğretmen adaylarında empati-yardım etme eğilimi ilişkisi ve yardım etme eğiliminin bazı psikososyal değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erol, M., Elagöz, İ., Şahbaz, A. (2010). Sosyal sorumluluk anlayışının işletmelerde algılanma düzeylerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *MUFAD Journal*, 46, 58-65.
- Gezen, T., Boz, H. (2013). Otel İşletmelerinde Örgütsel Güven İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. <http://www.academia.edu>., 04.05.2018.
- Gill, J. D., Crosby, L. A., Taylor, J. R. (1986). Ecological concern attitudes and social norms in voting behavior. *Public Opinion Quarterly*. 50; 537-554.
- Gül, A. (2016). *Otantiklik ve dindarlığın özgecilik üzerindeki rolünün incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Groeneveld, R.A., Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *The Statistician*, 33: 391-399.
- Hopkins, K.D., Weeks, D.L. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: their place in research reporting. *Educational and Psychological Measurement*, 50: 717-729.
- Innocenti, A., Paziienza, M. G. (2006). Altruism and gender in the trust game. *Experimental Economics Laboratory Working Paper*. University of Siena Department of Economics.
- İşık, V. (2013). Kurumsal sosyal sorumluluğun değiştirdiği çalışma kavramı ve yeni bir çalışma alanı olarak sosyal girişimler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(1), 101-131.
- İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, www.dernekler.gov.tr, 09.02.2018.
- Karadağ, E., Mutafçılar, I. (2009). Prososyal davranış ekseninde özgecilik üzerine teorik bir çözümleme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 41-69.

- Karataş, A. (2014). Toplumda çevre bilincinin yaygınlaştırılmasında sivil toplum kuruluşlarının rolü: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 9(2), 855-867.
- Kasapoğlu, F. (2013). *Üniversite öğrencilerinde iyilik hali ile özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Ün. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Keyman, F. (2006). *Türkiye’de sivil toplumun serüveni: imkânsızlıklar içinde bir vaha*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayınları.
- Kılınç, İ. (2017). *Kurumsal itibar açısından sosyal sorumluluk uygulamaları: Türkiye’deki çevreci sivil toplum örgütleri üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Morrison, N. K., Severino, S. (2007). Altruism: toward a psychobiospiritual conceptualization. *Zygon. Journal of Religion and Science*, 41(1), 25-39.
- Moors, J. J. A. (1986). The meaning of kurtosis: darlington reexamined. *The American Statistician*, 40: 283-284.
- Newhouse, N. (1989). Implications of attitude and behavior research for environmental conservation. *Journal of Environmental Education*, 26-32.
- Özkan, Y. (2002). *Tüketicilerin demografik özellikleri ve bireysel tutumlarının sorumlu tüketim davranışları üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Pelit, E., Keleş, Y., Çakır, M. (2009). Otel işletmelerinde sosyal sorumluluk uygulamalarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(2): 19-30.
- Rosenbaum, W.A. (1973). *The politics of environmental concern*. Prager Publishers, New York.
- Sandbach, F. (1980). *Environment ideology and policy*. Basil Blackwell Publisher, Oxford.
- Tamer, G. M. (2010). Tarihsel süreçte sivil toplum. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, S.1., Haziran.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekeş, B., Hasta, D. (2015). Özgecilik ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 3 (6), 55-75.
- Toker, H., Tat, M. (2013). Sosyal sorumluluk: Kamu ve vakıf üniversiteleri öğrencilerinin sosyal sorumluluğa ilişkin bilgi düzeyleri ve algılarının ölçülmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 8(1), 34-56.

- Ümmet, D. (2012). *Üniversite öğrencilerinde özgecilerlik davranışının transaksyonel analiz ego durumları ve yaşam doyumu bağlamında incelenmesi*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yalur, E. (2014). *Türkiye'deki sosyal sorumluluk kampanyalarının reklam grafiği açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeğen, M., Keyman, E. F., Çalışkan, M. A., Tol U. U. (2010). Türkiye'de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü. Yaşama Dair Vakıf.
- Yaşama Dair Vakıf. (2015). Verilerle Sivil Toplum Kuruluşlar, Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi. <http://tr.yada.org.tr/projeler/proje/27>, 18.01.2018.
- Yöntem, M. K. (2013). *Benlik kurguları ve otantikliğin özgecilerlik üzerindeki yordayıcı gücünün incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

**MELDA AKBAŞ'IN “DİLEDİĞİM GİBİ-CAMI VE MİNİ ETEK
ARASINDAKİ HAYATIM” ADLI ESERİNDE FARKLI
GÖÇMEN KUŞAĞI İZLERİNİN İNCELENMESİ**

Fatih İNKAYA*

Hikmet ASUTAY*

Öz:

Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin özelliklerinin kesin çizgilerle sınıflandırılmasının, yazınsal eserlere aynı ölçüde yansıyor yansımadığının araştırılacağı bu çalışmada, üçüncü kuşak yazarlardan olan Melda Akbaş’ın “Dilediğim Gibi - Cami ve Mini Etek Arasındaki Hayatım” adlı eseri örneklem olarak seçilmiştir. Bu çalışma hazırlanırken, bazı internet sayfaları, makale ve kitaplardan kaynak olarak yararlanılmıştır. Öncelikle yazarın biyografisi, daha sonra ise eserinin okuyucuya ne aktardığından bahsedilmiştir. Türk kökenli yazar olan Melda Akbaş’ın otobiyografik eserinde, gerçekte hangi ülkeye ait olduğu sorusu temelinde oluşan içsel çatışmaları yansıtılmıştır. Bu çatışmalarını yansıtırken, Türk ve Alman toplumları olmak üzere her iki tarafa da eşit mesafede durmaya çalışıp nesnellliğini korumuştur. Çalışmanın odak noktası olan kuşak izleri konusunda ise eser içerisinde bazı bulgulara rastlanmıştır. Kendi kuşağı olan üçüncü kuşağın izlerinin yanı sıra ikinci kuşağın izlerine de bu eserde rastlamak mümkündür. Öyle ki, ikinci kuşak göçmenlerin kimlik kaygısı, aynı şekilde Melda Akbaş tarafından da dile getirilmiştir. Bu yazıda, Türk-İslam kültürü ile yetişmiş olduğu Alman kültürü arasında kaldığı, aslında hangisinin doğru olduğunu sorguladığı durumları okuyucuya aktaran Melda Akbaş’ın eseri temel alınarak, yazınsal eserlerde kuşakların izlerinin çok keskin olmadığı, dolayısıyla daha genel değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen edebiyatı, Kuşak izleri, Kimlik, Entegrasyon, Göç

---

* Trakya ve Namık Kemal Üniversiteleri SBE Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Ortak Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, fatih.ink@hotmail.com

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi - Edirne, hikmetasutay@yahoo.de

**Different Traces in immigrant Generations in Melda Akbas' Work
“The Way I Want-My Life between Mosque and Miniskirt”**

Abstract:

In this study, it is aimed to examine whether the characteristics of Turkish immigrants living in Germany reflect on the same scale as the literary works, and to exemplify the third generation of the work “The Way I Want-My Life between Mosque and Miniskirt” by Melda Akbas who is third generation author. While preparing this study, some internet pages, articles and books were used as sources. First of all, the author's biography, and then what the work he transferred to the reader was mentioned. In the autobiographical work of Melda Akbaş, a writer of Turkish origin, the internal conflicts that arise on the basis of the question of which country actually belongs to be reflected. While reflecting these conflicts, Turkish and German societies tried to stay at equal distance to both sides and maintained their objectivity. Some findings were found in the work regarding the generation traces, which are the focal point of the study. In addition to the traces of the third generation which is hers, It is possible to find the traces of the second generation in this work. The identity anxiety of the second generation immigrants was also expressed by Melda akbaş. In this article, based on the works of Melda Akbaş, who transfers the situation between the Turkish-Islamic Culture and the German culture that she grew up in, and who questions which is actually true, the idea that generation's tracks are not very sharp in the literary works and therefore should be evaluated more generally was tried to prove.

Keywords: Immigration Literature, Traces of Generations, Identity, Integration, Migration.

Giriş

Gurbet hikâyeleri Almanya ile yapılan 1961 tarihli Ankara antlaşmasıyla başlamıştır. Bugün ise altmış yıllık uzun bir geçmişe sahiptir ve ikiyüzlü aşkın sayıda Türk-Alman yazar ve şairinden söz edilmektedir (Bkz.:Asutay 2017). Başlangıçta yazınsal olarak ciddiye alınmayan (Bkz. Kuruyazıcı 2001) bu yazın türü zamanla altmış yıllık süre boyunca kendi varlığını ve çeşitliliğini ortaya koymuş, yalnız yazın ile değil, sahne sanatları, tiyatro ve sinema ile de adından çok fazla söz ettirmeye başlamıştır. Konuk işçi yazını olarak adlandırılan bu yazın türü günü-

müzde artık Türk-Alman Yazını (Türkisch-Deutsche Literatur) olarak adlandırılmış ve hem Türk, hem Alman yazını açısından son derece önemli yere sahip olmaya başlamıştır. Alman yazın bilimciler giderek daha çok bu alanla ilgilenmeye başlamış ve incelemeler, çalışmalar ortaya çıkmıştır. Başlarda neredeyse tamamen Türkçe yazan Türk-Alman yazını yazarları giderek Almancanın hâkim olduğu bir yazın haline gelmiş ve günümüz üçüncü kuşak yazarları artık neredeyse tamamen Almanca yazmaktadır (Asutay 2017).

Almanya’da, Türk kökenli insanların yoğun nüfusa sahip olduğu ve bu bağlamda da bugün için artık göçün altmışıncı yılına doğru üç kuşak boyunca içlerinden fazla sayıda edebiyatçı çıkardıkları gerçeği söz konusudur¹. Bu durumun kuramsal incelenmesinde genelde kuşaklar arası özelliklerin ve bu özelliklerin yansıtılması sürecinde çizgilerin çok net tutulduğu görülmektedir. Gerçekte var olan durum ise farklı kuşaktaki yazarların, içlerinde bulunmadığı kuşaklar hakkında da eserlerinde bazı izler yansıtabildiğidir. Bu anlamda konu ve içerik açısından kuşaklar arası geçişler bulunduğu ve bu geçişlerin saydam olduğu söylenebilir. Bu çalışma, son dönem Türk Alman yazarlarından Melda Akbaş’ın “Dilediğim Gibi - Cami ve Mini Etek Arasındaki Hayatım” adlı eserini esas alarak kuşaklar arası konu geçişlerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan Türk-Alman yazınında ya da eski adıyla gurbetçi yazınında konu geçişleri bu şekliyle ele alınmamıştır. Bu çalışmada ele alınacak olan genç yazar Melda Akbaş’ın eseri üzerine Gülay Büyüktopçu tarafından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Söz konusu tez, Melda Akbaş’ın eserini kültürlerarasılık kavramı açısından ele almaktadır (Büyüktopçu 2014).

2. Melda AKBAŞ kimdir?

Son dönem Türk Alman yazınında üçüncü kuşak yazarlarından Melda Akbaş 23 Nisan 1991’de Berlin’de Türk ailenin kızı olarak dünyaya gelmiştir. 2010 yılı

---

¹ Göç konusu başlı başına apayrı bir konu olup Almanya’daki göç olgusu ayrıca ele alınmalıdır. Üstelik bugünkü göç olgusu ise, buradaki ile tamamen farklıdır. Daha geniş bilgi için bakınız: Doğan 2017.

nın baharında Berlin Robert-Koch-Hochschule'den mezun olmuş, Berlin-Kreuzberg bölgesindeki okullarda öğrenci temsilciliği görevinde bulunmuştur. Almanya'da bulunan Türk Derneği için çalışmaya devam etmektedir (www.Lovelybooks). Bu bağlamda geliştirmiş olduğu "l.o.s. – let's organize somethin" projesi 2009 yılında "Deutsche Bank" tarafından ödüllendirilmiştir (Asutay, 2017). Almanya'nın Hamburg şehrinde yaşayan Melda Akbaş "Dilediğim gibi – Cami ve Mini Etek Arasındaki Hayatım" aslı eseriyle tanınmaya ve adından söz ettirmeye başlamıştır. Eserinde, göçmen ve aynı zamanda müslüman bir ailenin çocuğu olması dolayısıyla iki kültür arasında kalışını, bu durumun neden olduğu içsel çatışmasını, gerçekleştirmek için mücadelesini verdiği kendi isteklerini ve ilk deneyimlerini dile getirmiştir. Melda Akbaş Türk kökenli bir Alman'dır aynı zamanda. Alman vatandaşıdır yani. Yaşam tarzı açısından bakıldığında da diğer Alman gençleri gibi Alman toplumu içerisinde uyum sürecini sağlayabilmiş, iletişim sorunu olmayan ancak kendi aile kültürü ile içinde yaşadığı Alman kültürünün değerleri, yaşam biçimleri, gelenek ve görenekları arasına sıkışıp kalan bir genç kız olarak Melda Akbaş, üçüncü kuşak Türk-Alman yazınının genç temsilcilerinden biridir aynı zamanda.

1. Yazar Melda Akbaş 2. Yazarın eserinin ön ve arka kapağı.

2.1. "Dilediğim Gibi – Mini Etek ve Cami Arasındaki Hayatım" Adlı Eserinde Yansımalar

Genç yazar Melda Akbaş'ın iki eseri bulunmaktadır. Birincisi bu çalışmada incelenen "So wie ich will. Mein Leben zwischen Moschee und Minirock" (Türk-

çesi: Dilediğim Gibi – Mini Etek ve Cami Arasındaki Hayatım) adlı eseri, ikincisi de; "Warum fragt uns denn keiner? Was in der Schule falsch läuft" (Türkçesi: Neden bize kimse sormuyor). Bu çalışmada söz konusu olan eseri 240 sayfalık "Dilediğim Gibi", bugünlerde Almanya'da dördüncü baskısını yapmış durumda ve ülkemizde henüz Türkçe çevirisi yok. Arka kapak metninde çarpıcı olarak "Alman gözüyle müslüman Türk kızı, Türkiye gözüyle ise daha çok Alman" olarak görüldüğünü anlatmaktadır.

Genç yazar, bu otobiyografik eserinde, Türk-Alman düşünme biçimlerinin farklı olmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan gündelik yaşam çatışmaları ışığında kendi hayatından bahsetmektedir. Melda'nın kendine ait bir düşünce yapısı vardır; kendini iki kültürden birini seçmek zorunda hissetmemekte ve kendi çizdiği yolda ilerlemek istemektedir. Ailesinin Türk olması ve Berlin'de Türk akrabalarının bulunması nedeniyle, Türkiye kökenli bir arka plâna sahip olduğu söylenebilir. Tüm bunların yanı sıra, kendini Almanya'ya da sıkı bir şekilde bağlı hissetmektedir. İleride Türkiye'de yaşayıp yaşayamayacağı konusu ise, kitapta kendine sorduğu yığınla sorudan sadece bir tanesidir. Bu sorunun cevabını okuyucuya dolaylı olarak vermektedir. Türkiye'de birçok akrabası olsa ve dili akıcı şekilde konuşabilse bile, orada bulunduğu anda kendisini tatildeymiş gibi hissettiğini belirtmektedir Melda. Dolayısıyla Türkiye'de yaşamının hayali bile ona zor gelmektedir.

Melda Akbaş esasen göçmen bir ailenin çocuğu olmayan kimsenin anlayamayacağı bazı temel sorularla yüzleşmek durumundadır. Örneğin; hangi ülkede evindedir? Hangi ulusa aittir? Hangi yaşam biçimi onun için daha uygundur? Kitapta sadece genç yazarın bu sorularla ilgili düşünme ve karar süreçleri ve öz benliğinde oluşan bu ağır içsel çatışma aktarılmaz, aynı zamanda kişisel konumlandırılması öncelikli konu olarak aktarılır. Bu öncelikli konuyu ikinci bir konu takip etmektedir; kararların ve düşüncelerin savunulması. Bu savunma ya ailesine, yani Türk bakış açısına karşı ya da insanları "Öteki, yabancı" olarak gören bazı Almanlara karşı gerçekleşmektedir.

Ayrıca; Melda, mini etek giyip giymediği, günde beş vakit namaz kılıp kılmadığı, saat sekizden sonra dışarıya çıkıp çıkamadığı, alkol alıp almadığı veya öpüşüp öpüşmediği ile ilgili sorulara maruz kalmaktadır. Aslında bu soruların, Türk kökenli olup, iki kültür arasında kalmış gençlerin yüzleşmek zorunda olduğu durumlarıdır. Melda Akbaş bu eserinde, sahip olduğu geniş Türk ailesinde günlük olaylardan ve bu ailenin kendine özgü atmosferinden de bahsetmektedir. Ayrıca Alman tarafını da aydınlatmaktadır. Arkadaşlarıyla nasıl vakit geçirdiği, okulunda neler yaptığı ve Almanlar ile yaşamış olduğu incitici durumlar vb. bunların hepsi eserin içinde yer yer rastlanabilir konulardandır.

Eserde, yazarın öznel düşünce biçimi ve hislerinin yanı sıra, Türk ahlâkına ve düşünce yapısına dair somut açıklamalar da yapılmaktadır. Kitapta aktarılan tüm bu durumların ışığında şu söylenebilir; Türk ve Alman kültürü, aynı kefeye konulamaz ve ayrı değerlendirilmelidir.

Karakter analizi yapılacak olursa, ortaya çıkan sonuç şudur; Melda, güçlü, özgür ruhlu ve gerçeği yansıtan bir karakterdir. Bu sayede “Göç” konusuna farklı açılardan ışık tutmaktadır (Akbaş, 2010).

Genç kız yazını açısından ya da ergen roman bağlamında bakılırsa esere, otobiyografik olarak farklı iki kültür, dışarıdaki hayat ve aile, gelenekler ve öteki kültür gibi çok farklı iki toplum arasında sıkışıp kalmış, baskı altında bulunan, Alman pasaportuna ve kimliğine sahip onsekizinde bir Türk kızı görülür. Bu anlamda yine sınır deneyimleri, tabu ve toplumsal kalıpları aşma vb. deneyimleri gibi pek çok yaşantı ile sahnelerin metinleştirildiği gözlemlenmektedir.

3. Almanya'daki Türk Göçmenlerin Kuşaklarına Göre Özellikleri

Türklerin Almanya'da sahip olduğu yoğun nüfus, birçok sosyolojik araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalar kapsamında Almancayı iyi konuşup konuşmadıkları, entegrasyon olarak terimleştirilen uyum konusu gibi konular temel alınarak bu insanlar hakkında bazı çıkarımlar yapılmıştır. Bu anlamda "kanaksp-rak" adı verilen kendi jargon-ağız özelliklerini yarattıkları da belirtilmelidir (Bkz.

Balcı 2010). Bu çıkarımlar elbette ki sadece Türkiye ile Almanya'yı ilgilendiren detaylar değil, aynı zamanda tüm dünyada önemli konumda bulunan "Göç" temasını da ilgilendiren detaylardır. Bu kuşak özellikleri şu şekilde açıklanabilir;

- 1. Kuşak: Pek azı tamamen asimile olmuştur. Asimile olmamayı başaranların çoğu, ev sahibi toplumun sosyal ve ekonomik değerlerinden yalnızca sınırlı bir kısmını kabul etmiştir. Etnik grup ve kurumlar asli kültürünü devam ettirmiştir.*
- 2. Kuşak (Köprü Kuşak) : Ailenin etkisiyle evde(eski) kültürünü koruma yaklaşımında olup, ev dışında hakim toplumun yaklaşım ve değerlerini elde etmeye yatkındır. Dolayısıyla karışık; yani birbirinden farklı değerleri ve iki kültürü birlikte yaşamaktadır.*
- 3. Kuşak (Asimile Olmuş Kuşak) : Ev sahibi toplumun baskılarıyla bu kuşak eski kültürünü reddedip, ev sahibi toplumun bütün kültürel değerlerini kabul etmiştir (Taştan, 2001). Ancak aynı kuşak içerisinde daha büyük bir grup ise baskın kültürden farklı ama onunla bir şekilde uyum içinde fakat kendi alt-kültürünü yine kendi alt-kültür çevresinde yaşamakta olan ve kendilerini "Almanyalı Türkler" olarak tanımlayan gruptur (Asutay, 2017).*

Görüldüğü üzere üç kuşak boyunca değişen, farklılaşan hatta ötekileşen bir azınlık söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında günümüzde artık Almanya'da Türk azınlığı açısından gurbet ve gurbetçi kavramlarının da eskidiği, tarih içerisinde yerini aldığı da görülür. Çünkü üçüncü kuşak Almanyalı Türkler göçmen ya da gurbetçi değildirler artık; onlar Almanyalı Türklerdir. Bu bakımdan kuşaklar arasında büyük farklılıklar gözlemlenmektedir. Söz konusu bu farklılıklara kimlik açısından da bakmak gerekir.

3.1. Kuşakların Farklı Kimlik Sorunları

Almanya'da yaşayan Türklerin gittikleri tarihten itibaren aslında en büyük sorunları, çocuklarının yetişme süreci ile ulusal ve kültürel, dinsel kimliklerinin korunması olmuştur. Aslında bu bağlamda bakıldığında en büyük sıkıntıyı ve duygusal problemleri çeken kişilerin, Türk ailelerin kız çocukları olduğu anlaşılmaktadır. Büyük oranda dini baskı ile kız çocukların özgürlük alanlarının kısıtlanması, onların evden kaçmalarına hatta intihar etmelerine sebep olmuştur (Başkurt, 2009-

2). Almanya'ya uyum veya kültürünü benimseme odaklı bakıldığında ise, üç kuşağın da farklı tepkisel eğilimleri olduğu gözlemlenebilir. Başkurt'un deyimiyle "Köprü" görevi gören ikinci kuşak Türkler ise hem anavatanları olan Türkiye'ye, hem de yaşadıkları ülke olan Almanya'ya karşı eşit mesafede durmaktadırlar. Bu kuşağın insanları belli bir dini veya ırksal durumu ön plâna çıkarmamakla birlikte kimliklerini belirleme konusunda bazı sorunlar yaşamaktadırlar. Gerçekte hangi ülkeye ve kültüre aittirler? Bu soru yıllarca yazıbilimsel olarak da tartışıla gelmiştir. Sonuçta da bu kuşağın "kimlik arayışı" içinde olduğu söylenebilir.

Almanya'daki göçmen kuşakları arasında diğer uç grup olan üçüncü kuşak ise kendi değerlerinden uzaklaşmış durumda bulunan gruptur. Almanya'nın kozmopolit yapısı içinde harmanlanmış, anavatanlarındaki kültürlerine duvar örmüş ve kimlik bunalımı yaşayan grup şeklinde de ifade edilebilir. Esasen, üçüncü kuşak insanların bahsi geçen bu özellikleri hem ulusal hem de dinsel değerler için söylenebilir. Türkiye'de yaşayan Türklere, birinci ve ikinci kuşak göçmenlerine göre daha fazla serbestlik içindedirler. Bu "serbestlik" kavramının içerisine cinsel hayat, alkol, moda takibi ve fastfood tüketimi gibi durumlar girebilir. Tüm bu bilgiler ışığında üçüncü kuşağı "uyum sürecini" tamamlamış şeklinde yansıtmak doğru olacaktır. Uyum süreci belki tam olarak Almanların beklentisini karşılamamaktadır; günlük yaşam özellikleri, iletişim, resmi işlemler vs. konularında tam bir uyum hali göstermekle birlikte, yaşam tarzları ve düşünce olarak üçüncü kuşak da Türk'tür ve bu kimliğini korumaktadır. Farklı olan şey, bu üçüncü kuşak Türklerin ana vatanlarındaki Türklerle farklılaştıklarıdır. Onlar Almanya içinde kendi alt-kültür dünyası ile birlikte belli bir azınlık grubu oluşturmuşlardır. En önemli farklılıktan biri de Türkiye'ye yabancılaşmış olmalarıdır. Görüldüğü üzere bu üç kuşak arasında tercih edilen veya şartların gerektirdiği hayat tarzları birbirinden farklılıklar göstermektedir (Baskurt 2009: 2).

4. Türk-Alman Yazarların Eserlerinde Farklı Kuşakların İzleri

Elde bulunan materyallere veya kaynaklara bakıldığında, aslında Almanya’da yaşayan üç kuşağın özellikleri arasındaki çizgi oldukça net görünmektedir. Fakat biraz derine inildiğinde, farklı kuşağa ait olan bazı göçmenlerin, bir diğer kuşağın özelliklerini taşıyabildiği fark edilmektedir. Bunu anlamının en iyi yolu ise yazınsal eserleri incelemektir. Öyle ki, Almanya’da yazan Türk kökenli yazarlar, kendilerinden olan bu insanların içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal şartları yansıtmayı kendilerine görev edinmişlerdir.

Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği üzere ikinci ve üçüncü kuşağın özellikleri birbirlerinden farklıdır. İkinci kuşak iki kültüre de eşit mesafede iken, üçüncü kuşak ev sahibi toplumun öngördüğü uyum sürecini büyük ölçüde tamamlamıştır. Üçüncü kuşak yazarlarından olan Melda Akbaş’ın “Dilediğim Gibi. Mini Etek ve Cami Arasındaki Hayatım” adlı eserinde kendi kuşağının özelliklerine rastlandığı gibi, bazı ikinci kuşak özelliklerine de rastlanmaktadır. Sadece bu noktadan yola çıkılarak, kuşakların özellikleri arasındaki çizgileri bu kadar keskin tutmak veya genelleme yapmak ne derece doğrudur konulu tartışma yaratmak işten bile değildir. Çünkü hangi kuşağa ait olurlarsa olsunlar, orada, yani gurbette yazanlar da yaşayanlar da Türk kökenlidir.

4.1. Melda Akbaş’ın Eserinde İkinci ve Üçüncü Kuşağın İzleri

Melda Akbaş’ın sözü geçen eseri incelendiğinde elbette kendi kuşağı olan üçüncü kuşağın da belirtileri mevcuttur. Örneğin, kitapta geçen bu satırlar tamamen üçüncü kuşağın izlerini taşımaktadır;

“Eğer yaşadığım her şeyi onlara anlatsaydım, herhalde duydukları karşısında pancar gibi kızarırlardı. Annem babam kazara görmesin diye çantamda taşıdığım prezervatifleri saklıyorum.” (Türkçesi: Habertürk, 2010).

Bu satırlar incelendiğinde Avrupa’nın veya Almanya’nın kültürünü benimsemiş, öz Türk kimliğinden uzaklaşmış bir gencin belirtilerine rastlanmaktadır. Bu gerekçelendirilecek olursa, Türk kültürü ile yetişmiş ve oraya güçlü bir bağ hisse-

den bir şahsa bakmak yeterli olacaktır. Çünkü o şahıs böyle bir şey yazmaya muhtemelen cesaret edemeyecektir.

Melda Akbaş'ın eserinde değindiği konulardan bir diğeri ise, Türkiye'de yaşama fikrinin onun için ne kadar imkansız olduğu fikridir. Öyle ki, Türkiye onun için sadece tatil yapmak için gidilecek bir yer şeklinde anlam ifade etmektedir. Bu düşünce neredeyse tüm üçüncü kuşak Türklerin genel olarak Türkiye'ye bakışlarını yansıtmaktadır, denebilir. Ebeveynlerinin her izin dönemi büyük heyecanla memleketlerini, köylerini ve akrabalarını görmek için gittikleri ana vatanları, bu kuşak için Almanların geldiği gibi bir tatil ülkesidir artık. Dolayısıyla bu bağlamda da bakıldığında yazarın anavatanından ne kadar uzaklaştığı ve eserde üçüncü kuşağın temel izlerinden birine daha rastlanıldığı ifade edilebilir.

Fakat tüm bu çıkarımların yanı sıra, eserin içerisinde bolca ikinci kuşak izine rastlanıldığı gerçeği yadsınamaz. Daha önce de belirtildiği üzere, bu eser içerisinde ikinci ve üçüncü kuşak izleri harmanlanmış şekilde bulunmaktadır. Örneğin;

“Tanrı'ya, meleklerle ve son Peygamber Hz. Muhammed'e inanıyorum. Eğer İslam öyle emrediyorsa evlilikten önce seks yok. Ama sonra kendime şunu söylüyorum: İyi, güzel de, evlilikten önce seksin olmaması, ders yapmadan lise diploması almaya benzer.” (Türkçesi: Haberturk, 2010).

Yazının kuramsal açıklama bölümünde, kuşaklar ile ilgili bilgiler verilmişti. Orada ikinci kuşak ile ilgili, arada kalmışlık veya kimlik kaygısı gibi problemler yaşadıkları belirtilmişti. Bu alıntı da o iddiaları destekler niteliktedir. İncelendiği zaman, inandığı dinin gerekleri ile arzuları arasında kalan bir birey görünmektedir. Yine hangisinin daha doğru olduğu gibi bir tartışma yaratmadan söylenecek tek şey kültürlerin farklı olmasıdır ve yazar bu satırlarda hangi kültüre, inanca veya duruma göre davranması gerektiğini belirleyememiştir. İnanç kavramı ile yaşam tarzı özelliklerinin yarattığı bir çelişki söz konusudur. Alıntılanacak olan son kesit ise, bir öncekini daha çarpıcı hale getirecek niteliktedir;

“Batu'nun gözlerine baktım... Sonra dudaklarını dudaklarımda hissettim. Tıpkı yasak bir meyve tadı gibiydi. Ama benim gibi İslam inancını benimsemiş bir kız

bunu denememeliydi bile. Bulutların üzerindeymişim gibi eve süzıldüm” (Türkçe: Haberturk, 2010).

Yazar burada da yine aynı ikilemi yaşamaktadır. Aslında kafasından geçen düşünce, bunu yapmaması gerektiği yönündedir. Fakat içindeki arzuya engel olmamanın sonucunda yasak olarak gördüğü bir şeyi gerçekleştirmiştir. Özetle temas edilen nokta şu şekilde açıklanabilir; “Göçmen Edebiyatı” kavramı altında Almanya’da yazan Türk kökenli yazarların, kuşak izleri bağlamında çizgilerinin çok keskin olmaması dolayısıyla, eserlerinin irdelenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkartılmıştır.

Sonuç

Hem Türk hem Alman yazını için önemli konumda bulunan, yazınsal eserlerdeki göçmen kuşak izlerinin yansımalarıyla ilgili yapılan bu çalışmada, kuşaklar arasında çok keskin çizgilerin bulunmaması aksine esnek tutum sergilendiği sonucuna varılmıştır. Bununla ilgili bulgular Melda Akbaş’ın "So wie ich will: Mein Leben zwischen Moschee und Minirock" (“Dilediğim Gibi - Cami ve Mini Etek Arasındaki Hayatım”) adlı eserinde çok sık olarak görülmektedir. Bu otobiyografik eserinde bazen tamamen asimile olmuş şekilde davranan yazar Melda Akbaş, bazen ise köken olarak Türk-İslâm kültürüne ait olmasından dolayı çelişkili durumlar yaşadığını kendi deneyimleriyle dile getirmektedir. Bu yönüyle eser, bugün Almanya’daki üçüncü kuşak Türk gençliğini, daha doğrusu Türk kökenli Alman gençliğini yansıtmaktadır. Bu yansıtma ilginç olarak ikinci kuşağın konusu olan kimlik sorunu ile tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bu kimlik sorunu, yukarıda da bahsedilen iki kültür arasında kalmışlık olarak nitelendirilen varlık sorunsalıdır. Dolayısıyla bir eseri tek bir kuşağın özellikleri kapsamında incelemek yerine, o esere daha geniş açıdan bakma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir başka saptamadan söz edilmesi gerekirse, o da üçüncü kuşağın, kökenine ait kültür unsurlarını sorguladığıdır. Eserde dile getirilen çelişkiler aslında tüm bu sorgulamaları içermektedir ve satır aralarında belli belirsiz toplum eleştirileri de yapılmaktadır. Bu bağlamda Türk ve Alman yaşam tarzları gereği, her iki kültürü de yaşayan gençliğin, hele de genç kızların yaşadık-

ları kültürlerarası baskı, kültürlerarası çelişki gibi durumlar gözlemlenmektedir. Bu anlamda yazar, kendi kuşağının cesur temsilcisi ve savunucusu durumundadır.

Kaynakça

- Akbaş, M. (2010), *So wie ich will: Mein Leben zwischen Moschee und Minirock* (Deutsch) Paperback – Berlin.
- Akbaş, M. (2013), *Warum fragt uns denn keiner? Was in der Schule falsch läuft*. 1. Auflage, Bertelsmann, München 2013.
- Asutay, H. (2017) *Göçmen Edebiyatı - Yazarlar Sözlüğü - Almanya'da yazan ve yaşayan Türk-Alman Edebiyatı*, Ceren Kitabevi – Edirne.
- Balcı, U. (2010), “Vermittlung der deutschsprachigen Literatur türkischer Migrantinnen im DaF-Unterricht in der Türkei”. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(39), 142-159. ISSN 1302-9967 (Doktora tezinden üretilmiştir.)
- Başkurt, İ. (2009-2). Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 12, s.87-88.
- Büyüktopçu, G. (2014), *Melda Akbaş'ın So Wie Ich Will adlı romanında kültürlerarasılık* Yüksek Lisans Tezi Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Doğan, C. (2017) "The Importance of Multiculturalism in Community Interpreting", *International Journal of Business Humanities and Technology*, Vol.7, No.2 June 2017. ISSN 2162-1357 (Print), 2162-1381 (Online), Center for Promating Ideas, USA.
- Doğan, C. / K. Sipahi (2017, March) “Göçün Edebiyata Yansımaları” Paperpresented at the III. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series- Edirne / Turkey.
- Haberturk. (2010, 05 22). <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/517057-mini-etek-ve-cami-arasindaki-hayat>: erişim: 08.05.2018.
- Karakuş, M. / N. Kuruyazıcı (2001) *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lovelybooks; <https://www.lovelybooks.de/autor/Melda-Akbas/> erişim: 08.05.2018
- Taştan, A. (2001). *Göç, Sosyal Değişme Ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt.11, s. 77.

ADOLESAN DÖNEMİNDE BESLENME VE OKUL SAĞLIĞI

Merve ALTAY *

Huriye Demet CABAR*

Birsen ALTAY*

Öz:

Her yaşta olduğu gibi adolesan dönemi çocuklarda da beslenme önemlidir. Bu yaş döneminde çocuklar genellikle okulda oldukları için yeterli ve dengeli beslenme aynı zamanda okul sağlığının da bir parçası olmaktadır. Bu nedenle literatür derlemesi yapılarak bu makalede adolesan dönemi çocuklarda beslenme ve okul sağlığı hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Makalede adolesan dönemi, özellikleri, adolesan döneminde beslenme, okul sağlığı konularına yer verilmiştir. Sonuç olarak; adolesan döneminde beslenme ve okul sağlığı bir bütün olup hemşirenin de yer aldığı bir ekiple hizmetler sürdürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Adolesan dönem, Beslenme, Okul sağlığı.

Nutrition and School Health in Adolescence

Abstract:

As in all ages, nutrition is also important in adolescent children. Since children are usually in school at this age, adequate and balanced nutrition is also a part of school health. Therefore; literature review was conducted and this article was aimed to give information about nutrition and school health in adolescent children. In the article, adolescence period, characteristics, nutrition in adolescence, school health issues are included. As a result; In the ado-

---

* Sinop Ün., Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Prog., mervecan @sinop.edu.tr

* Doç. Dr., Sinop Ün. Sağlık Yüksekokulu, dcabar @sinop.edu.tr

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Ün., Sağlık Bilimleri Fak., baltay@omu.edu.tr

lescence period, nutritional and school health can be maintained as a whole and services can be provided by the nurse.

Keywords : Adolescence, Nutrition, School health.

Giriş

Adolesan döneminde çocuğun vücudunun yapısında ve ölçülerinde büyük değişiklikler gözlemlenir (Berberoğlu, 2008). Çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine bir geçiş süreci olan adolesan dönemi, büyüme ve gelişmenin çok hızlı yaşandığı bir dönemdir (Vural, 2007).

Bir çocuk yetişkinlik dönemine geçene kadar zamanının büyük bir kısmını okulda geçirmektedir. Bu nedenle çocukların hem fiziksel hem de duygusal açıdan hızla büyüyüp geliştikleri adolesan dönemi okul dönemine denk gelmektedir (Ceylan ve Turan, 2009).

Adolesanların hayatları boyunca sürececek tutum ve davranışların oluştuğu okul döneminde; büyüme ve gelişme hızına bağlı olarak protein, enerji, vitamin, mineral gibi besin ihtiyacının yeterli ve dengeli beslenme programı ile karşılanması sağlanmalıdır (Erdaş, 2010).

Adolesan dönemindeki çocuk okula gitmesi ile birlikte ailesinden bağımsız hareket etme ve kendi kararını verme duygularını yaşamaya başlar. Çocukların ebeveynlerinden, arkadaşlarından, televizyondaki reklamlardan etkilenmesi ile besin tercihleri değişebilir. Okul dönemi çocuğu kantinden hazır gıda alımına yönelebilir. Bu durum özellikle büyüme ve gelişmesinin en hızlı olduğu dönemde vücudu için gerekli olan besinleri yeteri kadar alamamasına neden olabilir.

1. Adolesan Dönemi ve Özellikleri

Ergenlik; bireyin olgunlaşarak sorumluluk sahibi biri haline gelmesi için geçirmek zorunda olduğu çocukluk ve yetişkinlik arasındaki bir köprüdür (Dinç, 2007).

Adolesan döneminin genel özelliklerine bakıldığında; çocuğun duygularında hızlı değişimlerin olduğu ve buna bağlı olarak çabuk tepki verebildiği, isteklerinin arttığı, derslere ilgisinin azaldığı, sık sık yeme ihtiyacı hissettiği, giyimine özen gösterdiği, gizliliğe önem verdiği, bağımsız olma isteği, gibi durumlar görülür (Uçar, 2014).

Adolesan dönemi erken adolesan, orta adolesan ve geç adolesan dönem olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Erken adolesan dönem 11-14 yaş arası, orta adolesan dönem 15-17 yaş arası ve geç adolesan dönem 18-21 yaş arasındaki dönemi kapsar (Arıkan ve ark., 2013).

1.1. Erken Adolesan Dönem

Bu dönemde fiziksel ve davranışsal gelişme çok hızlıdır. Kızların büyüme ve cinsel gelişimi erkeklerden daha önce gerçekleşir. Erken büyüme erkekleri psikolojik yönde olumlu etkilemesine karşın kızlarda anksiyete bozuklukları, yeme bozuklukları ve depresyon görülebilir. Ayrıca arkadaş ilişkileri çok önem kazanır. Genellikle aynı cinsiyetteki arkadaşlar tercih edilir ve bireyin ilgilendiği alanları ve giyimini arkadaşları etkiler (Derman, 2008).

1.2. Orta Adolesan Dönem

Bu dönemde kişilik oluşmaya başlar ve özerklik duygusu gelişir. Bağımsızlık içgüdüleri en üst noktalara ulaşır. Birey anne ve babadan ayrılarak bunu ailesine kabul ettirmeye çalışır. Arkadaşlarının kendi hakkındaki düşüncelerini önemser. Karşı cinse ilgi artar. Bu dönemde adolesan kendini güçlü ve ölümsüz hissettiği için riskli davranışlara yönelebilir (Köse, 2011).

1.3. Geç Adolesan Dönem

Bu dönemde adolesan kendini bir topluluğa ait hissetmeye başlar. Bunun için sanatla ilgilenebilir. Kimlik duygusunun kazanılmaya başlanmasıyla aile ve çocuk arasında çatışmalar olabilir. Ergenliğin son döneminde olup da cinsel, mesleki ve toplumsal kimlik gelişimini tamamlayamayan birey kimlik kargaşasına düşebilir. Bilişsel gelişimin tamamlanmasının yanı sıra ahlak duygusu da bu dönemde gelişmektedir (Derman, 2008).

2. Adolesan Döneminde Beslenme

Beslenmenin tanımında; yaşamsal fonksiyonların yerine getirilebilmesi, gelişme, büyüme, üreme, fiziksel aktiviteleri yapma, sağlığı koruma yani yaşamın devamı için besinlerin vücuda alınması söz konusudur (Yılmaz, 2002). Beslenmenin yaşam için hayati önemi vardır (Rosdahl, 1999).

Sağlıklı beslenme vücut için gerekli besinlerin yeterli miktarda ve dengeli bir şekilde alınmasıyla olur. Sağlıklı beslenme kavramı biliniyor olsa bile yetersiz ekonomik durum, öğünlerdeki zararlı beslenme alışkanlıkları gibi durumlar sağlıklı beslenmeye engel olabilir (Erefe ve ark., 1986).

Adolesan döneminde yeterli ve dengeli beslenmeme okul başarısına etki etmekle birlikte demir eksikliği anemisi, büyümede ve gelişmede gerilik, obezite ve çeşitli hastalıklara neden olmaktadır. Adolesan çağındaki çocuklarda özellikle ilkokul sonrası dönemde meyve ve sebze tüketimi azalmaktadır. Bunun yanı sıra süt tüketimi azalarak gazlı içecekler ve hazır meyve sularını tüketme oranı artmaktadır (Akman ve ark., 2012).

Bu dönemde gençler özellikle karşı cinsin kendilerini beğenmesini istedikleri için dış görünüşlerine çok dikkat ederler. Özellikle kızlarda kilolu olma kaygısı erkeklere göre daha fazladır. Arkadaş çevresinin önem kazanmasıyla ev dışında vakit geçirme arttığından bireyler hazır gıdalara yönelir. Beslenme düzenleri bozulur abur cubur yeme alışkanlıkları oluşabilir. Kilolu olduğunu düşünen adolesanlar zayıflamak için tek besinden oluşan diyetler yapabilir ya da ilaç kullanımına yönelebilirler (Vassigh, 2012).

Adolesanların doğru beslenme alışkanlığı edinmesi kendi sağlıkları açısından önemli olduğu kadar arkadaşlarına rol model olması açısından da büyük önem taşır. (Saygın ve ark., 2011).

Adolesan dönemindeki çocuklar yeterli ve dengeli beslenirse büyüme ve gelişmeleri zamanında tamamlanarak hastalıklara dirençli hale gelirler. Okul çağına gelene kadar çocuklar ailelerinin yeme alışkanlığını taklit edebilir, onların yedikleri ya da yemedikleri besinlerden etkilenebilir. Okula gitmeleri ile birlikte za-

manlarının büyük bir bölümünü okulda geçiren çocukların beslenmeleri ailelerinin kontrolünden çıktığı için beslenme alışkanlıkları kazanımında okullara büyük görev düşmektedir (Karakaş ve Törnük, 2016).

3. Okul Sağlığı

Okul çağı ile birlikte çocuk ilk kez bilinçli olarak toplum yaşamına girer (Özcebe ve ark., 2008). 5-19 yaş arası kapsayan okul çağı sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi açısından çok önemlidir. Kötü beslenme, sigara, uyuşturucu, alkol gibi zararlı alışkanlıklar okul döneminde başlamaktadır. Ayrıca okul döneminde çocuğun sağlıksız olması okul başarısını da etkiler (Güler ve Kubilay, 2004).

Büyüme geriliğine neden olan etmenlerin başında kronik beslenme yetersizliği gelmekle birlikte bu durum en fazla okul çağı çocuklarında görülmektedir (Dündar ve ark., 2000).

Okul sağlığı; bir okulda görevli öğretmenlerin, okuyan öğrencilerin ve okuldaki diğer çalışanların sağlıklarının korunması ve geliştirilmesi için yapılan tüm uygulamalardır. Öğrenciler okul içerisinde uzun bir süre birlikte durdukları için kapalı ortamda birçok kazaya ve bulaşıcı hastalığa maruz kalabilirler (Marmaris, 2004).

Okul sağlığı hizmetinin amacı; okul dönemindeki çocukların bedensel, ruhsal ve toplumsal yönden sağlıklı olmaları ve bunu sürdürmeleri, çocukların sağlıklı bir çevre içerisinde gelişmesi, çocuk, aile ve toplumun sağlık düzeyinin yüksek tutulmasının sağlanmasıdır. Bu hizmet bir sağlık ekibi tarafından yürütülmeli ve bu ekipte; öğretmen, veli, psikolojik danışman, diyetisyen, hemşire, hekim ve sosyal hizmet uzmanı yer almalıdır (Özcebe ve ark., 2008).

Sonuç ve Öneriler

Adolesan dönemindeki çocukların büyümesi ve gelişmesi için beslenme çok önemlidir. Adolesan dönem ve okul dönemi aynı zamana denk geldiğinden beslenme; öğrencilerin okuldaki başarısını da etkileyebilmektedir. Zamanlarının

büyük çoğunluğunu okulda geçiren adolesanların beslenmelerine dikkat etmeleri bu dönemde büyük önem kazanır.

Her besinden yeteri kadar ve dengeli bir şekilde alınması gereken adolesan döneminde çocuğunun beslenmesine dikkat etmemesi özellikle büyüme ve gelişimini etkilemekte bununla birlikte hem bu dönem için hem de yetişkinlik dönemi için çeşitli sağlık sorunlarına da neden olabilmektedir.

Adolesan döneminde beslenme oldukça önemli olup çocukların okul sağlığının da bir parçasını oluşturmaktadır. Bu konudaki hizmetlerin sürdürülmesinde hemşirenin de olduğu ekip çalışmasından yararlanılabilir.

Sonnot

1-http://www.guncelpediatri.com/makale_542/Oyun-Ve-Okul-Cocuklugu-Doneminde-Beslenme/ Erişim Tarihi: 20/03/2018.

Kaynakça

- Akman, M., Tüzün, S., Ünalın, P. C. (2012). Adolesanlarda Sağlıklı Beslenme Ve Fiziksel Aktivite Durumu. *Nobel Medicus Journal*, 8(1), 24-29.
- Arıkan, D., Çelebioğlu, A., Güdücü Tüfekçi, F. (2013). Pediatri Hemşireliği. (Ed: Conk, Z., Bolışık, B., Başbakkal, Z., Bal Yılmaz, H). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Berberoğlu, M. (2008). Adolesanlarda Obezite. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri: *Adölesan Sağlığı II, Sempozyum Dizisi*, (63), 78-79.
- Ceylan, S., Turan, T. (2009). Bir ilköğretim okulunda okul sağlığı hemşireliği uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(12), 36-49.
- Derman, O. (2008). *Ergenlerde psikososyal gelişim. Adolesan Sağlığı II Sempozyum Dizisi*, 63, 19-21.
- Dinç, A. (2007). *Ergenlerde Anne Baba Tutumları ve Dini Yönelim*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dündar, Y., Evliyaoglu, O., Hatun, Ş. (2000). Okul çocuklarında boy kısalığı ve obesite: ihmal edilen bir sorun. *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatrics*, 9(1), 19-22.

- Erdaş, E. (2010). *Kastamonu'da bazı ilköğretim okullarındaki öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının sağlıkları ve başarıları üzerine etkisinin araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Erefe, İ., Kocaman, G., Bayık, A., Bahar, Z., Aydemir, G. (1986). Bir adolesan çağ kız öğrenci grubunun beslenme ve büyüme yönünden incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 2(3), 1-18.
- Güler, G., Kubilay, G. (2004). Bir ilköğretim okulu öğrencilerinin fiziksel bakım sorunlarının belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 26(2), 60-65.
- Karakaş, H., Törnük, F. (2016). Geleneksel gıdaların okul çağı çocuklarının beslenmesindeki rolü üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Science Journal*, 37(3), 292-302.
- Köse, D. (2011). *Orta ve geç adolesanlarda beslenme alışkanlıklarının beden kitle endeksi ve kan basıncı üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Marmaris, Ü. (2004). *Tekirdağ il merkezindeki ilköğretim okullarında okul sağlığı hizmetlerinin durumu, gereksinimler ve geleceğe yönelik öneriler*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Özcebe, H., Ulukol, B., Mollahaliloğlu, S., Yardım, N., Karaman, F. (2008). Sağlık hizmetlerinde okul sağlığı kitabı. TC Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzısıhha Mektebi Müdürlüğü. Ankara: Yücel Ofset.
- Rosdahl, C.B., 1999. (Ed: Rader, I., Gagliardi, R.A., Metzger, G.), Textbook of Basic Nursing. 7th ed., USA, 1613 s.
- Saygın, M., Öngel, K., Çalışkan, S., Yağlı, M., Has, M., Gonca, T., Yücel, K. (2011). Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 18(2), 43-47.
- Uçar, M. (2014). *Konya ili yetiştirme yurtlarında barınan 14-18 yaş grubu kız ve erkek öğrencilerin fiziksel aktivite ve uygunluk düzeylerinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Vassigh, G. (2012). *Üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite durumları ile sağlıklı beslenme indekslerinin değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Vural Pesen, Ş. (2007). *Manisa'da seçilen iki ilköğretim okulunda adölesan yaş grubundaki çocuklarda obezite hipertansiyon hiperlipidemi sıklığı ve etkileyen faktörler*. Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, G. (2002). *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin beslenme ve kahvaltı alışkanlıklarının değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MERHAMETİN SAĞLIK HİZMETLERİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Büşra DALGALI*

İbrahim GÜRSES*

Öz:

Bu çalışmanın amacı sağlık alanında merhametli bakıma dikkat çekmek ve konuyla ilgili tartışmaların çerçevesini zenginleştirmektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden İngilizce ve Türkçe kaynaklardan literatür taraması yapılarak hazırlanmıştır. Hastaların hastanelerde zor zamanlar geçirdikleri, merhamete ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Merhametin iyileştirici özelliği, çalışmada verilen araştırma örnekleriyle desteklenmiştir. Sağlık hizmetlerinde merhametli bakım, gerek ülkemizde gerek dünyada son zamanlarda dikkat çekmeye başlayan bir konudur. Bu bağlamda konuyla ilgili yeterli sayıda Türkçe kaynak bulamamak çalışmanın sınırlılığdır. Araştırmanın sonucunda hastaların hastalık belirtilerini ve davranışlarını merhametli olan sağlık uzmanlarına daha iyi şekilde açtığı bunun sonucunda daha etkili tedavi süreci sağlandığı, bununla birlikte hastaların zor dönemlerine tanıklık etmenin sağlık personellerini duygusal bir baskı altında bıraktığı görülmüştür. Bu çalışmada öncelikli olarak merhametin tanımına yer verilmiştir. Ardından insandaki merhamet kapasitesi ve merhametin bileşenleri kısaca özetlenmiştir. Sağlık sektöründe çalışanların neden merhametli davranması gerektiği yapılan araştırmalar ışığında belirtilmiştir. Merhameti değerlendirme ölçeklerinden bahsedilmiştir. Son olarak merhameti engelleyen unsurlara ve merhametin beraberinde getirdiği olumsuz durumlara dikkat çekilmiş, bu durumlarda yapılabilecek önerilerle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Merhamet, Merhametli bakım, Merhamet yorgunluğu.

---

* Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Prog., bsrdgl@hotmail.com

* Doç. Dr., Uludağ Üniv., İlahiyat Fakültesi, ibrahimgurses@hotmail.com

Nature and Importance of Compassion in Health Care

Abstract:

The aims of this study is to point to compassionate care in health services and extend the theoretical argument about this subject. The study was conducted with literature review from English and Turkish sources through qualitative research methods. It is a fact that patients have a hard time in hospitals and they need compassion. The healing qualities of compassion are supported by research examples given in the study. Compassionate care in health services is a topic that has recently begun to draw attention both in our country and in the world in recent times. In this respect, it is the limit of trying to find Turkish sources as much as the competence of the subject. As a result of the research, it was seen that the patients were better informed about their symptoms and behaviors of the patients to compassionate health professionals and it is therefore provided more effective treatment. It has been emotional pressure among medical professionals is related to witnessing patients also well known. In this research, firstly it has been mentioned the definition of compassion. Then, the capacity of compassion in man and the components of compassion are briefly summarized. It has been argued why health professionals should behave compassionate to patients in light of the research. It has been referred the evaluation criteria of compassion. Finally, it has been point out the elements that prevent being compassionate and it has been recommended that therapeutic behaviours need to be up to these negative situations.

Key Words: Compassion, Compassionate care, Compassion fatigue

Giriş

Hastaneler hem hastaların hem de hasta yakınlarının zor zamanlar geçirdikleri, bazen çaresiz kaldıkları ve merhamete ihtiyaç duydukları mekânlardır. Hastanelerde bakım veren sağlık çalışanlarının hastalara mekanik bir varlık gibi muamelede bulunduğu gözlenen bir durumdur. Hastalıkları nedeniyle zaten zor anlar yaşayan hastalar, bir de sağlık personelinin duygu yoksunu muamelesine maruz kalınca hem hastalıklarının sağaltımında ilerleme kaydetmek zorlaşmakta hem de mutsuzlukları daha da artmaktadır. Personelin olumlu bir şekilde duygulu yakla-

şımları onların ruhsal ve bedensel açıdan sağlık kazanmalarına katkıda bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki merhamet, başkalarına karşı verilen “bakım”ın ötesinde bir şeydir.¹ Merhametin iyileştirici özelliği yüzyıllardır bilinmektedir ve bundan en çok da hastanelerde yararlanmak gerekmektedir.

Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve artan bilgi birikimine paralel olarak uzmanlık alanı sayısı artmıştır. Hekimlik mesleği açısından da aşırı uzmanlaşma, tedavide hekimlerin tek bir alana odaklanarak, bütünü görememeleri sonucunu doğurmuştur.² Diğer yüksek insani ideallerle kurulan kurumlar gibi hastaneler de makineleşmeyle birlikte bozulmaya başlamıştır.³ Bu, hem ülkemizde hem de dünya çapında geçerli olan bir durumdur. Bundan birkaç yüzyıl öncesine gidilirse kendi tarihimizde sağlık çalışanlarının maddi bakımın yanında manevi bakıma da önem verdikleri görülmektedir. Osmanlı döneminde doktorların sahip olması gereken özellikler şu şekilde belirtilmiştir:

“Hastalardan her birine candan dost gibi ref’et ile nazar eder. Onları asık suratla karşılamaz, onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez. Zira sözde bulunan sert bir kelime bazen hastaya en büyük dertten daha ağır gelir. Belki hastalara en latif ibarelerle söz söyler. Onlara en güzel şekilde hitap eder. Sual ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutar. Zira sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinden zülâl ve selsebilden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riayet kanatlarını indirip döşer, onların üzerine inayet ve himaye kemerlerini gerer... Küçük, büyük hepsinin ahvalini sorar ve küçük şeyleri bile ihmal etmez...”⁴

Görüldüğü gibi hastalara sert ve kaba davranmanın en büyük dertten ağır geleceği, onlara merhamet gösterilmesi gerektiği çünkü bunun bir ihtiyaç olduğu

---

¹ Alys C. King ve Paul Gilbert, “Compassionate Care: The Theory and the Reality”, *Journal of Holistic Healthcare*, United Kingdom 20118, Sayı: 8, s. 29-37.

² Haluk Songur ve Tuba Saygın, “Şifahaneden Hastaneye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Isparta 2014, Cilt: 1, Sayı: 19, s.204.

³ Joan Forte Scott, “Partnership with patients and families in healthcare”, <https://www.youtube.com/watch?v=shPYeMLm5iw>, 10.04.2017

⁴ Songur- Saygın, *Şifahaneden Hastaneye*, s.209.

belirtilmiştir. Yine benzer şekilde Aristoteles ağrıyla, “bir algı değil, üzüntü, kin, bir şeyin sonlandırılması ya da ondan kaçınılması gerektiğinin bir işareti olan duygusal durum” olarak görür ve ağrıyı “ruhun ızdırabı” olarak tanımlar.⁵ İzdırapta eşitlik yoktur, fakat merhamet bize ızdırap ihtimalinin eşitliğini öğretir: Bir başkasının başına gelen benim de başıma gelebilir. İnsan olarak hepimiz ızdıraba karşı duyarlıyızdır ve acı hepimizi kırılgaştırır. Her bireyin insanlığının eşit değer taşıdığı bir dünya anlayışı içerisinde ancak merhamet barınabilir.⁶

1. Merhamet Nedir?

Merhamet; dinlerin, öğretilerin ve insana değer veren yaklaşımların önem verdiği evrensel bir değerdir. Bu konuda gerek felsefi gerek psikolojik çerçevede pek çok tanım yapılmıştır. İlk olarak merhamet kelimesinin etimolojik tanımına bakılırsa; Arapça kökenli olduğu ve “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” anlamına geldiği görülmektedir. Batı dilinde ise kökeni Latince olan “compassion” kelimesinin karşılığıdır; “derdini paylaşmak” anlamına gelir.⁷ Genel olarak başkalarının çektiği acılarla yürekte bağlantı kurarak onları rahatlatma ve korumaya çalışma duyarlılığı olarak tanımlanmıştır.⁸ A. Comte ve Sponville’ye göre merhamet bizi herhangi bir dini buyruktan ya da filozofların herhangi bir özdeyişinden daha emin olarak yönlendirir. Bu tanımda merhametin evrensel boyutuna dikkat çekildiği görülmektedir. Özel olarak ise kültürümüze bakıldığında merhametin temel değerlerimizden biri olduğu görülmektedir. Örneğin Selçuklu Devleti’nin simgesi olan ve günümüzde başta Cum-

⁵ Aktaran: Hakan Kara ve Ercan Abay, “Kronik ağrıya psikiyatrik yaklaşım”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Sivas 2000, Cilt: 1, Sayı: 2, s.89-90.

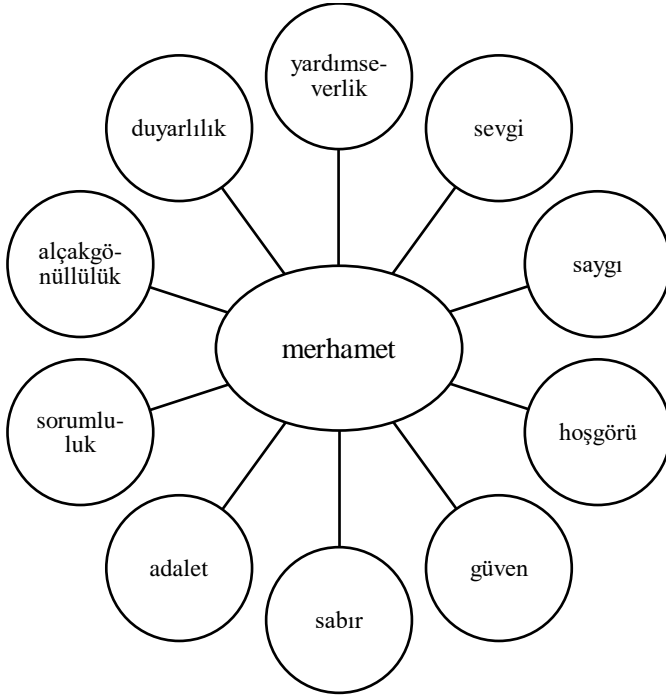
⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, “Merhamet nedir”, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/11/02/372910/icerikler/merhamet-nedir_480604.html?CHK=1e5591d0fb21f29e0addab5220ad80a_15.04.2017

⁷ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, “Merhamet”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58f205a13d2cd8.4231810312.04.2017

⁸ Paul Gilbert, “Compassion and psychotherapy”, <https://www.youtube.com/watch?v=TdOTHY-DXOY&list=PLP65-Jj51VNQqS-9NW0EMHNvPbn6rYNZO&index=2> 10.04.2017

hurbaşkanlığı forsunada olmak üzere birçok yerde kullanılan “Sekiz Köşeli Yıldız”da sekiz ilkededen bahsedilmektedir. Sekiz ilke cenneti temsil etmektedir. Merhamet ve şefkat bu ilkelere dendir.⁹ Benzer şekilde Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Bey, oğlu Orhan Beye bıraktığı vasiyetnamede “Allah’ın yarattığı her şeye karşı merhametli ol.” diyerek merhametin önemini vurgulamıştır.¹⁰

Merhamet başkasının ızdırabından zevk alan acımasızlığın ve bunu dert etmeyen bencilliğin tersidir. Bunların yanında sertlik, soğukluk, ilgisizlik, yürek kuruluşu, duyarsızlık merhametin karşıt anlamlarıdır.¹¹

Şekil 1: Merhametle Bağlantılı Olan Değerler

⁹ Habertürk Gazetesi, “Sekiz Köşeli Selçuklu Yıldızı Ne Anlama Geliyor”, <http://www.haberturk.com/galeri/gundem/450545-8-koseli-selcuklu-yildizi-ne-anlama-geliyor> 12.06.2018.

¹⁰ Hayati Hökelekli, Psikoloji, *Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Dem Yayınları, İstanbul 2013, s.192.

¹¹ Andre Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, (Çev. Işık Ergüden), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.131.

Merhamet karmaşık, çok yönlü bir psikolojik ve sosyal bir süreçtir.¹² Yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi yardımseverlik, diğerkâmlık, sevgi, saygı, hoşgörü, güven, sabır, sorumluluk, alçakgönüllülük duyarlılık, adalet gibi birçok değer merhametin bir parçasını oluşturmaktadır. Ahlaki erdemlerin çoğu yalnızca insanlığı hedefler, bu erdemlerin büyüklüğü ve sınırı insanlıktır. Merhamet ise, tersine, ızdırap çeken tüm canlılarla evrensel olarak sempati kurar. Örneğin insanın evcil hayvanına sadık oluşu dostlarına sadakatinden farklıdır, bir köpeğe ya da aslana duyduğu saygı tanımadığı bile olsa bir insana duyduğu saygıdan farklıdır. Ancak merhamet değerinde bu gerçeklik silikleşir.¹³ Bu bağlamda merhamet ego sisteminden eko-sisteme geçiş olarak görülebilir. Yani insanın kendi benliğini, kendi kendine duyduğu sevgiyi merkeze alan bir yaklaşımdan bütün varlığa hürmet gösteren, saygıyı-sevgiyi bütün varlığa dağıtan bir anlayışa geçiştir.¹⁴

Schopenhauer, merhameti hem vicdan sahibi olma hem de sevgi ile yakın bir ilişkide düşünür. Ona göre, bir davranışın ahlaki olabilmesi için merhamet duygusu ile ortaya çıkması gerekir.¹⁵ Yani ahlaklı olmak, merhametli olmaktan geçer. Echart'a göre merhamet adalet yoluyla kişiyi diğer insanlarla olan ilişkilerine yönlendirir ve bu bağlamda adalet anlamına gelir.¹⁶

Merhamet içimizde bir yerlerde sönmeye yüz tutmuş insanlık kandilini yeniden tutuşturan ve bizi en temel halinde insanlığımıza geri çağırان bir duygudur.¹⁷ Bu dünya hayatında zorluk, acı, yoksunluk, haksızlık tüm insanları birleştiren ortak bir paydadadır. Kimse yardıma, ilgiye, desteğe ihtiyaç duymadan yaşayamaz. Do-

¹² Paul Gilbert vd., "The Language of Compassion in Acute Mental Health Care", *Qualitative Health Research*, USA 2013, Cilt: 23, Sayı: 6, s.719-727.

¹³ Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, s.141.

¹⁴ Kemal Sayar, "İnsan halleri: Merhamet", <https://www.diyaret.tv/insan-halleri/video/insan-halleri--12-bolum-20.04.2017>

¹⁵ Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, (Çev. Zekâi Kocatürk), Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s.74.

¹⁶ Kutsi Kahveci, *Bir Mistik Düşünür Meister Eckhart*, Eser Matbaacılık, Erzurum 2014, s.367-368.

¹⁷ Kemal Sayar, "Merhametsiz bir dünyayı nasıl kurtaracağız", <http://www.kemalsayar.com/KategoriDetay-MERHAMETSİZ-BİR-DUNYAYI-NASIL-ONARACAGIZ-4.html> 16.09.2017

layısıyla herkesin merhamete ihtiyacı vardır.¹⁸ Sıkıntı çekene, mesela ciddi hasta olduğu için, merhamet ya da sempati sunabiliriz. Ama ona acımamızı ifade etmeye cesaret edemeyiz, bu aşağılayıcı ya da hakaret edici olarak değerlendirilebilir. Acıma, yukardan aşağıya hissedilir. Merhamet ise, tersine, yatay bir duygudur: Ancak eşitler arasında anlam taşır; sıkıntı çekenle, onun yanında ve bundan böyle aynı düzlemde, onun ızdırabını paylaşan arasında bu eşitliği gerçekleştirir.¹⁹

Yukarıda merhametin ne olduğuna dair tanımlamalar yapılmıştır. Bununla beraber merhamet kavramıyla ilgili yanlış bilinen anlayışlar da bulunmaktadır bu yanlış bilinen anlayışlar yüzünden merhametin kötü bir şey olduğunu düşünen kişiler bulunmaktadır;

- Merhamet zayıfların duygusu değildir. O, güçlülerin zor elde ettikleri bir haldir.
- Merhametli insan, bir kişinin zor zamanlarında yanına sadece iyi kalpli bir şekilde giden insan değildir. Sever, ancak aynı zamanda nefret de eder. Cesareti vardır, aynı zamanda korkusu da. Keyif alır, aynı zamanda acı çeker; yani sadece tatlı duygular taşımaz, hayatın güçlüklerini ve acı yönlerini de yaşar.²⁰
- Merhamet, başkalarına her istediklerini vermek değildir. Örneğin hastalığına faydalı olacak ilaçları içmek istemeyen bir hastanın isteğini yerine getirip ilaç vermemek bir merhamet gösterisi değildir. Akılsız merhamet tehlikelidir.
- Merhamet, sürekli nazik olmak değildir; çoğunlukla şiddet içermeyen, sevecen, anlayışlı davranış tarzını içerse de bazı durumlarda etkili olmak için sert ve güçlü olunması gerekebilir.²¹

---

¹⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 187-195.

¹⁹ Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, s.146.

²⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 187-195.

²¹ Alex Lickerman, "Happiness in this world", <https://www.psychologytoday.com/blog/happiness-in-world/200911/what-compassion-is> 15.04.2017

- Merhamet yalnızca doğal bir duygusal tepki, etik gereklilik veya akılcı gerekçeler dizisi değildir. Aynı zamanda ahlaki bir erdem olarak, insanı insan yapan bir özellik ve manevi tecrübenin bir parçasıdır.²²
- Merhamet, ızdıraba katlanmak değil özenli bir şekilde kendini başkalarının faydasına sunmaktır; üzüntü değil üstüne titreme, kaygı olan, cefa değil sabır ve dinlemedir.²³
- Merhamet gösteren bir kişi geri bildirim (ödül) almayı beklememelidir; aslında davranışının karşılığında ödül beklemede bir yanlışlık yoktur. Ancak bu durum kişinin merhamet göstermesinde temel motivasyon haline gelirse başkalarının mutluluğuna arttırmaktan ziyade ego tatminine dönüşebilir. Bu da merhamet gösterilen kişiye yardımdan ziyade zarar verme riskini ortaya çıkarır.²⁴

Psikoloji literatürüne bakılacak olursa kavramın derinlemesine ele alınması son birkaç yıl içerisinde mümkün olmuştur. Çünkü empati, özgecilik, yakınlık ve prososyal davranış kavramları ekseninde ele alınan merhamet kavramı, karmaşık olması empati ile benzerliği ve ölçüm güçlüğü gibi nedenlerle psikoloji alanında incelenmek istenmemiştir.²⁵ Merhamet konusunda bilimsel çalışmalar yapan klinik psikolog Paul Gilbert merhameti, acının kaynağını anlamayla ilgili bilişsel boyutu ve merhametli eylemlerde bulunmakla ilgili davranışsal boyutu içeren bir süreç olarak tanımlamaktadır.²⁶

---

²² Erich Von Dietze ve Angelica Orb, "Compassionate Care: A Moral Dimension of Nursing", *Nursing Injury*, USA 2000, Cilt: 7, Sayı: 3, s.166-174.

²³ Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, s.133.

²⁴ Alex Lickerman, "Happiness in this world", <https://www.psychologytoday.com/blog/happiness-in-world/200911/what-compassion-is> 15.04.2017

²⁵ Seher Akdeniz ve Mehmet Engin Deniz, "Merhamet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2016, Cilt: 4, Sayı: 1, s.50.

²⁶ Paul Gilbert, *Compassion: Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapy*, Routledge, Canada 2005, s. 9-11.

2. Merhamet Doğuştan mı Gelir Yoksa Sonradan Öğrenilebilir mi?

Kant'a göre merhamet bir duygudur. Doğuştan gelir ya da gelmez, ama sipariş verilemez. Bu nedenle, bir görev olmaya yatkın değildir. Sevgiye karar verilmez, ama sevgi eğitilir. Merhamet için de böyledir: Merhametli hissetmek bir görev değildir ama kendi içinde bunu hissetme yeteneğini geliştirmek bir görevdir.²⁷ Belirtildiği gibi merhamet kişiye zorla dayatılmaz ancak geliştirilebilir bir kapasiteye sahiptir.

Diren, yaşlı bakım kurumlarında çalışan 200 bakım personeliyle yaptığı çalışmada yaşlı bakım personellerinin duygusal zekâları, kişilik özellikleri, yaşlılara yönelik tutumları ve merhamet arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda, yaşlı bakım çalışanlarının duygusal zekâlarını kullanabilme yetilerinin ve kişilik özelliklerindeki iyi tutumlarının; yaşlılara yönelik merhamet duyabilmelerini, merhamet duydukları yaşlılarla ilgili daha iyi bakım eylemine geçebilmelerini sağladığı görülmüştür.²⁸

Merhamet genellikle sıcakkanlılık, nezaket, destek gibi davranışlarla ilişkilendirilir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi daha karmaşık, çok yönlü bir süreçtir. Son zamanlarda batı psikoloji bilimi merhameti nöropsikolojik perspektifte inceleyen çalışmalar yapmaktadır. Merhametin beyinde değişiklikler meydana getirdiğini gösteren çalışmalar ışığında, insanda geliştirilebilir-eğitilebilir merhamet kapasitesinin olduğu dile getirilmiştir. Bu kapasitenin anlaşılması için altı temel özelliğin altı çizilmektedir.²⁹

---

²⁷ Erich Von Dietze ve Angelica Orb, *Compassionate Care: A Moral Dimension of Nursing*, s.166-174.

²⁸ Zeliha Diren, *Yaşlı Bakım Çalışanlarında Duygusal Zeka, Kişilik Özellikleri, Örgütsel Güven ve Merhamet Duyguları ile Yaşlılara Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişkiler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Arel Üniversitesi), İstanbul 2018, s.59-60.

²⁹ Paul Gilbert, "The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy", *British Journal of Clinical Psychology*, United Kingdom 2014, Cilt: 53, Sayı: 1, s. 6-41.

Şekil 2: Merhamet Kapasitesini Oluşturan Unsurlar

Motivasyon: Başkalarını desteklemek, yardımcı olabilmek için ilk aşama motive olabilmektir. Çünkü başkasına merhametli davranmak, onların sıkıntısını hafifletebilmek için belirli bir zaman ayırmak gerekmektedir. Aynı zamanda insan olarak kendimizi hangi değerler sistemine sahip olarak tanımlamak isteyip istemeyeceğimiz motive olmakla ilgilidir.

Duyarlılık: Bu bileşen görmezden gelmenin tam tersine yardıma ihtiyacı olan, sıkıntı çeken kişileri ayırt edebilmeyi, onlar üzerine odaklanabilmeyi ifade etmektedir.

Sempati: Merhamet, Yunancada “sempati” kelimesinin karşılığı olarak kullanılır. Ancak merhamet sempatiye göre daha zor durumlarda ortaya çıkar. Başkasının duygularına duygusal olarak katılmaktır. Sempati içinde olmak, birlikte ya da aynı şekilde veya bir kişinin diğeri sayesinde hissetmesi, duyması, etkilenmesidir.³⁰ Bir çeşit duygusal bağlılıktır. Örneğin şekerini düşürdüğü için ağlayan bir çocuğa merhametten ziyade sempati duyulur.

Sıkıntıyı Tolere Etme: İnsanların onları zorlayan duygulardan üstünü örtmek, karşılaşmaktan kaçınmak istemesi yerine duygularını kontrol altında tutabilmeyi, onların üstesinden gelebilmeyi ifade etmektedir.

³⁰ Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, s.131.

Empati: Kendini bilişsel ve duygusal açıdan sıkıntı çeken kişinin yerine koyabilme kapasitesidir. Karşımızda ağlayan birini gördüğümüzde üzücü bir durum yaşadığını düşünür, onu anlamaya çalışırız. Empati, sempatiye göre daha az rastlanan bilişsel bir beceridir. Çünkü karşısındakinin duygusunu yaşamak yerine anlamak esastır. Empati bazen merhametin karşılığı olarak kullanılabilir ancak empatide sıkıntıları gidermeye yönelik motivasyon ve harekete geçme yoktur.

Yargılayıcı Olmama: Başkasının sıkıntısı veya acısını eleştirmemek, küçümsememek esastır. Muhatabı onaylamak ve olduğu gibi kabul etmek gerekir. Gilbert'e göre en zor gerçekleştirilen özelliktir. Merhamet gösteren kişinin kendi duygu ve düşüncelerinden sıyrılıp karşısındakini koşulsuz olarak kabul etmesini gerektirir.³¹

3. Hasta ve Hasta Yakınlarına Karşı Neden Merhametli Olunmalıdır?

Hastaneler, hastaların ve hasta yakınlarının hayatlarında en zor anlarını yaşadığı mekânlardan biridir. Stresli ve acı çekmekten korkan bir hasta, rahat olan bir hasta kadar kolay iyileşemez. Doktorlar her gün hastanede olabilirler, ortama alışkınlardır ancak hastane ortamında bulunmak çoğu hasta için geçerli olmayan bir durumdur. Bu durum onlar için şaşırtıcı ve streslidir. Hastalarda sağlık sorunlarının yanı sıra duygusal tükenmişlik hissi görülebilir. Süreç, ekonomik açıdan ve harcanan zaman açısından yıpratıcı olabilir. Hasta, daha önce olumsuz tecrübeler yaşamıyorsa aynı şeyleri tekrar yaşamaktan korkabilir.³² Bununla beraber her sağlık çalışanı potansiyel bir hasta/hasta yakınıdır. Kendisinden merhamet beklenen kişiyken ileride merhamete muhtaç duruma gelmeyeceğinin garantisi verilemez. Bir hasta olarak kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa hastalarına aynı şekilde davranması ahlaki bir gerekliliktir.

---

³¹ Gilbert, "The Origins And Nature of Compassion Focused Therapy", s.6-41.

³² Joan Forte Scott, "Partnership with patients and families in healthcare", <https://www.youtube.com/watch?v=shPYeMLm5iw> 10.04.2017

İnsan açık bir sisteme sahiptir. Yani çevresel etkilere karşı duyarlıdır. Her insan sistemi fizyolojik ve davranışsal dengeyi kurma ve devam ettirme konusunda kendine yardımcı olan biyolojik ve bilişsel kaynaklara sahiptir. Bu mekanizmalar bazen dengesizliği düzeltmede yetersiz kalır. Bu durumlarda mutlaka dış yardım gereklidir.³³ Alaca ve arkadaşları, hastalarla yaptıkları görüşmeler sonucu şu sözleri not etmiştir:

“Acılarımı anlamalarını istiyorum. Canları yanmadığı için bilmiyorlar. Daha fazla anlayışlı olmalılar. Bir şey söylediğinde dinlesinler. Biraz daha fazla ilgi göstersinler.” (32 yaşında, kadın, Cerrahi yoğun bakım ünitesi, Kolon Kanseri).

“Konuşmuyorlar. Konuşsalar. Moral verseler. Bazen yanımda otursalar. Kimden ilgi görsem rahatlıyorum. İnsanların ilgisine ve sevgisine ihtiyaç duyuyor insan hastalanınca. Hemşireye bile naz yapmak istiyorum” (64 yaşında, kadın, Cerrahi Yoğun bakım ünitesi, Meme Kanseri).³⁴

Larson & Yao'nun araştırmalarına göre hastaların endişelerini, hastalık belirtirlerini ve davranışlarını merhametli sağlık uzmanlarına daha iyi şekilde açtığı görülmüştür.³⁵ Benzer şekilde Epstein ve arkadaşlarının toplamda 100 sağlık personeliyle yapmış olduğu araştırmada bakım verenin empati (merhametin bir parçasıdır) gösterdiği hastaların semptomları ve endişeleri hakkında daha çok konuştuğu, bunun sonucunda da daha doğru teşhis ve tedavi uygulandığı gösterilmiştir.³⁶ Lown ve arkadaşları, hastanelerde merhametli bakımla ilgili Amerika Birleşik devletlerinde 800 hasta ve 510 doktor üzerinde geniş kapsamlı bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre hem hastalar hem doktorların neredeyse tamamı ortak olarak merhametli davranmanın “çok önemli” olduğunu ancak uygulanma açısın-

---

³³ Gülşen Terakye, *Hemşirelikte İletişim ve Hasta Hemşire İlişkileri*, Aydoğdu Ofset, Ankara 1994, s.24-25.

³⁴ Çiğdem Alaca vd., “Yoğun Bakım Ünitesinde Yatan Hastaların Hastalık Sürecinde Yaşadığı Deneyimler Konusunda Hasta ve Hemşire Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, İstanbul 2011, Cilt: 2, Sayı: 2, s.69-74.

³⁵ Eric B. Larson ve Xin Yao, “Clinical Empathy as Emotional Labor in The Patient–Physician Relationship”, *JAMA*, USA 2005, Cilt: 293, Sayı: 9, s.1100–1116.

³⁶ Ronald M. Epstein vd., “Patient-centred Communication and Diagnostic Testing”, *Annals of Family Medicine*, USA 2005, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 415-21.

dan hastaların yüzde 53'ü doktorların da yüzde 58'i hastane sisteminin merhametli ortamı sağladığını belirtmiştir.³⁷ Cole-King ve Harding, hastanede yatan 53 hasta üzerinde yapmış oldukları araştırma sonucunda depresyon ve anksiyete yaşayan hastaların yaralarının, hastalıklarının daha geç iyileştiğini göstermişlerdir.³⁸ Hastanelerde yapılan çalışma örneklerinde görüldüğü gibi merhametli muamele görmek hastaların tedavi sürecini kolaylaştırmakta, fiziksel sağlıklarını olumlu yönde etkilemektedir.

Hutcherson ve arkadaşları 93 gönüllüyle araştırma yapmıştır. Bu çalışmada katılımcılardan merhamet becerilerini kullananların, merhamet becerilerini kullanmayanlara göre ruh hallerinin daha pozitif olduğu görülmüştür.³⁹ Lutz ve arkadaşları uzun zamandır Budist olan ve meditasyon yapan sekiz dindar öğrenci ile meditasyon yapmayan 10 gönüllü öğrenciden oluşan iki grup üzerinde araştırma yapmışlardır. Merhamet kavramına büyük yer ve önem verilen Budist öğrencilerin ruh hallerinin diğer gruba göre anlamlı derecede pozitif olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada merhamet ve pozitif ruh hali arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰ İşgör, merhametin öznel iyi oluş üzerindeki etkisini incelemiştir. 18-32 yaş aralığındaki 402 katılımcıyla yapılan çalışmada merhamet ile öznel iyi oluş puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve merhametin öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir.⁴¹

---

³⁷ Bety A. Lown vd., "An Agenda for Improving Compassionate Care: a Survey Shows About Half of Patients Say Such Care is Missing", *Health Aff (Millwood)*, USA 2011 Cilt: 30, Sayı: 9, s.1772-1778.

³⁸ Alys C. King ve K.G. Harding, "Psychological Factors and Delayed Healing in Chronic Wounds", *Psychosomatic Medicine*, USA 2001, Cilt: 63, Sayı: 2, s. 216-220.

³⁹ Cendri Hutcherson vd., "Loving-kindness Meditation Increases Social Connectedness", *Emotion*, USA 2008, Cilt: 8, Sayı: 5, s.720-724.

⁴⁰ Antoine Lutz vd., "Regulation of the Neural Circuitry of Emotion by Compassion Meditation: Effects of Meditative Expertise", *PLoS ONE*, California 2008, Cilt: 3, Sayı: 3, s.18-97.

⁴¹ İsa Yücel İşgör, "Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Akademik Başarının Merhamet Üzerindeki Yordayıcı Etkisi", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzincan 2017, Cilt: 19, Sayı: 1, s.82-99.

4. Merhametin Değerlendirilmesi:

Şimdiye kadar merhametin tanımına, bileşenlerine ve hasta üzerindeki etkilerine yer veren araştırmalara değinilmiştir. Hastane bakımında büyük önemi olan merhamet nasıl ölçülür, bu konuda belirlenmiş kıstaslar bulunmakta mıdır?

İlk olarak eğer merhametin hissedilen bir tecrübe olduğu kabul edilirse en iyi ölçme yönteminin hastaların yaşadıkları sübjektif deneyimleri öğrenmektir. Röportaj, anket, gözlem, ölçek gibi araçlarla bu deneyimler öğrenilebilir.⁴²

Firth-Cozens ve Cornwell'e göre bir mesajın doğrudan iletilmesi ve alınması olan iletişimden çok daha fazlası olan “gerçek diyalog” genellikle iyi bir bakımın ve merhametin önemli bir parçasıdır. Gerçek diyalogda, sağlık personeli-hasta ilişkisi gibi hiyerarşik bir yapılanmadan ziyade insan insana ilişki vurgulanır. Ruh ve beden birbirinden bağımsız değildir, birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu açıdan etkili bir tedavide sağlık personeli, hastanın sağlık bakımının her noktasını üstlenmelidir.⁴³

Sağlık personeli açısından merhametin göstergesi The Royal Collage psikiyatrları tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

A) Farkındalık açısından sahip olunması gereken özellikler:

- Hasta ve hikâyesi hakkında farkındalık, hastaların sıkıntılarını fark etmek, onları dikkatli şekilde dinlemek, hastaların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak
- Sağlık personelinin merhamet hissini etkileyecek duyguların farkındalığı (örneğin, meşguliyet, sınırlı zaman ve duygusal kaynaklar hakkındaki endişeler, öfke, görevleri tamamlama baskısı)

---

⁴² Jocelyn Cornwell ve Joanna Goodrich, “Exploring How to Enable Compassionate Care in Hospital to Improve Patient Experience”, London 2009, *Nursing Times*, Cilt: 105, Sayı:15, s.1-7.

⁴³ Jenny Firth Cozens ve Jocelyn Cornwell, “The point of care: Enabling compassionate care in acute hospital settings”, https://www.kingsfund.org.uk/sites/default/files/field/field_publication_file/poc-enabling-compassionate-care-hospital-settings-apr09.pdf 10.06.2017

B) Duygusal tepki açısından sahip olunması gereken özellikler:

- Sıcaklık duygusu, sevecenlik, bağlanmışlık hissi
- Hastanın zihnindeki durumdan etkilenmeye açıklık: Ayrı bir birey olarak hastayla empati kurabilmek
- Sıkıntıdan uzak durmak veya görmezden gelmek yerine sıkıntının üstesinden gelebilmek
- Yargılamamak, suçlayıcı terimler kullanmamak, hastayı hiyerarşik olarak alta görmemek
- İnsanları birer obje veya görevlerinin bir parçası değil de birey olarak görebilmek

C) Başkalarının ihtiyaçlarına cevap verme açısından sahip olunması gereken özellikler:

- Saygılı ve işbirliğine açık olabilmek, endişeleri doğru bir şekilde iletebilmek
- Merhametli tutumu yansıtan bir dil kullanabilmek: Unvanını kullanarak hastaları manipüle etmemek, hiçbir açıklama yapmadan tedavi uygulamamak, bireylere karşı içten, kibar ve cömert bir şekilde onların acılarını hafifletmeye çalışmak (Genellikle bu madde beklenenin üzerinde ve çalışma ekibinin sınırlarını aşan bir etkinlik olarak görülür.)
- Örgütsel ve görevsel gerekliliklerle bireysel ihtiyaçları dengeleyebilmek⁴⁴

5. Merhameti Engelleyen Unsurlar

Hastaların zor dönemlerine tanıklık etmek ve sağlıklarına kavuşabilmeleri için onlara bakım vermek her zaman kolay olmayabilir. Bunun sağlık personellerini duygusal bir yük altında bıraktığı göz ardı edilmemelidir. Terakye'nin kitabında yer verdiği hastasıyla arasında duygusal bağ oluşan bir hemşirenin dile getirdikleri buna örnektir:

---

⁴⁴ The Royal College of Psychiatrists, "Compassion in care: Ten things you can do to make a difference" http://www.rcpsych.ac.uk/pdf/FR-GAP-02_Compassionate-care.pdf 14.09.2017.

“Sedyede yarı baygın servise geldiğinde beni tanıdı, çevresinde annesi - babası, diğer yakınları olmasına rağmen bana; "Abla beni ne olur beni bırakma!" diyordu. Çok tuhaf şekilde etkilenmiştim. Benden yardım istiyordu, bana bağlanmıştı. “O anda onun başka bir servise özel odaya yatırılacağını öğrendim. Onun için özenle hazırladığım yatak bomboş kalacaktı. İnşallah gitmez diyordum, işlemleri tamamlanmış, sedyede götürülüyordu. Bana "Beni bırakma!" diye fısıldıyor, mahzun bakıyordu. Gitmesini hiç istemiyordum. Özenle hazırladığım ameliyat sonrası yatağını, büyük bir kırıklıkla taburcu yatağına çevirdim. Ona nasıl bir sevgiyle bağlanmış olduğumu o an hissettim. Elimde olsa onu başka servise göndermezdim.”⁴⁵

Bazı durumlarda olumsuz tavırlarına rağmen hastalara merhametli davranmak sağlık personeli açısından zorlayıcı olabilir. Ancak empati ve sempati yapabilmek için personelin hastayı kendisine yakın hissetmesi veya ondan hoşlanmaması gerekmez. İyi bir gözlemlerle hastaların olumsuz davranışlarının altında yatan nedenler (yukarıda bahsedilen stres, utanç gibi durumlar) görüldüğü takdirde tedavi süreci kolaylaşmaktadır.

Firth-Cozens ve Cornwell sağlık personellerinin merhamet kapasitesini düşüren unsurları üç maddede açıklamışlardır.⁴⁶

1. Merhamet Yorgunluğu: Bakım veren personelin hastalara, meslektaşlarına ve başkalarına merhametli davranma ve bakım verme isteği sonucunda kişinin becerileri ve yeteneklerinde azalmaya neden olan fiziksel, duygusal, sosyal ve ruhsal anlamda tükenme olarak tanımlanmaktadır. Merhamet yorgunluğunun şiddeti bireysel farklılıklara göre değişmektedir.
2. Tükenmişlik Sendromu: Duygusal çöküntü, duyarsızlaşma, başarı duygusunda azalma olarak tanımlanır. Kişinin karakteri ve kendisi hakkındaki tutumu (örneğin kendisiyle ilgili yüksek beklentilere sahip olması) ile bağ-

⁴⁵ Terakye, *Hemşirelikte İletişim ve Hasta Hemşire İlişkileri*, s.68.

⁴⁶ Jenny Firth Cozens ve Jocelyn Cornwell, “The point of care: Enabling compassionate care in acute hospital settings”, https://www.kingsfund.org.uk/sites/default/files/field/field_publication_file/poc-enabling-compassionate-care-hospital-settings-apr09.pdf 10.06.2017

lantılıdır. İş yerinde organizasyonel desteğin az olduğu durumlarda merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik sendromunun birlikte görüldüğü gözlenmiştir.

3. İkincil Travmatik Stres: Hastaların yaşadıkları travmalara maruz kalan, onların zor anlarına tanıklık eden sağlık çalışanların yaşadığı stres bozukluğudur. İkincil Travmatik Stres bozukluğu, post- travmatik stres bozukluğu ile benzerlik gösterir ancak daha nadir görülmektedir. Bu duruma en çok psikiyatri bölümünde çalışanlar yakalanmaktadır.

Merhametli bakım sağlamada bireysel özelliklerin beraberinde kültürel değerlerin de etkisi bulunmaktadır. Bazı kültürlerde daha bireyci (başarı, yabancılaşma ve yalnızlığa yatkındırlar ayrıca rahat bir yaşam, haz ve toplumca tanınma gibi değerlerin peşindedirler) bakış açısı yaygınken bazı kültürlerde daha toplulukçu (işbirliğine, sosyal desteğe, eşitliğe ve doğruluğa eğilimlidirler) bakış açısı yaygındır.⁴⁷ İçinde bulunduğu kültürel değerler kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Hastanelerde merhametli bakım bir kültür olarak kurumsallaştırılmadığı takdirde merhametli bakımın yaygın olarak görülmesi pek olası gözükmemektedir.

5.1. Merhamet Yorgunluğu:

Türkçeye ‘eş duyum yorgunluğu’ olarak da çevrilen merhamet yorgunluğu kavramı ilk olarak “merhamet yorgunluğu ile baş etme” başlığı ile bir hemşirelik dergisinde Joinson (1992) tarafından ortaya konmuş, sonrasında Figley (1995) bu kavramın daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁴⁸ Sayar, merhamet yorgunluğunun kişinin dış dünyadan beslenememesi fakat kişiden sürekli merhamet beklenmesi durumunda oluştuğunu belirtir.⁴⁹

---

⁴⁷ Kubilay Özyer vd., “Sağlık Sektöründe Çalışanların Demografik Özellikleri, Kişilik Özellikleri Ve Kültürel Değerleri Üzerine Bir Çoklu Durum Çalışması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 19, Hatay 2012, s.177-189.

⁴⁸ Duygu Hiçdurmaz ve Figen Arı, “Eş duyum Yorgunluğu: Tanımı, Nedenleri ve Önlenmesi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, Adana 2015, Cilt: 7, Sayı: 3, s.295-303.

⁴⁹ Kemal Sayar, “Sınır tanımayan kalp”, <http://www.gercekhayat.com.tr/yazarlar/sinir-tanimayan-kalp/> (Erişim Tarihi: 18.04.2017)

Polat, 2016 yılında merhamet yorgunluğu düzeyinin çalışma yaşam kalitesi ile ilişkisini araştırmıştır. Araştırma 346 sağlık personeliyle yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak “Merhamet Yorgunluğu Ölçeği” ile “Çalışanlar İçin Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, merhamet yorgunluğunun sağlık çalışanları içerisinde yer alan kadın hemşirelerde daha çok görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Sağlık personelinin hastaların yaşamış olduğu acı ve sıkıntıya empati kurarak hizmet vermesi durumunda merhamet yorgunluğu yaşadıkları gözlenmiştir.⁵⁰

Lombardo ve Eyre merhamet yorgunluğunun belirtilerini şu şekilde tablo haline getirmiştir:⁵¹

İşle ilgili	Duygusal
<ul style="list-style-type: none"> • Bazı hastalar ile çalışmaktan kaçınma veya korku • Hastalara ya da onların ailelerine karşı şefkat kapasitesinin azalması • Sıklıkla izin kullanma • Keyifli hissetmeme 	<ul style="list-style-type: none"> • Ruh hali • Huzursuzluk • Sinirlilik • Aşırı hassasiyet • Anksiyete • Madde kullanımı: nikotin, alkol, yasadışı uyuşturucular • Depresyon • Öfke ve kızgınlık • Nesnellik kaybı • Bellek sorunları • Yetersiz konsantrasyon, odaklanma ve yargılama,
Fiziksel	
<ul style="list-style-type: none"> • Baş ağrıları • Sindirim problemleri: ishal, kabızlık, mide sorunları • Kas gerginlikleri • Uyku bozuklukları: az uyuma, imsomniya, çok fazla uyuma • Yorgunluk 	

⁵⁰ Fatmanur Polat, *Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Çalışma Yaşam Kalitesi ile İlişkisi: Sağlık Profesyonelleri Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi), Isparta 2016, s. 48-76.

⁵¹ Barbara Lombardo ve Caryl Eyre, “Compassion Fatigue: A Nurse’s Primer”, *The Online Journal of Issues in Nursing*, USA 2011, Cilt: 16, Sayı: 1, s.1-8.

<ul style="list-style-type: none"> • Kardiyak belirtiler: göğüs ağrısı/ basınç, çarpıntı, taşikardi	
--	--

Şekil 3: *Merhamet Yorgunluğunun Belirtileri*

Görüldüğü gibi merhamet yorgunluğu fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak çeşitli şekillerde açığa çıkmaktadır. Merhamet yorgunluğunun yaşanması durumunda, sağlık çalışanlarının bu durumun üstesinden gelmeleri için yapılması ve yapılması gerekenler aşağıda belirtilmiştir.

- Yapılması gerekenler: Öncelikle stresli ve sıkıntılı anlarını paylaşacak birilerini bulmak merhamet yorgunluğu yaşayan kişiler için oldukça önemlidir. İnsanlar doğası gereği çevresinde yaşanan olaylardan etkilenir; Merhamet yorgunluğu yaşayanlar hastaların acılarını hissetmenin normal bir durum olduğunu kabul etmelidir. Bu kişilerin doğru beslenmesi, egzersiz yapması, yeterli uyuması, kendine vakit ayırması, sağlık hizmetleri dışı ilgi alanları geliştirmesi, hayatında nelerin önemli olduğunu belirlemesi ve rahatlatıcı faaliyetlerle uğraşması ruh sağlıklarını olumlu yönde etkileyecektir. Son zamanlarda dünya çapında sağlık uzmanlarının çeşitli problemlerin üstesinden gelme ve mevcut şartları iyileştirme çabalarında dini baş etme yöntemlerinden faydalanmaya başladıkları görülmektedir. Genellikle din başa çıkmada; bunalım içindeyken anlam, kontrol, huzur, yakınlık veya ruhsal bağ hissine tutunmak ve bu hissi sürdürmede korumacı bir güç olarak görülmüştür. Buradan hareketle merhamet yorgunluğu yaşayan kişiler odağı stres yükleyiciden uzaklaştırmak için dini aktivitelerle meşgul olabilirler.⁵²
- Yapılmaması gerekenler: Başkalarını suçlamak, mesleğinde yetersiz olduğunu düşünüp yeni bir iş aramak, meslektaşlarla sürekli dert yakınmak, da-

⁵² Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park, *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, (Çev.İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten), Phoenix Yayınları, Ankara 2013, s.378-385.

ha uzun mesaiye kalmak, kendi kendine ilaç tedavisi başlatmak, kendi ihtiyaç ve ilgilerini görmezden gelmek merhamet yorgunluğu yaşayan kişilerin ruh sağlığını olumsuz olarak etkilemektedir.⁵³

“İş dışında yaşam” kavramı ya da daha basit iş-yaşam dengesi merhamet yorgunluğunun üstesinden gelmek ve bu durumdan kaçınmak için kritik önem taşır. Bu kez kendisinin yardıma muhtaç olduğunu kabul etmesi zor olsa da bir sağlık uzmanının merhamet yorgunluğuna karşı en etkili silahı mesleki olarak sürekli eğitim ve öğrenmeye açık olmasıdır.⁵⁴ Hem mesleki hem de ahlaki alanda kendini sürekli geliştiren sağlık uzmanı kendini daha yetkin hissedecek böylece işine daha profesyonel yaklaşacaktır.

Sonuç

Hastaneler hem hastaların hem de hasta yakınlarının zor zamanlar geçirdikleri, çaresiz oldukları ve merhamete ihtiyaç duydukları mekânlardır. Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte insani ideallerle kurulan hastaneler bozulmaya başlamış, insanın psikolojik sosyal yönleri göz ardı edilerek yalnızca biyolojik boyutu ele alınmıştır. Kendi tarihimize baktığımız zaman Osmanlı döneminde hastalara sert ve kaba davranmanın en büyük dertten ağır geleceği, onlara merhametli davranılması gerektiği çünkü bunun bir ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Merhamet dinlerin, öğretilerin ve insana değer veren yaklaşımların önem verdiği evrensel bir değerdir ve merhametin birçok açıdan tanımı yapılmıştır. Genel olarak başkalarının çektiği acılarla yürekte bağlantı kurarak onları rahatlatma ve korumaya çalışma duyarlılığı olarak tanımlanabilir. Merhametin yalnızca doğuştan gelen bir duyarlılık olmadığı, beyinde merhametle ilgili bir kapasite bulunduğu ve bu kapasitenin geliştirilebileceğinin altını çizen araştırmacılar bulunmaktadır. Merhamet, sağlık personel-

---

⁵³ The Instituted of American Stress, “Compassion fatigue” <http://www.stress.org/military/for-practitionersleaders/compassion-fatigue/> 02.05.2017

⁵⁴ Our Lady of the Lake Universty, “The signs, symptoms and treatment of compassion fatigue”.<http://onlineprograms.ollusa.edu/msw/resources/the-signs-symptoms-and-treatment-of-compassion-fatigue> 08.05.2017

lerinin hastalara göstermesi gereken manevi bir erdem olarak görülmektedir. Sağlık personelinin hastalara merhamet göstermesi aynı zamanda, bakım için etik bir boyutu temsil etmektedir. Merhametli bakımla ilgili yapılan çalışmalar gün geçtikte artmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucu hastaların hastalık belirtilerini ve davranışlarını merhametli olan sağlık uzmanlarına daha iyi şekilde açtığı bunun sonucunda daha etkili tedavi süreci sağlandığı görülmüştür. Bununla birlikte hastaların zor dönemlerine tanıklık etmek ve sağlıklarına kavuşabilmeleri için onlara bakım vermek her zaman kolay olmayabilir. Bunun sağlık personellerini duygusal bir yük altında bıraktığı ortadadır. Literatürde bu durum ‘merhamet yorgunluğu’ olarak tanımlanmıştır. Merhamet yorgunluğu kendini fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan gösterebilir ve bakım veren kişiyi ciddi olarak tüketir. Sağlık çalışanlarının merhamet yorgunluğunun üstesinden gelebilmesi için yapması gereken önemli noktalar bulunmaktadır. İş ve özel yaşamındaki dengeyi kurmak, kendine farklı ilgi alanları edinmek ve mesleki olarak sürekli öğrenmeye açık olmak bu önemli noktalardandır.

Kaynakça

- Alaca, Çiğdem vd., “Yoğun Bakım Ünitesinde Yatan Hastaların Hastalık Sürecinde Yaşadığı Deneyimler Konusunda Hasta ve Hemşire Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, İstanbul 2011, Cilt: 2, Sayı: 2, s.69-74.
- Cole-King, Alys ve Gilbert,Paul, “Compassionate Care: The Theory and the Reality”, *Journal of Holistic Healthcare*, United Kingdom 20118, Sayı: 8, s. 29-37.
- Cole-King, Alys ve Harding, K.G., “Psychological Factors and Delayed Healing in Chronic Wounds”, *Psychosomatic Medicine*, USA 2001, Cilt: 63, Sayı: 2, s. 216-220.
- Comte-Sponville, Andre, *Büyük Erdemler Risalesi*, (Çev. Işık Ergüden), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Cornwell, Jocelyn ve Goodrich, Joanna, “Exploring How to Enable Compassionate Care in Hospital to Improve Patient Experience”, London 2009, *Nursing Times*, Cilt: 105, Sayı:15, s.1-7.
- Cozens, Jenny Firth ve Cornwell, Jocelyn, *The Point of Care: Enabling Compassionate Care in Acute Hospital Settings*, <https://www.kingsfund.org.uk/sites/default/files/>

- field/field_publication_file/poc-enabling-compassionate-care-hospital-settings-apr09.pdf, 10 Haziran 2017.
- Dietze, Erich Von ve Orb, Angelica, , “Compassionate Care: A Moral Dimension of Nursing”, *Nursing Injury*, USA 2000, Cilt: 7, Sayı: 3, s.166-174.
- Diren, Zeliha, “Yaşlı Bakım Çalışanlarında Duygusal Zeka, Kişilik Özellikleri, Örgütsel Güven ve Merhamet Duyguları ile Yaşlılara Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişkiler”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Epstein, Ronald M vd., “Patient-centred Communication and Diagnostic Testing”, *Annals of Family Medicine*, USA 2005, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 415-21.
- Gilbert, Paul vd., “The Language of Compassion in Acute Mental Health Care”, *Qualitative Health Research*, USA 2013, Cilt: 23, Sayı: 6, s.719-727.
- Gilbert, Paul, “The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy”, *British Journal of Clinical Psychology*, United Kingdom 2014, Cilt: 53, Sayı: 1, s. 6-41.
- Gilbert, Paul, *Compassion and psychotherapy*, <https://www.youtube.com/watch?v=TdOTHY-DXOY&list=PLP65-Jj51VNQqS-9NW0EMHNvPbn6rYNZO&index=2>, 10 Nisan 2017.
- Gilbert, Paul, *Compassion: Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapy*, Routledge, Canada 2005.
- Habertürk Gazetesi, *Sekiz Köşeli Selçuklu Yıldızı Ne Anlama Geliyor*, <http://www.haberturk.com/galeri/gundem/450545-8-koseli-selcuklu-yildizi-ne-anlama-geliyor>, 12.06.2018.
- Hiçdurmaz, Duygu ve Arı, Figen, “Eş duyum Yorgunluğu: Tanımı, Nedenleri ve Önlenmesi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7 (2015), s. 295-303.
- Hökelekli, Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Dem Yayınları, İstanbul 2013.
- Hutcherson, Cendri vd., “Loving-kindness Meditation Increases Social Connectedness”, *Emotion*, USA 2008, Cilt: 8, Sayı: 5, s.720–724.
- İşgör, İsa Yücel, “ Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Akademik Başarının Merhamet Üzerindeki Yordayıcı Etkisi”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzincan 2017, Cilt: 19, Sayı: 1, s.82-99.
- Kahveci, Kutsi, *Bir Mistik Düşünür Meister Eckhart*, Eser Matbaacılık, Erzurum 2014.

- Kara, Hakan ve Abay, Ercan, “Kronik ağrıya psikiyatrik yaklaşım”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Sivas 2000, Cilt: 1, Sayı: 2, s.89-90.
- Larson, B, Eric ve Yao, Xin, “Clinical Empathy as Emotional Labor in The Patient– Physician Relationship”, *JAMA*, USA 2005, Cilt: 293, Sayı: 9, s.1100–1116.
- Lickerman, Alex, *Happiness in This World*, <https://www.psychologytoday.com/blog/happiness-in-world/200911/what-compassion-is>, 15 Nisan 2017.
- Lombardo, Barbara ve Eyre, Caryl, “Compassion Fatigue: A Nurse’s Primer”, *The Online Journal of Issues in Nursing*, USA 2011, Cilt: 16, Sayı: 1, s.1-8.
- Lown ,Bety A vd., “An Agenda for Improving Compassionate Care: a Survey Shows About Half of Patients Say Such Care is Missing”, *Health Aff (Millwood)*, USA 2011Cilt: 30, Sayı: 9, s.1772–1778.
- Lutz, Antoine vd., “Regulation of the Neural Circuitry of Emotion by Compassion Meditation: Effects of Meditative Expertise”, *PLoS ONE*, California 2008, Cilt: 3, Sayı: 3, s.18-97.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Merhamet Nedir?*, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/11/02/372910/icerikler/merhamet-nedir_480604.html?CHK=1e5591d0fb21f29e0addab5220ad80a, 15 Nisan 2017.
- Our Lady of the Lake Universty, *The Signs, Symptoms and Treatment of Compassion Fatigue* <http://onlineprograms.ollusa.edu/msw/resources/the-signs-symptoms-and-treatment-of-compassion-fatigue>, 8 Mayıs 2017.
- Özyer, Kubilay vd., “Sağlık Sektöründe Çalışanların Demografik Özellikleri, Kişilik Özellikleri Ve Kültürel Değerleri Üzerine Bir Çoklu Durum Çalışması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 19, Hatay 2012, s.177-189.
- Paloutzian, Raymond F.ve Park, Crystal L., *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, (Çev.İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten), Phoenix Yayınları, Ankara 2013.
- Polat, Fatmanur, “Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Çalışma Yaşam Kalitesi ile İlişkisi: Sağlık Profesyonelleri Örneği”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Sayar, Kemal, *İnsan Halleri: Merhamet*, <https://www.diyenet.tv/insan-halleri/video/insan-halleri--12-bolum>, 20 Nisan 2017.

- Sayar, Kemal, *Merhametsiz Bir Dünyayı Nasıl Kurtaracağız*, <http://www.kemalsayar.com/KatagoriDetay-MERHAMETSIZ-BIR-DUNYAYI-NASIL-ONARACAGIZ-44.html>, 16 Eylül 2017.
- Sayar, Kemal, *Sınır Tanımayan Kalp*, <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/sinir-tanimayan-kalp/>, 18 Nisan 2017.
- Schopenhauer, Arthur, *Merhamet*, (Çev. Zekâi Kocatürk), Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- Scott, Joan Forte, *Partnership with Patients and Families in Healthcare*, <https://www.youtube.com/watch?v=shPYeMLm5iw>, 10 Nisan 2017.
- Songur, Haluk ve Saygın, Tuba, “Şifahaneden Hastaneye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Isparta 2014, Cilt: 1, Sayı: 19, s.204-209.
- Terakye, Gülşen, *Hemşirelikte İletişim ve Hasta Hemşire İlişkileri*, Aydoğdu Ofset, Ankara 1994.
- The Instituted of American Stress, *Compassion Fatigue*, <http://www.stress.org/military/for-practitionersleaders/compassion-fatigue/>, 2 Mayıs 2017.
- The Royal College of Psychiatrists, *Compassion in Care: Ten Things You Can Do to Make a Difference* http://www.rcpsych.ac.uk/pdf/FR-GAP-02_Compassionate-care.pdf, 14 Eylül 2017.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, *Merhamet*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58f205a13d2cd8.42318103, 12 Nisan 2017.

İNTERNET GAZETECİLİĞİNDE ORTAYA ÇIKAN İHLÂLLERİN ÖNLENMESİ İÇİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE İNTERNET GAZETECİLERİNİN HAKLARI*

Döndü Özlem DOLGUNYÜREK *

Öz:

İnternet gazeteciliği ile birlikte ortaya çıkan haber siteleri, haberlerin topluma daha hızlı ve kolay bir şekilde ulaştırılmasını sağlamaktadır. Ancak haber sitelerinin haber sunumuna yeni bir boyut kazandırması, zamanla bu ortam üzerinden yürütülen gazetecilik uygulamasında etik ilke ve standartlar ile hukuk kurallarına aykırı haberler yapılmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın konusu, internet gazeteleri ile ortaya çıkan ihlaller karşısında gerek etik açıdan gerekse hukukî açıdan ne gibi düzenlemeler yapıldığını araştırmak, etik ve hukukî dayanakları tespit ettikten sonra bu düzenlemelerin internet gazeteciliği için yeterli olup olmadığını ortaya koymak ve yeterli değilse boşluğun giderilmesi için çözüm yolları sunmaktır. Çalışmanın konusunu oluşturan bir diğer mesele, internet gazetecilerinin haklarının yasal olarak korunup korunmadığıdır. Bu doğrultuda internet yayınlarını düzenleyen 5651 sayılı Kanun ve gazetecilerin haklarını düzenleyen 5953 sayılı Basın-İş Kanunu ve ilgili mevzuat incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, internet gazeteciliği, internet gazetecileri, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu, 5651 sayılı Kanun.

Solution Suggestions to Prevent Violations Emerged with the Internet Journalism and the Rights of the Internet Journalists

---

* Bu makale, “Gazeteciliğin Yeni Bir Boyutu: İnternet Gazeteciliği” adlı Yüksek Lisans Tez çalışmasından üretilmiştir.

* Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Prog., ozlemdolgunyurek@gmail.com

Abstract:

News sites that have appeared with internet journalism enable the news spread to the public more quickly and easily. However, news sites bring a new dimension to news reporting has caused in time making news that are against ethical principles, standards and law rules in journalism which is carried out on this platform. The topic of this study is to research what kind of regulations, in terms of both ethical and judicial, have been done about infringements that have occurred with internet newspapers; to put forward if these regulations are efficient for internet journalism after identifying ethical and judicial grounds and if not to offer solutions in order to gap the bridge. Another issue that forms the topic of the study is whether the rights of internet journalists are protected legally or not. In accordance with this, the Law no. 5651, which regulates internet publications and the Journalism and Professional Law no. 5953, which regulates the rights of journalists and the related statute law have been analyzed.

Keywords: İnternet, internet journalism, internet journalists, Journalism and Professional Law no. 5953, Law no. 5651.

Giriş

Kişinin en önemli hak ve hürriyetleri arasında, başta uluslararası belgelerde (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi- (BM İHEB) m. 19, Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi- (AİHS) m. 10, Avrupa Konseyi Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi- (ASTS) m. 4, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme- (ÇHDS) m. 17) olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982 Anayasası m. 26/2) ve ulusal mevzuatta da detaylı olarak düzenlenen ifade hürriyeti, diğer bir deyişle düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti yer almaktadır. Kişinin ifade hürriyeti ile bağlantılı olan bir başka hürriyeti ise kitle iletişim hürriyetidir ve bu hürriyetin kullanılabilceği yegâne ortam basın-yayındır. Dünyada ve Türkiye'de kitle iletişim teknolojisinin gelişmesi sonucu ve ifade hürriyetinin bir gereği olarak 21. yüzyıl (yy) başlarında, yazılı basın yanında internet ile birlikte bu ortamda sanal hizmet veren haber portalları ve internet gazeteleri ortaya çıkmıştır. Bu tarz habercilik, haberlere daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmayı sağladığı gibi,

gün boyu meydana gelen ve kamu yararı ve/veya kamu ilgisi bulunan olayları okuyucuya daha hızlı bir şekilde ulaştırmayı mümkün kılmıştır.

Kitle iletişim araçları özellikle de internet ile birlikte, haberlerin topluma ulaştırılması aşamasında ise gün geçtikçe artan ve kişilerin bu araçlara olan güvenini sarsacak nitelikte, etik ilke ve standartlar ile hukuk kurallarına aykırı haberler sunulmaya başlamış ve bu durum birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. İnternete özgü ilk düzenleme, 2007 yılında kabul edilen 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun olmuştur. Ancak bu Kanunda, yazılı basına yönelik olarak özel bir kanun olan, 5187 sayılı Basın Kanunu ve radyo ve televizyon yayınlarına yönelik olarak düzenlenen, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunda olduğu gibi internet basınına dair düzenlemelere yer verilmemiş ve bu boşluktan dolayı internet gazetelerinde hukuk ilkelerinin ihlâli artarak devam etmiştir.

İnternet gazetelerine yönelik olarak bugüne kadar ayrı ve özel etik ilke ve standartların belirlenmemesi ise, bu alanda yine büyük bir boşluğun olduğuna delâlettir. Bu konuda Türkiye Bilişim Vakfı'nın, Bilişim Mesleği Ahlâk İlkeleri Belgesi adı altında yayınladığı etik ilkeler mevcuttur. Ancak bu ilke ve kurallar, internetin tümünü ve bilişim mesleğini icra eden kişileri kapsamakta olup, devletin düzenlediği bir belge değildir. Tekrar belirtmek gerekirse, internet gazeteciliğine özgü etik ilke ve standartlar konusunda boşluk söz konusudur. Her ne kadar Doğan Holding Yayın İlkeleri kapsamında Yazılı Basın Yayın İlkeleri altında dijital platforma yönelik kurallar belirlenmiş olsa da, bu kurallar internet gazeteleri düşünüldüğünde yalnızca Doğan Yayın Gurubu altında yer alan ve geleneksel nüshası da bulunan gazeteleri kapsamaktadır. Bu kuralların yazılı basın altında düzenlenmesi ise sakıncalıdır. Ayrıca Basın Meslek İlkeleri ve Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi kapsamına internet gazeteleri dâhil edilse de buradaki standartlar internet gazeteleri için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle gerek geleneksel gazetelerin dijital nüshaları gerekse bunların dışındaki tüm internet gazeteleri için, ayrı ve detaylı bir

şekilde, internet ile birlikte haber sunumuna eklenen yeni özellikler göz önünde bulundurularak özdenetim mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir.

İnternet gazeteleri açısından bir başka sorun, bu gazete kuruluşlarında çalışan gazetecilerin, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu'nda yer alan gazeteci tanımına dâhil edilmedikleri için, bu Kanunda gazetecilere tanınan haklardan yararlanamamaları ve Basın Kartı Yönetmeliği'nde sarı basın kartı alabilmek için, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu'nda yer alan hükümlere göre işveren ile gazeteci arasında sözleşme yapma gerekliliği getirilmiş olduğu için de sarı basın kartı alamamalarıdır. Bu çalışmada, internet gazeteciliği alanıyla ilgili denetim mekanizmasının yetersiz olduğu ileri sürülmüş ve internet gazeteleri ve gazetecileri açısından ilgili mevzuattaki düzenlemeler ele alınıp tartışılmıştır.

Çalışmada asıl amaç, internet gazetelerinde işlenen etik ihlalleri ortaya koyarak, bu ihlallerle mücadelede gerekli olan düzenlemelerin getirilip getirilmediğini ve internet gazetecilerinin, gazeteci olarak sahip oldukları ya da olamadıkları yasal hakları tespit etmektir. Bu amaçla internet gazeteleri ve gazetecileri için yapılan ya da yapılmaya çalışılan düzenlemeler ele alınmıştır. Böylece yanlış uygulamalar ve eksikliklerin giderilmesi ve daha verimli çözüm yolları için önerilerde bulunulmuştur.

Bu makale, internet gazeteciliği ile ilgili yapılan çalışmalardan farklı olarak, internet gazetelerinin neden olduğu tehditler karşısında, mevcut olduğu düşünülen yasal boşluğun doldurulması için yasal düzenleme önerilerinde bulunmaktadır. Ayrıca internet gazetecilerinin yasal haklarına kavuşturulması için, 5953 sayılı Kanunda düzenleme yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Etik açıdan ise, toplumsal sorumluluk kuramı ve medya yetkinliği kuramı temelinde, internet gazeteciliği alanında yapılması gerekenleri ortaya koymaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, tanımlayıcı/betimleyici araştırma yöntemi kullanılmıştır. İnternet gazetelerinde yaşanan ihlallerin önlenmesi için geliştirilmiş bir denetim

mekanizmasının olup olmadığı ve bu alana yönelik olarak ne gibi çalışmaların yapıldığı üzerinde çıkarımda bulunabilmek için başta 5651 sayılı Kanun olmak üzere, internet gazeteleri ile herhangi bir bağı kurulmaya çalışılan Türk mevzuatı kapsamında yürürlükteki ve mülga kanunlar, Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, meslek ilkeleri ve ilgili yönetmeliklere başvurulmuştur. Ayrıca çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış ve konuyla ilgili her türlü kitap, dergi, makale, tez ve internet haber sitesi incelenmiştir. 5651 sayılı Kanunda internet gazetelerine ilişkin düzenleme yapılması için sunulan önerilerde, gerekli görülen noktalarda karşılaştırmalı analiz yöntemine başvurulmuştur.

1. İnternet ve İnternet Gazeteciliği

Küreselleşme ile birlikte, birey ve bireyler tarafından üretilen mesajların (iletilerin), gönderici (verici), ve alıcı (hedef) arasındaki döngüsü devam etmiştir. Bu döngüde değişen tek şey, teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan ve üretilen mesajların iletilmesini sağlayan kanallar (araç) olmuştur. Üretilen her son teknolojik araç, iletişimin mekân (uzam) ve zaman kavramını biraz daha ortadan kaldırmış ve mesajların iletilmesine hız (sibernetik) kazandırmıştır. Böylece insanlar tarafından üretilen düşünce, bilgi ve duyguların, mesajların iletilmesine uygun bir şekilde üretilmiş araçlar sayesinde büyük kitlelere ulaşması sonucu kitle iletişimi ortaya çıkmıştır.

Dönmezer'e göre, "... haberleşmenin bazı tekniklerle, belirli bir teknoloji uygulanarak çoğaltılıp güçlendirilerek, çok sayıda kişiyi etkileyecek biçime getirilmesine kitle haberleşmesi, (Mass communication) adı verilir. Bu konuda kullanılan araçlara da 'kitle haberleşme araçları' (mass media) denilir" (Dönmezer, ve Bayraktar, 2013: 4).

Kitle haberleşme araçları ile enformasyon, duygu ve düşüncelerin, bir yerden başka bir yere saniyeler içerisinde iletilmesi mümkün hâle gelmiştir. İşte herkesin her türlü bilgiye, anında ulaşabildiği küresel dünyayı McLuhan "*küresel köy (global village)*" (McLuhan, Fiore, 2012) olarak tanımlamıştır. McLuhan'ın, dün-

yayı küresel köye indirgeyerek tanımlamasını sağlayan kitle haberleşme araçları, ilk olarak yazılı basın ile (gazete, dergi, kitap) var olurken, iletişim ve kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu ses bantları, plaklar, sinema filmleri, radyo, televizyon, video ve internet... olmak üzere zamanla çeşitli türleri de ortaya çıkmıştır. Çalışmanın konusu olan internet gazeteciliğinin incelenebilmesi için, bu kitle iletişim araçlarından, internet üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

İnternet “...İki veya daha çok sayıda bilgisayarın birbirleriyle bağlantısı anlamına gelen bilgisayar ağları (network)'nın aralarında tekrar bağlantı kurmalarıyla oluşan ve bu şekilde gittikçe büyüyen, dünya çapında yaygın bilgisayar ağlarına dayalı bir iletişim sistemidir” (İçel, 2017: 483).

Günümüzde internet, sadece haber ve bilgi almak amacıyla değil, alış-veriş, ticaret, ödeme yapma, bankacılık, bilgi depolama, eğitim, mesajlaşma, reklâm vb. amaçlar için de kullanılmaktadır. İnternet ayrıca, ifade hürriyetinin kullanımına da imkân sağlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın konusu olan internet gazeteciliği amacıyla da kullanılmakta yani internet ortamında gazetecilik yapılmaktadır.

Gürcan'a göre internet gazeteciliği (çoklu ortam gazeteciliği), “*geleneksel gazetenin haber toplama ve yazılı içeriğini oluşturma sürecinden yararlanan; ancak basım işlemi yerine, oluşturulan yazılı içeriğin internet aracılığıyla yayımlanması sürecidir*” (Gürcan, 1999: 68).

Özetleyecek olursak internet gazeteciliği, fotoğraf, video, yazı, grafik, ses kayıtları... vb. farklı medya formatlarına yer veren ve bununla birlikte çeşitli bilgi kaynakları aracılığı ile kapsamlı ve detaylı bir bilgi olanağı sunan, haberlerin arşivlenmesine imkân tanıyan, enformasyonu bireysel-toplumsal kullanıma ve etkileşime açan en önemlisi de habere ulaşılmasında hız ve zaman kazandıran, internet üzerinden yapılan bir teknoloji gazeteciliğidir. İnternet gazeteciliğinin gün geçtikçe kurumsallaşan ve yapılması oldukça yaygınlaşan bir meslek türü olduğu, aynı şekilde internetin de sürekli kendini güncelleyen bir mecra olduğu düşünüldüğünde, internet gazeteciliğinin zaman içinde kendine özgü belli başlı özelliklerinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

İnternet gazeteciliği, habere ve bilgiye ulaşma noktasında beraberinde birçok imkân ve kolaylık [daha az mâliyet, 7/24 haber yayını, hızlılık ve anındalık, çoklu ortam (multimedya), etkileşimsellik (interaktivite/çift yönlülük), hipermetinsellik (ilgili sitelere bağlanabilirlik), arşivleme olanağı, eş zamanlı/eş zamansız iletişim, güncellik (aktüellik), kitlesizleştirme (bireysel haber sunumu), haberin dağıtım kolaylığı, haber kaynağının çeşitliliği ve enformasyon toplamada sunulan kolaylık, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın internet gazetelerine her an ulaşılabilirlik, haberin düzeltilebilirliği, detaylı ve sınırsız haber içeriği, haber iletiminde kolaylık, kendi arşivini oluşturma imkânı, kolay sansür edilemez oluşu, toplumun sesini duyurması ve fırsat eşitliği sunması, ilgi gruplarının güçlenmesi ve daha geniş bir hedef kitleye hitap edebilme, kâğıt tasarrufu ve maddî avantaj, hızlı geri bildirim, daha az bütçe ve daha çok reklâm imkânı, gazeteciler arasındaki iletişimin kolaylaşması, reytinglerin ölçüm kolaylığı] getirmiştir.

Ancak zamanla internet gazeteciliğinin, insan hayatını kolaylaştıran ve insan hayatına hız ve zaman kazandıran avantajlarının yanı sıra, gazetecilik mesleğine getirmiş olduğu birtakım dezavantajlar da [görme bozukluklarına sebep olabilmesi, hız faktörü ile birlikte doğruluğundan şüphe edilen bilgilerin denetimden geçmeden dolaşıma sokulması (dezenformasyon tehlikesi), tek tip habercilik ve haberin bayağılaşması, amatör girişimcilerin haber üretimine olumsuz etkisi, kurumsal kimliklerinin tam anlamıyla oturmamış olması, link verme yolu ile haberdan kopma, siber saldırılara maruz kalma olasılığı] ortaya çıkmıştır.

2. İnternet Gazeteciliğinde Yaşanan Etik İhlâller

Etik ihlâllere sebep olan en önemli ortamlardan birisi internet ve dolayısıyla bu ortam üzerinden gazetecilik mesleğinin icra edildiği internet gazeteleridir. İnternetin hak ihlâllerini arttırmasındaki neden ise, insanların böylesine online ve sınırsız bir ortamda bir araya gelerek, gerçek dünyanın baskı ve sınırlılıklarından uzak, sanal ortamda kendilerini daha bağımsız ve özgür hissetmeleridir. Ayrıca internet ile birlikte gelen ve sadece internete özgü olan yeni özellikler de bu ihlâlle-

ri arttırmıştır. Bu nedenle internet gazeteleri kişilik haklarının ihlallerine ve etik ihlallere sebep olabilmektedir.

Kişilik hakkı, bir şahsın, kişi olma sıfatıyla sahip olduğu, kişiliğine bağlı ve doğuştan gelen, kişinin bütün kişilik değerlerini üçüncü kişilerin haksız saldırılarına karşı koruyan haktır. Kişilik kavramından kasıt ise, hem gerçek kişiler (insanlar) hem de tüzel kişiler (devlet, bakanlıklar, üniversite, belediye, köy, şirket, vakıf, dernek vb.) dir. Bu hak çeşitli kişilik değerlerini içerisinde barındıran bir bütündür ve bu değerleri hukukî korumanın konusuna göre üçe ayırmak mümkündür. Kişinin yaşama (hayat) hakkını, vücut bütünlüğü hakkını, sağlık hakkını, hareket hürriyetini ve cinsel hürriyetini kapsayan kişilik değerleri, fizikî (maddî) kişilik değerleridir. Fizikî kişilik değerlerine, kişinin öldükten sonra cesedi üzerindeki tasarruf hakkı da girmektedir. Kişinin evliliğinin sayılması ve ailesini sevmeye hakkı, toplum içerisinde kurduğu ilişkilere saygı duyulmasını isteme hakkı ise duygusal kişilik değerleridir. Son olarak sosyal kişilik değerleri, kişinin, şeref ve haysiyetine ve özel hayatına saygı duyulması hakkını, isim ve resim üzerindeki hakkını kapsamaktadır. Bu haklar arasında meslekî ve ekonomik (ticarî) hürriyet hakkını ve fikir ürünleri hakkını (telif hakları) da saymak mümkündür (Eren, 1986: 38-39).

Kişilik haklarına internet gazeteleri ile yapılan saldırılar durumunda, kişinin şartları mevcutsa (saldırıda hukuka aykırılık, kusurluluk, kişisel değerlerin zarara uğraması) hukuk davalarını açma [tespit davası (tecavüzün tespiti), saldırının (tecavüzün) önlenmesi davası ve saldırının durdurulması (tecavüze son verilmesi) davası, maddî ve manevî tazminat davası, vekâletsiz iş görme davası], ceza davası açma ve cevap ve düzeltme hakkını kullanma hakkı vardır.

Basın-yayın hürriyeti ile kişilik hakkı çatışma hâlinindedir. Bu nedenle de günümüzde haberler aracılığı ile gerek gazete ve dergiler gerekse radyo, televizyon ve internet üzerinden en çok kişinin şeref ve haysiyeti (Kişinin sosyal kişilik değerlerinden olan, resmi ve ismi¹ üzerinde sahip olduğu hakkını ve meslekî ve ekonomik (ticarî) hürriyet hakkını da şeref ve haysiyetine özgü hakları arasında değerlendirmek mümkündür), özel hayatının gizliliği ve fikrî hakları ihlâl edilmektedir.

Bu noktada kişilik hakkının sağlanması ile ifade hürriyeti ve basın-yayın hürriyetinin sağlanması arasında dengenin kurulması gerekmektedir. Asıl sorun ise, internet üzerinden yapılan etik ihlaller ve kişilik haklarının ihlalleri için 5651 sayılı Kanunda yeterli bir düzenlemenin bulunmaması, dolayısıyla da bu dengenin sağlanamamasından açığa çıkmaktadır.

Kişilik haklarının ihlalinin dışında internet gazetelerinde yaşanan etik ihlalleri, gazeteci ile gazeteci olmayan arasındaki ayrımın ortadan kalkması, sosyal medyanın (platformun) amacı dışında kullanılması ve bunun internet gazeteciliğine etkisi, haber-yorum ayrımının ortadan kalkması, haber-reklâm ayrımının ortadan kalkması, haberin gerçek ve güncel olmaması (ticarî kaygı sorunu, rekabet sorunu, hız, zaman baskısı ve editoryal kontrol sorunuⁱⁱ), haberde kamu yararının ve kamusal ilginin bulunmaması, haberde görüntüyle oynama, haberin genel ahlâka aykırı olması, haber sitelerinin güvenilirlik ilkelerini ihlâl etmesi (haber sitesinin künyesinin bulunmaması, imlâ ve yazım kurallarına uyulmaması, site yöneticilerinin eğitilmiş ve deneyimli olmaması), haber sitelerindeki hiper-bağların zararlı içeriklere yönlendirmesi, haberin devlet sırlarını ifşa etmesi, halkın ve devletin manevî değerlerine zarar vermesi, haberde nefret söyleminin, yalan, söylenti ve dedikodunun yaygınlaşması şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

3. İnternet Gazeteciliğinde Etik

Etik, “*insan davranışlarını ahlâkîlik kuralları içinde araştıran ahlâk bilimi anlamındadır*” (Uzun, 2007: 11). Başka bir anlatımla etik, insanın sahip olduğu hürriyetler çerçevesinde gerçekleştirdiği davranışlarının, doğru davranış ve yanlış davranış ayrımının yapılabilmesi için, ahlâk kuralları doğrultusunda incelenmesidir. Gazeteciliğin de etik ilke ve esasları vardır. Buna gazetecilik (basın) deontolojisi adı verilir. Gazetecilik etiği, bu mesleği icra eden kişilerin mesleğin devamlılığının ve profesyonelliğinin sürdürülebilmesi için uymaları gereken ilke ve kuralları ifade etmektedir.

Gazetecilik etiği, görece özgür olarak mesleklerini icra eden gazetecilerin, artan baskılar karşısında mesleklerini ve kendilerini korumak, aynı zamanda okurun güvenini kazanmak amacıyla uymaya söz verdikleri kurallar olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2015: 97). Gazetecinin haberlerini hazırlarken kendi serbest tercihleriyle, bu etik ilkeler kapsamında karar verebilmesi gerekmektedir. Türkiye'de etik ilke ve kuralların başında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından hazırlanan Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi ve Basın Konseyi tarafından hazırlanan Basın Meslek İlkeleri gelmektedir. Basın Meslek İlkeleri ve Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi kapsamına internet gazeteleri dâhil edilse de buradaki standartlar internet gazeteleri için yetersiz kalmaktadır.

İnternet gazetelerinde, daha önceden bahsedilen etik ihlallerin önüne geçilebilmesi noktasında, özdenetim mekanizmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu özdenetim mekanizması, Türkiye'de iki kurum tarafından uygulanmaktadır. Bunlar Basın Konseyi ve ombudsmandır (okur temsilcisi). Ancak, bu iki kurumun, özellikle merkezi kontrolü ortadan kaldıran ve zaman ve sınır tanımayan internet için denetimi tam olarak sağlayıp sağlayamadıkları soru işaretidir. İnternet üzerinden etik ihlallerin gün geçtikte artması ise, bizi etik ilke ve kuralların bu ortamda daha çok işleyemediği kanısına götürmektedir.

İnternet etiği, internet üzerinden kabul edilebilir ya da kabul edilemez davranışları tanımlayan kuralları ifade etmektedir. Bu kurallar, internet kullanırken diğer kişilerin haklarına saygılı olma noktasında ne yapılıp ne yapılamayacağına ilişkindir. İnternetin sorunsuz olarak kullanılabilmesi için, etik kuralların bilinmesi ve uygulanması gerekmektedir (Erol, 2012: 272). Burada değinilmesi gereken en önemli nokta ise, internet üzerinden gazetecilik mesleğini icra eden medya çalışanlarının, hem gazetecilik etik kurallarına hem de internet etik kurallarına uyma zorunluluklarıdır. İnternet, diğer kitle iletişim araçlarından farklı olarak yeni ve daha önce görülmemiş özellikler getirmektedir. Bu özelliklerin yanlış kullanımında ortaya çıkabilecek etik ihlaller göz önüne alındığında, özellikle bir gazetecinin inter-

net etiğine hâkim olması gereklidir. Medya çalışanlarının etik ilke ve kurallar doğrultusunda hareket etmesi zorunludur.

Türkiye'de İnternet etiği oluşturmaya yönelik girişimler yok denecek kadar azdır. İstisnai çalışma, Türkiye Bilişim Vakfı'nın, Bilişim Mesleği Ahlâk İlkeleri Belgesi adı altında yayınladığı çalışmadır. Burada internet etiğine ve bilişim sektöründe çalışanlara ilişkin davranış biçimleri belirlenmiştir. Ayrıca istisna bir başka çalışma ise, 2004 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2004/61 sayılı genelgeyle Tüm il ve ilçe Millî Eğitim Müdürlüklerine gönderdiği, İnternet Etiği başlıklı yazıdır (Erol, 2012: 281).

İnternet gazetelerinin güvenilirliklerinin ve kalitelerinin arttırılmasında, etik ilke ve kurallar büyük önem taşımaktadır. Bu noktada internetin uluslararası bir yapıya sahip olması ve bir içeriğin dünyanın her yerinden ulaşılabilir olması, kuralların belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Ancak toplumun doğru ve gerçek haberlerle bilgilendirilmesi için, kapsamlı etik ilkelerin belirlenmesi şarttır. Özdenetim kurumlarının, interneti özellikle de internet gazetelerini kapsayacak şekilde, yetki alanlarının genişletilmesi gerekmektedir. İnternet gazetelerine yapılan kullanıcı yorumları da yanlış ve saldırgan içerikte olabileceğinden ötürü, ayrı bir denetlemeye tâbî tutulmalıdır. Ayrıca, haber siteleri kendi sitelerinde yayın ilkelerine yer vererek, bu ilkeler hakkında kullanıcıyı bilgilendirmelidir.

Toplumsal sorumluluk kuramının kapsamını, interneti de içerisine alacak şekilde genişletmek mümkündür. Bu bağlamda, diğer kitle iletişim araçlarında olduğu gibi, internette de internet gazetelerinin ve bu alanda çalışan gazetecilerin toplumsal sorumluluk kuramına göre hareket etmeleri gerekmektedir. Bu amaçla, internet gazeteleri özdenetim mekanizmalarını devreye sokmalı ve yayın ahlâk ilke ve kurallarına uymalıdır. Geleneksel denetim mekanizmalarının internet ortamında işlememesi ya da eksik kalması hâlinde ise, mevcut sorunlara çözüm getirecek, yeni denetim mekanizmalarının düzenlenmesi şarttır ki; bunun gerekliliğini internet gazeteleri üzerinden işlenen ihlâller açıkça göstermektedir.

Toplumsal sorumluluk kuramı çerçevesinde, internet gazetelerinin ve gazetecilerinin kullanıcılara karşı sağlamış olduğu güven duygusu, medya yetkinliği kuramıyla, kullanıcıların da kazanmış oldukları eleştirel ve sorgulayıcı beceriler ile tamamlanacaktır. İnternet medyasına karşı sağlanan bu yaklaşım, beraberinde karşılıklı bir sorumluluk anlayışını getirecektir. İnternetin, kullanıcıları haber üretimine dâhil etmesi, onların birtakım sorumluluklar temelinde hareket etmesini gerekli kılmaktadır.

Medya yetkinliği (medya okur-yazarlığı), medya karşısında, kişilerin uygun davranışlarda bulunabilmesi için, gerekli becerilere sahip olmalarını ifade etmektedir. Medya Yetkinliği Kuramı, medya yetkinliği kavramından ortaya çıkan bir kuramdır. Alman medya pedagogu Dieter Baacke, dört aşamadan oluşan bir medya yetkinliği kuramı ortaya koymuş ve yetkinlik kavramını medya ile ilişkilendirmiştir. Ona göre medya yetkinliği, eğitim ile değiştirilebilmektedir. İnsanların eleştirel düşünme ve argüman sunma becerilerini geliştirmeleri ve doğru yolu bulabilmeleri için, farklı becerileri öğrenmeleri gerekmektedir. Medya yetkinliği kuramı, tamamlanmışlığı ifade etmemektedir. Kişisel bakış açısına ve yönelimlere göre farklı tarzlarda düzenlenebilir ve genişletilebilir (Alver, 2006: 9-26).

Şekil 1: İnternet Gazeteciliğinde Sorumluluk

İnternet gazeteciliğinde, haber, eleştiri ve yorum üretiminde, sorumluluk anlayışı içerisinde hareket edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, yukarıda yer alan Şekil 1'de daha önce açıklanan kuramlar bağlamında, internet gazeteciliğinde sorumluluk ortaya konulmuştur. Burada, basın kuruluşları ve gazetecilerin, haber, yorum ve eleştirinin kamuoyuna sunulmasında ve kamuoyundan alınmasında, basının toplum karşısında sorumlu olduğunu vurgulayan Toplumsal Sorumluluk Kuramı kapsamında hareket etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kamuoyunun ise, internet gazeteciliği ile birlikte aktif konuma gelmesi sonucu, haber, yorum ve eleştirinin, basın kuruluşları ve gazetecilere sunulmasında ve haberin basından alınmasında, toplumun basın karşısında sorumlu olduğunu vurgulayan Medya Yetkinliği Kuramı kapsamında hareket etmeleri gerektiği ileri sürülmüştür.

Medya yetkinliği kuramı temelinde, internet kullanıcılarının internetin kötü etkilerinden korunmaları için, internet içeriklerine karşı eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşımları amacıyla bilinçlendirilmeleri ve bu kapsamda kullanıcılara gerekli yetilerin kazandırılması gerekmektedir. Kullanıcılar, internet gazeteleri aracılığıyla sunulan haber içeriğinin, doğru ve güvenilir olup olmadığını anlamak için, bu gazetelerden nasıl yararlanacakları, haber sitesinin sunduğu yeni imkânların ne işe yaradığı, internet gazetesinin güvenilirlik ilkelerini ihlâl edip etmediği kanısına nereden varacakları, konularında eğitilmelidirler. Öncelikle, kişi internet kullanımına tam anlamıyla hâkim olmalıdır. İnternet üzerinden güvenilir bilgi edinmek için, haber sitelerinin karşılaştırılması ve bilginin birden fazla kaynaktan araştırılması önemlidir. İnternet gazetelerine kullanıcıların da yorum ve eleştirilerle yaptığı katkı düşünüldüğünde, kullanıcılar sunulan haberin şekillendirilmesinde, ne gibi katkıları olabileceği ve hangi sınırlar çerçevesi içerisinde kalmaları gerektiği konusunda bilinçlendirilmelidirler. Burada en önemli noktalardan biri, toplumun, haber sitelerinin hangi yayın ilkelerine göre hareket ettiklerinden haberdar olmasıdır.

4. 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun Çerçevesinde İnternet Gazeteciliği Alanında Yaşanan Yasal Boşluklar

İnternet ortamındaki yayınlardan doğabilecek yasal sorunlara yönelik olarak yapılan ilk düzenleme, yazılı basını düzenleyen eski 5680 sayılı Basın Kanunu'na, ek madde 9 ile 2002 yılında eklenen hüküm olmuş ve internet, yazılı basına ilişkin düzenlemeleri içeren Kanuna tâbî tutulmuştur. 5680 sayılı Basın Kanununa eklenen madde ile istenilen sonuca ulaşılamayınca, yine hatadan pay çıkarılmayarak benzer bir düzenlemeye gidilmiştir. İkinci düzenleme, internet yayınlarının kontrol altına alınması amacıyla, 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanununun 31. maddesinde yapılan değişiklik olmuştur.

İnternet yayınlarına ilişkin sorunların çözülmesinde, RTÜK'ün yetkili kılınması amacıyla, 3984 sayılı Kanununun 31. maddesi yeniden düzenlenmiştir. İnternette yapılacak yayın ve hizmetler, RTÜK'ün denetimine ve Haberleşme Yüksek Kurulu'nun görev alanına sokulmuştur (Günaydın, 2010: 100-101).

Önemli iki yasal düzenlemeden sonra, internet yayıncılığına özgü ayrı bir yasal düzenlemenin yapılması gerekliliği doğmuştur. Bu kapsamda internet yayınlarını düzenleyen, 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, 4 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak, Kanunun maddeleri teker teker ele alındığında, internet gazeteciliğine ilişkin önemli yasal boşluklar ya da eksikliklerle karşılaşmak mümkündür. 5651 sayılı Kanunun internet gazeteciliği kapsamında ele alınması sonucu, Kanunda yer alan düzenlemelerdeki eksiklikler ve oluşan yasal boşluk için yapılması gerekenler şöyle sıralanabilir:

1) Öncelikle internet üzerinden yayıncılık yapan haber siteleri ile ilgili olarak, 5651 sayılı Kanunun ikinci maddesinde yer alan, *Tanımlar* başlığı altında haber sitelerinin, yani internet gazetelerinin tanımına yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca Kanunda internet haber sitelerinin de süreli yayınlar kapsamına girdiği be-

lirtilmeli ve bu süreli yayına ilişkin diğer maddeler (süreli yayın sahibi, beyanname verilmesi, beyannamenin incelenmesi, süreli yayın sahibinin hakkını kaybetmesi, teslim yükümlülüğü), 5187 sayılı Basın Kanununda olduğu gibi, internetin yapısına uygun şekilde düzenlemelidir. Kullanıcıların da içerik sağlayıcı olarak, haber sitelerine katılma yolları belirtilmelidir.

2) 5651 sayılı Kanunda internet gazetelerinin süreli yayın kapsamına alınması ile birlikte, 5187 sayılı Yeni Basın Kanununda yer alan, *kimliğin açıklanmaması* madde kenar başlığı ile düzenlenen 21. maddenin, *yeniden yayım* madde kenar başlığı ile düzenlenen 24. maddenin, *haber kaynağı* madde kenar başlığı ile düzenlenen 12. maddenin ve *cinsel saldırı, cinayet ve intihara özendirme* madde kenar başlığı ile düzenlenen 20. maddenin, internet gazetelerine uyarlanarak, bu Kanunda yer alması mümkündür. Yazılı basın için suç teşkil eden bu maddeler, internet gazeteleri için de suç teşkil etmektedir. Özellikle, yeniden yayım maddesinin internet gazetesine uyarlanması ile *Eren'in görüşlerinden hareketle 5651 sayılı Kanunun 9. maddesindeki kişilik haklarının ihlâline sokabileceğimiz, telif haklarının ihlâli suçu* (1986: 38-39), somut olarak Kanunda yer almış ve sınırları belirlenmiş olacaktır.

3) İnternet gazeteleri üzerinden gerçekleştirilen etik ihlâller göz önüne alındığında, 5651 sayılı Kanunun *erişimin engellenmesi kararı ve yerine getirilmesini* düzenleyen 8. maddesinde yer alan katalog suçların, kapsamının genişletilmesi gerektiği kanısına varmak mümkündür. 8. maddenin dışında kalan suçlar, Anayasa ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu, 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu gibi Kanunlar çerçevesinde erişime engellenebilmektedir. Bu nedenle, 5651 sayılı Kanunda yer almayan suçlar için, genel kanun hükümlerine göre karar verilmekte ve internetin sahip olduğu özgürlükçü yapı, onun doğasına özgü belirlenen özel hükümler yerine, genel hükümler çerçevesinde gereğinden fazla sınırlandırılabilmektedir. İnternet gazeteleri arasında oldukça sık rastlayabileceğimiz haksız rekabet suçunun da, katalog suçlar kısmına dâhil edilmesi mümkündür.

Yine, internet gazeteleri üzerinden işlenebilecek, Cumhurbaşkanına hakaret, Türklüğü, Devletin kurum ve organlarını aşağılama, terör örgütü propagandası yapma, halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama gibi suçlar erişime engellenbilecek suçlar arasında yer almamaktadır (Atamer, 2008: 182). Bu suçların da 8. maddede yer alan suçlar arasına eklenmesi mümkündür. Ayrıca, *içeriğin yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesini* düzenleyen, 9. maddenin kapsamı içerisine girse dahi, Kanunda sınırları tam olarak ifade edilmeyen fiiller yer almaktadır. 9. maddede, kişilik haklarının ihlâl edildiğini iddia eden ifadesi kullanılmaktadır. Peki, bu ihlâlin içeriğine hangi fiiller girmektedir? Telif haklarının ihlâli, hakaret ve sövme gibi nefret suçları, şiddete yönlendiren içerik, kişinin şeref ve haysiyetinin ihlâli gibi, fiilleri çeşitlendirmek mümkündür. İfade hürriyeti ile kişilik haklarının korunması arasındaki dengenin sağlanabilmesi için, bu fiiller daha net bir şekilde sınırlandırılmalıdır.

4) Erişim ve yer sağlayıcılara ilişkin olarak, *Telekomünikasyon Kurumu Tarafından Erişim Sağlayıcılara ve Yer Sağlayıcılara Faaliyet Belgesi Verilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*'in 14. maddesinde,

“erişim ve yer sağlayıcılarının tanıtıcı bilgilerini internet sayfalarında, kullanıcıların doğrudan ulaşabileceği şekilde, iletişim başlığı altında doğru, eksiksiz ve güncel olarak bulundurmaları gerektiği ve bu sağlayıcıların gerçek kişi olması hâlinde adı ve soyadını, tüzel kişi olması hâlinde ise unvanı ve sorumlu kişileri, vergi kimlik numarasını veya ticaret sicil numarasını, yerleşim yerini, tüzel kişi ise merkezinin bulunduğu yeri, elektronik iletişim adresi ve telefon numarasını, yetkili denetim merciiine ilişkin bilgileri” belirtmeleri gerektiği hükmü yer almaktadır.

İnternet gazetelerinin de tüzel kişi olarak, 5651 sayılı Kanunun 3. maddesinde yer alan *bilgilendirme yükümlülüğü* çerçevesinde, yönetmeliğin 14. maddesine uygun olarak kullanıcılarını bilgilendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca internet gazetelerine yönelik olarak 5651 sayılı Kanunda, 5187 sayılı Yeni Basın Kanunu'nda (m. 5) olduğu gibi, haber sitelerinde sorumlu müdür bulundurma gerekliliğinden ve sorumlu müdür olma şartlarından bahsedilmemektedir. Bu 5651 sayılı

Kanunda büyük bir yasal boşluk yaratmaktadır ve bu boşluğun giderilmesi gerekmektedir. İnternet gazetelerinin, yukarıdaki bilgilere ek olarak, künyelerinde yer vermeleri gereken bilgiler, sorumlu müdür, site sahibi, temsilcisi, yer sağlayıcı ve adresi, ticarî ünvanı, işyeri adresi, sosyal medya sorumlusu, okur temsilcisi, bilgi işlem ve teknik, hukuk danışmanı vs. özel olarak düzenlenmelidir. 5651 sayılı Kanunda, bu bilgilerin net olarak düzenlenmemesi, suç içerikli yayın karşısında, sorumluların belirlenmesi noktasında karışıklığa neden olabilmektedir. İnternet gazetelerine yönelik olarak 5187 sayılı Basın Kanunu'nun 4. maddesinde olduğu gibi, zorunlu bilgiler (impressum yükümlülüğü) maddesinin 5651 sayılı Kanunda düzenlenmemesi ve içerik ve yer sağlayıcının Basın Kanunundaki düzenlemelerden yola çıkarak, burada kimi ifade ettiğinin açıklanmaması belirsizliğe yol açmaktadır. Herhangi bir suç nedeniyle, içerik sağlayıcıya ulaşamaması ya da içerik sağlayıcının belirtilmemesi, içeriği kontrol etmekten yükümlü olmayan yer sağlayıcıya gidilmesine sebep olacaktır ki, yer sağlayıcının da aynı şekilde kimi ifade ettiğinin açıklanması gerekmektedir. Bu konuda yasal boşluk doldurulmalıdır.

5) 5651 sayılı Kanunda erişimi engelleme kararı, bir yaptırım (ceza) değil, tedbir niteliğindedir ve engelleme kararı mahkemenin hükmü sonucunda değil, suç şüphesi nedeniyle hüküm verilmeden önce uygulanmaktadır (Atamer, 2008: 181). Suç içerikli yayının, mahkemenin hükmüne kadar yayında kalması hatalı olacağından karar mantıklıdır. Ancak bu karar, olası keyfi uygulamaları ortaya çıkarabilmektedir. 5187 sayılı Basın Kanunu ve 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun nasıl ki, yazılı ve elektronik basına yönelik olarak ayrıntılı düzenlemeler içeriyorsa, internet gazeteciliğine yönelik olarak da detaylı bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir.

Ayrıca 5651 sayılı Kanun çerçevesinde internet gazeteleri için, yukarıda önerilen düzenlemeler karşısında, yapılması önerilen diğer bir seçenek de, internet gazetelerinin, süreli yayınlara ve süreli yayınların bir türü olan basılı gazetelere yönelik olarak ayrıntılı düzenlemeler içeren, 5187 sayılı Kanun kapsamına alınması ve detaylı bir şekilde düzenlenmesidir.

5. Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı (2014)

İnternet gazeteleri ve gazetecilerine yönelik olarak önemli bir çalışma, 10.2.2014 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan, *Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı* adıyla 12.3.2014 tarihinde TBMM'ye sunulmuş, fakat Meclis'te kabul edilmemiştir.

Tasarı, 5953 sayılı Basın-İş Kanununda yer alan gazeteci tanımına, internet gazetecilerini de dâhil ediyor ve internet haber sitelerini 5187 sayılı Basın Kanunu kapsamına alarak, süreli yayın olarak nitelendiriyordu. Böylece süreli yayınlara ilişkin hükümler, internet siteleri için de geçerli olacak ve internet siteleri ve gazetecileri yazılı basında olduğu gibi, sorumluluk anlayışı içerisinde, belirlenen hükümlere göre daha sert şartlarda çalışacaklardı. İnternet siteleri künye bilgilerini bulundurmamak zorunda kalacak ve herhangi bir hakkın ihlâlinde mağduriyet ortadan kalkacak, sorumlular kolayca belirlenebilecekti. Böylece, statü belirsizliği de ortadan kalkacaktı. Ayrıca tasarı, haber sitelerinin, beyanname verilmesi, beyannamenin incelenmesi, süreli yayın sahibinin hakkını kaybetmesi, teslim ve muhafaza yükümlülüğü, cevap ve düzeltme hakkı, dava süreleri, cezaî sorumluluk, hukukî sorumluluk, görevli mahkemeler ve yargılama usulü, resmî ilân ve reklâm hakkını ve verilen haklara ve Kanun hükümlerine uyulmaması hâlinde uygulanacak cezaî ve hukukî müeyyideleri belirlemiştir. Haber sitelerine beyanname verme yükümlülüğü getirildiği gibi, bu haber siteleri internet ortamında yayın yapacakları için, aynı zamanda 5651 sayılı Kanunun içerik sağlayıcılara ve yer sağlayıcılara yüklemiş olduğu yükümlülükler kapsamına alınmışlardır (Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Kanun Tasarısı, 2014). Tasarı, internet gazetelerinin ve gazetecilerinin, çözümü belirsiz olan sorularına cevap getirecek nitelikte olmasına rağmen kabul edilmemiştir. Yapılacak düzenlemede, Meclis'e sunulan bu tasarıdan da yararlanmak mümkündür. Ancak tasarıdaki tespit edilen eksikliklerle ilgili düzenlemeler yapılmalıdır.

Kanun tasarısı ile internet gazeteleri 5187 sayılı Yeni Basın Kanununa, internet gazetecileri ise 5953 sayılı Basın İş Kanununa dâhil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu Kanun tasarısı, internet haber siteleri ile ilgili bugüne kadar yapılan en kapsamlı düzenleme olmuştur (Taneri ve Turan, 2015, s. 159-176).

Tasarı ile 13.6.1952 tarihli ve 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunun 1 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan, *haber ve fotoğraf ajanslarında* ibaresi *haber ve fotoğraf ajansları ve 5187 sayılı Basın Kanununa tâbî internet haber sitelerinde* olarak değiştirilmiştir.

Bu düzenleme incelendiğinde, yapılan haber sitesi tanımına net bir sınırlama getirilmediği ve tanımın haber siteleri dışında, yorum niteliğinde sürekli paylaşımda bulunan siteleri de kapsayabileceği anlaşılmaktadır. Bundan sonra, internet gazeteciliğine yönelik yapılacak düzenlemede, bu durum dikkate alınmalı ve haber sitelerini diğer sitelerden ayıracak kesin kriterler belirlenmelidir.

Bu, her internet sitesinin haber sitesi kapsamına girmemesi ve kişisel siteler ile blogların haber sitelerinden ayrı tutulması için büyük bir gerekliliktir (Taneri ve Turan, 2015: 159-176).

Ayrıca Kanun taslağında belirtildiği gibi, yapılan değişiklik ile 5187 sayılı Kanunun 4. maddesine 3. fıkra eklenmiş ve yayımlanan her haberin, içerik sağlayıcısının tespiti ve internet ortamında yayımlanması ifade hürriyetinin kısıtlanmasına yol açacağından, içerik sağlayıcının zorunlu bilgiler kapsamında yer almasına gerek görülmemiştir. Ancak bu durum karışıklığa sebebiyet verecektir. Haber sitelerinde, servis sağlayıcılar yer sağladığı içeriği kontrol etmekle yükümlü değildir ve bu sorumluluk içerik sağlayıcıya aittir. Ancak, 5651 sayılı Kanunun 8. ve 9. maddelerine göre durumdan haberdar edilmesi hâlinde, yer sağlayıcı suça müdahale edebilmektedir. Böyle bir uygulama ile içerik sağlayıcının haber sitesinin künyesinde bilgilerine yer verilmemesi, suç içerikli haber nedeniyle yer sağlayıcıya gidilmesine neden olacaktır. Yer sağlayıcının da sürekli güncellenen haber sitelerindeki,

her yer sağladığı içeriği kontrol etmesi imkânsız olduğundan yine yasal bir boşluk oluşacaktır. Bu konudaki düzenlemenin de tekrar ele alınması gerekmektedir.

Yine Kanun tasarısında 5187 sayılı Kanunun 9. maddesine eklenecek hükümde, 5651 sayılı Kanunun 8. maddesinde yer alan suçlardan birinin veya daha fazlasının ortaya çıkması hâlinde veya yer sağlayıcılık mevzuatına aykırılık durumunda internet haber siteleri için sağlanan hakların kaldırılacağı belirtilmiştir. Ancak Türk Ceza Kanunda da yer alan bu Katalog Suçlardan, sadece birinin haberde ortaya çıkması durumunda erişimin engellenmesi gerekmektedir. Suçlar hakkında yeterli şüphe bulunması ise şarttır. 9. maddede yer alan kişilik haklarının ihlâli ifadesi ise muğlaktır ve basın hürriyetine aykırıdır (Taneri ve Turan, 2015: 159-176). Basın hürriyeti ile kişilik hakkı arasında dengenin sağlanması gerekmektedir. Bu konuda da düzenleme yapılmalıdır.

Ayrıca 5187 sayılı Kanunun 9. maddesine eklenecek hükümde, bir yargı kararı olmadan TİB ve Başkanlığın gerekli görmesi hâlinde, internet haber sitelerinin basın kartına ilişkin haklarını ortadan kaldırılabileceğinden ve resmî ilân ve reklâmlarından mahrum bırakılabileceğinden bahsedilmektedir. Ancak bu gibi yaptırımların AB müktesebatı ve temel haklar göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 2014, 10).

6. İnternet Gazeteciliğinde Cevap ve Düzeltme Hakkı

İnternet gazetelerinde ortaya çıkan ihlâllerin önlenmesi noktasında, yapılması gerekenlerden biri cevap ve düzeltme hakkının düzenlenmesidir. Cevap ve düzeltme hakkı, 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda, *cevap ve düzeltme hakkı yerine, içeriğin yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesi (m. 9)* ile güvence altına alınmıştır. 5651 sayılı Kanunun 9. maddesinin kenar başlığı, *içeriğin yayından çıkarılması ve cevap hakkı* iken, 6.2.2014 tarih ve 6518 sayılı Kanunun 93'üncü maddesiyle değiştirilmiş ve madde kenar başlığı, *içeriğin yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesi* olmuştur.

Bir tanıma göre, cevap ve düzeltme hakkı, "*basın-yayın yoluyla kişiler hakkında gerçeğe aykırı yayın yapılması veya kişinin şeref ve haysiyetinin ihlâl edilmesi halinde aynı basın-yayın organında aynı şartlarda açıklama yapma ve savunma yapma imkânı veren bir temel hak'tır*" (Çiftci, 2009: 2). İnternet ortamına özgü bir tanım yapmak gerekirse, cevap ve düzeltme hakkı, internet yoluyla yapılan yayınlar üzerine hakları haleldar olan kişilerin, belli şartlar dâhilinde kullandıkları ve kişiye suç niteliğindeki içeriğin yayından çıkarılması ve erişime engellenmesi imkânını ücretsiz olarak sağlayan bir haktır (Güzel, 2010: 23). Burada, Güzel'in tanımında yer alan *cevap hakkı* ifadesi çıkarılarak, yerine *erişime engellenmesi* ifadesi eklenmiştir. Nitekim 9. maddenin başlığı *içeriğin yayından çıkarılması ve cevap hakkı* iken 6518 sayılı Kanununun 93. maddesiyle metne işlendiği şekilde değiştirilmiştir.

Anayasanın Kişinin Hakları ve Ödevleri başlıklı ikinci bölümünde 32. madde ile cevap ve düzeltme hakkı düzenlenmiş ve cevap ve düzeltme hakkının kullanılması için iki şarttan birinin meydana gelmesi gerektiği belirtilmiştir. 32. maddeye göre bu hak,

"... ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir. Düzeltme ve cevap yayımlanmazsa, yayımlanmasının gerekip gerekmediğine hâkim tarafından ilgilinin müracaat tarihinden itibaren en geç yedi gün içerisinde karar verilir."

Ancak, yalnızca internet ortamına mahsus olarak, cevap ve düzeltme hakkı niteliğinde, içeriğin yayından çıkarılmasını ve erişimin engellenmesi hakkını düzenleyen 5651 sayılı Kanununun 9. maddesinde hem hakkın kullanılabilmesi için, Anayasada gerekli görülen iki şarta yer verilmemiş hem de bu iki şarttan daha geniş bir ifade olan, kişilik hakları kullanılmıştır. Kişilik hakları, içerisinde birçok hakkı barındırmaktadır ve Anayasanın 32. maddesinde yer alan iki kişilik hakkından, daha fazla hak yelpazesini işaret etmektedir.

Ancak, Anayasanın temel alınması ve kanunların da bu ana metne uygun olması gerektiğinden kişilik hakları ifadesinden, Anayasanın getirmiş olduğu iki şart anlaşılmalıdır (Çiftci, 2009: 4). Normlar hiyerarşisine göre, kanunlar Anayasa'ya aykırı olamaz (Anayasa m. 11). Bu durumda 5651 sayılı Kanunun 6518 sayılı Kanunla değiştirilmeden önce, *cevap hakkını* düzenleyen ve *kişilik hakkı* ibaresini öngörmüş olan 9. maddenin 1. fıkrasının, Anayasanın 32. maddesine aykırılığı söz konusuydu. Çünkü Anayasa madde 32'de *kişilik hakkı* kavramı değil, *şeref ve haysiyet* kavramı öngörülmüştür. Ancak bu aykırılığın, 2014 yılında 5651 sayılı Kanunun 9. maddesinde, *içeriğın yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesi* şeklinde yapılan değişiklikten sonra da sürdüğünü söylemek mümkündür. Nitekim, 5651 sayılı Kanunda, internet kullanıcılarına ayrıca bir cevap ve düzeltme hakkı tanınmamıştır ve 9. madde hükmü hâlâ bir tür cevap ve düzeltme hakkı niteliğindedir.

Kişilik hakkı derken, bunu sadece şeref ve haysiyete dokunma ile sınırlandırmann, düzenlemenin lâfzına ve ruhuna aykırı olacağını söylemek mümkündür (Güzel, 2010: 118). Ancak böyle bir durumda, aradaki çelişkinin düzeltilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, 5651 sayılı Kanunun 9. maddesinin, *içeriğın yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesi* kenar başlığına, 6518 sayılı Kanunla değişiklik yapılmadan önce, *düzeltilme* ibaresinin eklenmesi beklenirken, tam tersine *cevap* ibaresi de başlıktan çıkarılmıştır. Cevap ve düzeltme hakkının, ayrı bir hak olarak kanunda düzenlenmesi gerekmektedir. Böylece, kişiler için internet üzerinden alternatif bir yol daha uygulamaya konulacak ve yukarıda bahsedilen çelişki ortadan kalkacaktır.

7. İnternet Gazetelerinde Çalışanlar: İnternet Gazetecisi ve Hakları

İnternet gazeteciliği ile birlikte, gazetecilik mesleği büyük bir değişim geçirmiş, gazetecilerin görev tanımı bulanıklaşmıştır. Haber üretim sürecinin bir tarafında gazeteciler, bir tarafında da toplum vardır. Bu nedenle, kimin gazeteci olduğunun tartışıldığı günümüzde, gazeteci tanımının, güncellenerek, internet ve yeni medyanın getirmiş olduğu değişimler de göze alınarak, tekrar yapılması gerekmektedir.

Gazetecilik adı altında medya sektöründe çok sayıda yeni iş tanımı gelişmiş, yeni medya ve dijital medya ile unvan ve sıfatlar çeşitlenmiş ve artmıştır. Basın İş Kanununda tanımlanan gazetecilik mesleği, tarif olarak yetersiz kalmaktadır (Şahin ve Avşar, 2016: 120). İnternet gazetecilerinin, yasal haklara kavuşturulması büyük bir gerekliliktir ve internet gazetecileri, gazetecilere geniş sosyal ve ekonomik haklar tanıyan, 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanununun 1. maddesindeki gazeteci tanımına henüz dâhil edilmemişlerdir. Bu nedenle, birçok haklarından mahrum bırakılmaktadırlarⁱⁱⁱ.

5953 sayılı Kanununun 1. maddesinde;

“bu Kanun hükümleri Türkiye’de yayınlanan gazete ve mevkutelerle haber ve fotoğraf ajanslarında her türlü fikir ve sanat işlerinde çalışan ve İş Kanunundaki “işçi” tarifi şümulü haricinde kalan kimselerle bunların işverenleri hakkında uygulanır. Bu Kanunun şümulüne giren fikir ve sanat işlerinde ücret karşılığı çalışanlara gazeteci denir” hükmü yer almaktadır.

Türkiye’de internet gazeteciliğinin başlamasının üzerinden 23 yıl geçmesine rağmen, internet gazetecileri bu kanun kapsamına alınmamakta ve bu yüzden de Basın-İş Kanununun gazeteciler (fikir işçileri) için getirdiği haklarından tam olarak yararlanamamaktadırlar. İnternet gazetecileri, devlet memuru olmadıkları için 657 sayılı Devlet Memuru Kanununa göre çalıştırılmazlar. İnternet gazetecilerinin 5953 Nolu Basın-İş kanununa tâbi olduklarını öngören açık bir hüküm mevzuatta yer almamaktadır. Geriye ise sadece 4857 Nolu İş Kanunu kalmaktadır. Ancak bu Kanun, beden ve kol gücüyle çalışanları kapsamaktadır. Bu nedenle internet gazetecileri için mevzuatta düzenleme yapılması gerekmektedir.

Ayrıca 5953 sayılı Basın-İş Kanununa göre gazeteci sayılmayan internet gazetecilerinin, gazeteci olarak kabul edildikleri yönünde Yargıtay kararı mevcuttur. Ortadaki çelişkinin kaldırılması için, 5953 sayılı Kanunda değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Yargıtay 22. HD. 18.12.2017 tarih ve E. 2017/43471 K. 2017/28825 kararı bu duruma örnek olarak verilebilir. Kararda, Türkiye’de

GSM telefon işletmeciliği faaliyeti gösteren davalı şirketin, bir internet sitesi üzerinden gösterdiği gazetecilik faaliyetinde, editör olarak çalışan davacı işçinin çalışmaları, Basın-İş Kanunu kapsamında değerlendirilmiştir (Yargıtay, 2018: 355-357).

Sadece internet gazetecileri değil, 5953 sayılı Basın-İş Kanununun dışında çalıştırılan tüm gazeteciler haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Bu nedenle güncellenecek Kanun, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu'nun dışında çalıştırılan tüm gazetecileri, gerek 4857 sayılı İş Kanununa göre çalıştırılanları, gerek serbest gazetecileri ve gerekse internet gazetecilerini kapsamalıdır. Ancak 5953 sayılı Basın-İş Kanunu hükümleri, Kanunun 2. maddesinde belirtilen kurumlarda çalışan memur ve hizmetliler için uygulanamaz. 2. maddede, *“Birinci maddenin şümülü dâhilinde bulunup da Devlet, vilayet ve belediyeler ve İktisadi Devlet Teşekkül ve müesseseleriyle sermayesinin yarısından fazlası bu teşekküllere ait şirketlerde istihdam edilen memur ve hizmetliler hakkında bu Kanun hükümleri uygulanmaz”* hükmü öngörülmüştür.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu'nun aksine, gazeteci tanımına internet gazetecilerini de eklemiştir. Yapılacak düzenleme de bu kapsamda gerçekleştirilmelidir. Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'ne göre;

“düzenli bir şekilde, günlük yahut süreli bir yazılı, görüntülü, sesli elektronik veya dijital basın ve yayın organında, kadrolu, sözleşmeli ya da telif karşılığı, haber alma, işleme, iletme veya görüş, fikir belirtme görevi üstlenen ve asıl işi ile başlıca geçim kaynağı bu olup, çalıştığı işletme ile ilgili yasalar karşısındaki konumu bu tanıma uygun olanlar gazetecidir. Basın ve yayın alanındaki her işletme, çalıştırdıkları gazetecileri, yasaların gazetecilere tanıdığı haklardan yararlandırmak zorundadır.”

Bununla birlikte internet gazetecileri, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu'nun kapsamı dışında, haklarından yoksun bir şekilde çalıştırıldıkları için, gazetecilik mesleğinin en önemli getirilerinden biri olan, sarı basın kartını alamamaktadırlar. Çünkü bir internet gazetecisinin sarı basın kartı alabilmesi için, Basın Kartı Yönetmeliğinde, *Basın Kartı Verilecek Kişilerde Aranan Şartlar* madde kenar başlığı

ile düzenlenen 6. maddesine göre, şartlardan biri olan “5953 sayılı Basın-İş Kanunu hükümlerine uygun sözleşme yapmış olması” gerekmektedir. Bu nedenle de gazeteciler, resmî basın toplantılarının takip edilmesinde zorluklar yaşamaktadırlar. İnternet gazeteleri dışında çalışan, gazetecilik eğitimi almamış ve bu alanda deneyimli olmayan kişilerin, yeni yapılacak olan gazeteci tanımına dâhil edilmeleri büyük sorunlar getirecektir. Her meslekte olduğu gibi, gazetecilik mesleğinin de icra edilebilmesi için, bu mesleğin gerektirdiği şartların sağlanması zorunludur. Dijital gelişmelerin sağladığı yeni imkânlarla habercilik yaptığını savunanlar, aslen gazeteci değillerdir.

İnternet gazetecilerinin, gazeteci statüsüne alınıp, gazetecilik mesleğine tanınmış olan sosyal ve ekonomik haklardan yararlanabilmeleri için, 5953 sayılı Basın-İş Kanunu'nun 1. maddesindeki gazeteci tanımına dâhil edilmeleri gerekmektedir. Bu Kanunun güncellenmesi amacıyla, Hükümet kanadında çalışmalar yapılmaktadır. 25 Eylül 2014'de Ankara'da Basın İş Kanunu 1. Çalıştayı düzenlenmiş (T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2014a), ikinci Çalıştay ise 6-7 Kasım 2014 tarihinde Erzurum'da gerçekleşmiştir (T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2014b). Üçüncü Çalıştay'ın ise, İstanbul'da düzenleneceği duyurulmuş (Şahin ve Avşar, 2016: 133) ancak henüz gerçekleştirilmemiştir.

Ayrıca, internet gazetecileri 5953 sayılı Basın İş Kanunundaki gazeteci tanımına dâhil edilseler bile, yurt dışındaki bir basın kuruluşu için Türkiye'de çalışan, Türk internet gazetecilerine yönelik bir başka sorun, Basın İş Kanunu'nun 1. maddesindeki gazeteci tanımında yer alan, bir kişinin gazeteci sayılabilmesi için “Türkiye'de yayınlanan gazete ve mevkutelerle haber ve fotoğraf ajanslarında” çalışıyor olması hükmüdür. Bu normal gazeteciler için de sıkıntılı bir durumdur. Bunun için de yasal olarak bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Ancak Basın Kartı Yönetmeliği'nde bu kişiler için basın kartı alma hakkı düzenlenmiştir. *Basın Kartının Niteliği* madde kenar başlıklı 4. maddenin a fıkrasında, “basın kartı, yerli basın- yayın kuruluşlarının Türk uyruklu sahip ve mensuplarına, yabancı basın-

yayın organlarının Türk uyruklu mensuplarına ve bu Yönetmelikte sayılan kamu kurum ve kuruluşlarının devlet enformasyon hizmetlerinde çalışan personeline verilen resmî nitelikte bir kimlik belgesidir” denilmiştir.

Sonuç

Çalışma sürecinde ilk olarak, internet gazeteleri üzerinden işlenen etik ihlâllere ilişkin, denetim mekanizmalarının eksik olduğu kanısına varılmıştır. Etik ilke ve standartlara uyulması çerçevesinde, internet gazetelerinin, gazetecilerinin ve kullanıcılarının, basın topluma karşı sorumlu olduğu anlayışını ileri süren *toplumsal sorumluluk kuramı* ve toplumun da basına karşı sorumlu olduğu ve buna yönelik olarak bir takım medya becerilerini geliştirmeleri gerektiği anlayışını ileri süren *medya yetkinliği kuramı* kapsamında hareket etmeleri gerektiği ileri sürülmüştür.

Gazetecilik etiğinin kapsamı genişlemiştir ve var olan meslekî ilke ve standartlar, internet gazetelerinin denetiminde yeterli değildir. İnternet gazeteciliğine özgü, yeni meslekî ilke ve kuralların belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda gazeteciler, kamusal bir görevi icra ettikleri için, hem internet etik kurallarına hem de belirlenecek internet gazeteciliği etik kurallarına göre hareket etmelidirler.

Ayrıca dürüstlük ilkesi, doğruluk veya güven ilkesi gibi genel ilkeler çerçevesinde, 1988 yılında kurulan Basın Konseyi tarafından, aynı yılda kabul edilen Basın Konseyi Sözleşmesi ile internet gazetecilerinin de Basın Meslek İlkelerine uymaları gerektiği öngörülmüştür. Aynı şekilde, internet gazetecileri, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından 19 Ocak 2015'de kabul edilen Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'ne de uymakla yükümlüdürler. Ancak bu etik ilke ve kurallar, ihlâllerin önüne geçmede yeterli olmamaktadır. Gazetecilerin yanında, internetin sunduğu yeni özellikler ve kullanıcılar da göz önünde bulundurularak, internet gazeteciliğine özgü ayrıntılı ve kapsamlı meslekî etik ilke ve standartlar belirlenmelidir. Aynı zamanda, haber sitelerinde bağımsız ve alanında uzman okur temsilcilerine yer verilmesi ve kullanıcıların aktif olduğu bu ortamda, onların görüş ve fikirlerine değer verildiğinin gösterilmesi gerekmektedir. Yine internet haber

siteleri, haber sitesinde ve haber sitesinin bağlantılı sosyal medya hesaplarında yer alan kullanıcı yorumlarına ilişkin olarak, özdenetimi sağlayacak profesyonel kişileri bünyelerinde barındırmalıdır. İnternet gazeteciliğine ilişkin belirlenecek ilke ve standartlarda, sosyal medyanın internet gazeteciliğine olan etkisi ve haber kaynağı olarak kullanılması da dikkate alınmalıdır. Bu anlamda oluşabilecek tüm tehlikelerin önüne geçilmesi sağlanmalıdır.

Çalışmada, ikinci olarak internet gazeteleri üzerinden işlenen ihlallere yönelik, mevcut yasal düzenlemelerin yeterli olmadığı kanısına varılmıştır. Aslında, internet ortamındaki yayınlara ilişkin olarak yürürlükte olan 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun incelendiğinde, genel olarak internetle ilgili hükümler dışında, internet gazetelerini ve internet gazetecilerini düzenleyen herhangi bir hükümle karşılaşmamaktadır. Bu anlamda büyük bir yasal boşluğun olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu durum şaşırtıcıdır. Çünkü internet diğer kitle iletişim araçlarıyla kıyaslandığında, daha serbest bir ortamdır ve suç işleme potansiyeli yüksektir. Hem de internet gazeteleri, kamusal bir görevi icra etmektedirler. Bu nedenlerle acilen bu boşluğun doldurulması gerekmektedir. Bu kapsamda, 2014 yılında Meclis'e sunulan Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı da Meclis'in gündeminde beklemektedir ve bu tasarı, internet gazeteciliği alanında yapılan ilk düzenlemedir. Tasarı, internet gazeteciliğine ilişkin hükümleri, 5187 sayılı Kanunun kapsamına almaktadır. İnternet gazeteciliğine özgü olarak gerekli hükümlerin ya 5651 sayılı Kanuna ya da 5187 sayılı Basın Kanunu'na getirilmesi gerekmektedir. Elbette internet gazeteciliğine özgü ayrı bir yasal düzenlemenin yapılması da mümkündür. Bu düzenlemelerde ise, hem çalışmada sayılan yasal düzenleme önerileri hem de yukarıda sayılan eksikliklerin düzeltilmesi şartıyla, 2014 yılında Meclis'e sunulan Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı dikkate alınmalıdır. Ayrıca yeni düzenlemede, internet haber sitelerinin süreli yayın olduğu da belirtilmelidir. Bu konuyla ilgili, diğer kanunlarda da gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

İnternet gazetecileri de, taslaktaki gibi 5953 sayılı Basın-İş Kanunundaki gazeteci tanımına dâhil edilerek, yasal haklarına kavuşturulmalıdırlar. Böylece, internet gazetecileri sarı basın kartı alabilecek ve gazeteci ile gazeteci olmayan arasındaki fark ortadan kalkacaktır.

Ezcümle, giderek gelişen ve yaygınlaşan internet gazeteciliğinin, artık hukukun düzenlenmesi gerekmektedir. Bu hususta, ya interneti düzenleyen 5651 sayılı Kanunda ya da 5187 sayılı Basın Kanununda ve 5953 sayılı Basın-İş Kanununda aşağıdaki bakımlardan düzenlemeler yapılmalı ve hukuktaki boşluklar giderilmelidir.

1)5651 sayılı Kanunda ya da 5187 sayılı Basın Kanununda düzenlenmesi gereken hususlar: İnternet gazeteciliğinin tanımları (m. 2), zorunlu bilgileri bulundurma yükümlülüğü (impressum yükümlülüğü yani künye bilgileri) (m. 4), sorumlu müdür (m. 5), internet gazetesinin sahipliği (m. 6), beyanname verilmesi (m. 7), teslim yükümlülüğü (m. 10), cezaî sorumluluk (m. 11), hukukî sorumluluk (m. 13), haber kaynağı (m. 12), düzeltme ve cevap hakkı (m. 14), cinsel saldırı, cinayet ve intihara özendirme (m. 20), kimliğin açıklanmaması (m. 21), yeniden yayım (m. 24), dava süreleri ve görevli mahkemeler (m. 26, 27).

2) 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda yapılması gereken düzenlemeler: İnternet gazetecilerinin de fikir işçisi olduğunun tanım olarak yer alması (m. 1), bildirim yükümlülüğü (m. 3), yazılı mukavele şartı ve terfi (m. 4), tecrübe müddeti (m. 10), akdin internet gazetecisi ve işveren tarafından fesih hâlleri (m. 6, 7, 8, 11, 12), rekabet memnuiyeti (m. 13), ücret (m. 14), kıdem tazminatı (m. 6, 11), mukavele dışı yazılar (m. 15), askerlikte ve gebelikte ücret (m. 16), mahkûmiyet hâlinde ve yayının tatili hâlinde ücret (m. 17), ölüm tazminatı (m. 18), haftalık ve yıllık izinler (m. 19, 21), fazla mesailer.

Sonnotlar

¹Gerçek anlamdaki isim dışında, kişinin ve ailesinin toplum içinde tanınmasına yol açacak ün, arma, rozet, simge, takma isim, lâkap, kısaltılmış veya temsili adları da kapsamaktadır

(Tüfek, 2006, s. 45). Ancak takma isim için hak sahibi olduğunu iddia eden kişinin o adla tanınmış olduğunun tespit edilmesi gerekir. (Helvacı, 2001, s. 75).

ⁱⁱİnternet gazeteciliğinde yaşanan ticarî kaygı sorunu, rekabet sorunu, hız, zaman baskısı ve editöryal kontrol gibi temel sorunlar, haberin temel ilkelerinden olan gerçeklik ve güncellik ilkelerinin, diğer kitle iletişim araçlarında yapılan gazeteciliğe göre daha çok ihlâl edilmesine sebep olmaktadır.

ⁱⁱⁱ5953 sayılı Basın-İş Kanununda, yazılı mukavele ve terfi esası, feshin ihbarı, akdin işveren tarafından feshi ve kıdem tazminatı, akdin gazeteci tarafından feshi, tecrübe müddeti, ihbar mühletini beklemeksizin fesih hakkı ve tazminat, akdin tatbik edilmediği hâllerde fesih, rekabet memnuiyeti, ücret, mukavele dışı yazılar, askerlikte ve gebelikte ücret, mahkûmiyet veya yayının tatili hâlinde ücret, ölüm tazminatı, haftalık izin, yıllık ücretli izin, kazançların azaltılamayacağı, çalışma müddeti ve fazla mesai hakları düzenlenmektedir.

Kaynakça

- Alver, F. (2006). Medya Yetkinliğinin Kuramsal Temelleri. *Kilad Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*. 7, 9-26. Web:http://kilad.kocaeli.edu.tr/?sayfa=eser_bilgileri&eserid=4, 12 Aralık 2017.
- Atamer, İ. (2008). İnternet Yasakları: Mevcut Durum., M. Akgül, E. Derman, U. Çağlayan ve A. Özgüt. (Editörler). *İnet-Tr'08: XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, Ankara.
- Çiftci, A. (2009). İnternet Ortamında Yapılan Yayınlarda Cevap ve Düzeltme Hakkı., M. Akgül, E. Derman, U. Çağlayan, A. Özgüt. (Editörler). *İnet-tr'09: XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, Ankara.
- Dönmezer, S., Bayraktar, K. (2013). *Basın Hukuku*. (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Eren, F. (1986). Basında Hukukî Sorumluluk. *Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yükseköğretim-Türk Basınının Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara.
- Erol, G. (2012). *İletişim ve Etik*. (1. Baskı). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Günaydın, B. (2010). *İnternet Yayıncılığı ve İfade Özgürlüğü: 5651 Sayılı Kanun ve İlgili Mevzuat*. (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Gürcan, H. İ. (1999). *Sanal gazetecilik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güzel, A. (2010). *Cevap ve Düzeltme Hakkı*. (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

- Helvacı, S. (2001). *Türk ve İsviçre Hukuklarında Kişilik Haklarını Koruyucu Davalar*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- İçel, K. (2017). *Kitle İletişim Hukuku*. (12. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- McLuhan, M., Fiore, Q. (2012). *Medya Mesajı, Medya Masajıdır McLuhan'ın İzinde Medyayı Anlama Kılavuzu*. (Çev. İ. Haydaroğlu, Yay. Haz. J. Agel). İstanbul: Media Cat Yayınları. (Eserin orijinali 1967' de yayımlandı).
- Şahin, M., Avşar, Z. (2016). Basın İş Kanunu, Sorunlar ve Güncelleme Tartışmaları. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(2), 113-138.
- Taneri, E., Turan, Y. (2015). İnternet Haber Sitelerinin Özel Düzenlenmesi ve Hukukî Sorunlar. *GSI Articletter.Part 12*, 159-176. http://www.goksusafiisik.av.tr/Articletter/2015_Summer/GSI_Articletter_2015_Summer_Article12.pdf, 22 Aralık 2017.
- TBMM. (2014). *Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avrupa Birliği Uyum Komisyonu ve Adalet Komisyonu Raporları (1/893)*, 3-44. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgi-leri?kanunlar_sira_no=152090, 22 Mart 2017.
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (2014a). *Basın İş Kanunu 1. Çalışmayı Düzenlendi*. http://www.byegm.gov.tr/test_byegm/faaliyet/basin-is-kanunu-1.calistayi/68104, 10 Aralık 2017.
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (2014b). *Basın İş Kanunu 2. Çalışmayı Erzurum'da Yapıldı*. http://www.byegm.gov.tr/test_byegm/faaliyet/basin-is-kanunu-2.-calistayi-tamamlandi/71838, 10 Aralık 2017.
- Tüfek, Ö. F. (2006). *Basın Yoluyla Kişilik Haklarının İhlâli ve Bu İhlâle Karşı Özel Hukuk, Ceza Hukuku ve İ.H.A.S. Koruması*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Uzun, R. (2007). *İletişim Etiği: Sorunlar ve Sorumluluklar*. (1. Baskı). Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- Yargıtay. (2018). 22. HD., 18.12.2017, E. 2017/43471, K. 2017/28825. *Yargıtay Kararları Dergisi*. 44(2), Ankara: Yargıtay Yayınları, 355-357.
- Yılmaz, Y. (2015). *Medya Kuramları, Siyasal Sistemler ve Tarihi Değişimler Işığında Türkiye'de Gazetecilik Mesleği*. (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- 12.3.2014 tarihli Basın Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı.